



BORRÉC

2

1970

BOREC ☆ 1970 ☆ XXII

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTHER, DRAGO SELIGER, IVE ŠUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIČ

KAZALO

	stran
J. Liška: Le sosed bo mejak	97
Mojca Drčar-Murko: Bolj pametni in bogati za nekaj izkušenj . . .	101
Lojze Vezočnik: Petindvajset let gospodarskega razvoja SFRJ . .	123
Danko Oblak: Dve zgodbi o tovarišicah	134

DOKUMENTI

Ivan Jan: Nastajanje in delovanje oboroženih partizanskih sil v Makedoniji	141
Matevž Hace: Umik iz Gornje Savinjske doline v decembru 1944 . .	145

SPOMINI — ZAPISI

Mirko Mohar-Branko: Zamrznjeno orožje	149
Julij Grošelj: Najdaljša noč	153
Milan Guček: Predhodnica 14. divizije	159
Ivan Bratun-Perko: Moravčani proti Stajerski	164
Ilja Jurančič: Šmarješka pionirska četa	170

KULTURNA PANORAMA

Ivo Zorman: V tem mesecu se osipa mak (S. R.)	172
Georgij K. Žukov: Spomini in premišljanja	174
Mihailo Marič: Kralj Peter in begunska vlada (L. F.)	175

LIKOVNA UMETNOST

France Prešeren — Likovne upodobitve med NOB (Vera Visočnik) . .	177
MED REVIJAMI	186
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	191

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Kličjeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Naslovna stran: Frančišek Smerdu, Portret Franceta Prešerna — osnutek za spomenik v Kranju, 1948, patiniran mavec (Prešernova nagrada).

Le sosed bo mejak

(Ob Prešernovem dnevu 1970)

J. Liška

*Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan,
da rojak prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak.*

Prešeren je trdno veroval v prihodnost Slovencev, veroval pa je tudi v bratstvo med narodi. Še za življenja, v letu pomladi narodov, je njegova in njegovih prijateljev želja —

Da bi nam srca vnel za čast dežele,
med nami potolažil razprtije,
in spet zedinil rod Slovenščine cele! —

postala z idejo o Zedinjeni Sloveniji začetek političnega gibanja. To gibanje se je sedemdeset let kasneje, po zlomu habsburškega cesarstva, do neke mere uresničilo, 9. maja 1945 pa izbojevalo združitev večine Slovencev in republiko v okviru jugoslovanske demokratične federacije.

Prešeren je podobno kot najnaprednejši duhovi njegovega časa pozdravljal bratstvo svobodnih narodov. Tej lepi in topli misli v veljavo in čast je spesnil visoko pesem svobode in prihodnosti svojega rodu Zdravljico. Žal je svet te pesmi še danes, po več ko stodvajsetih letih, v veliki meri le goreča želja in borbena volja zatiranih narodov ter klic dobrih posameznikov iz vladajočih dežel.

Odkod Prešernu tolikšna vera v časih, ko je pel v gluho noč Metternichovega policijskega režima, ko je bil le od prijateljev priznan glasnik zaničevanega in zasramovanega »ljudstva hlapcev in dekel«, ljudstva »brez zgodovine«, ker je takrat veljala za zgodovino le zgodovina mogotcev? Odkod preziranemu pesniku neizoblikovanega naroda tolikšna vera v času, ko mu je večina omikancev z vsemogočno duhovščino na čelu nasprotovala, ko so cenzorji sodili o poeziji, ki nam je zdaj tako draga, celo s psovkami? Odkod srčnost in zdravje Prešernovih elegičnih pesmi in spodbudnost njegove vere v lepše dni? — Samo iz zdravja in moči Prešernove narave, iz njegovega znanja in toplega čustva; iz njegove povezanosti z ljudstvom, oplemenitene s sadovi evropske humanistične kulture, od starogrške in renesančne dalje do mogočnega vala tiste romantične smeri, ki se ni zamaknila v katoliški srednji vek in v onstranstvo, ampak je vzknila iz antičnega spoznanja, da je človek merilo vseh stvari, iz demokratičnih teženj mislecev 18. stoletja, in iz dotlej preziranega snovanja ljudskih množic, ki so bile vtem ustvarile bogastvo jezikov, bajk, pripovedk, pravljič, pesmi, plesov, vezenin, neizumetničenosti in življenjske modrosti.



Prešeren je bil v Evropi eden od oblikovalcev te ljudske, čedalje bolj realistične romantike. Bil je njen, vseh fevdalnih in verskih spon osvobojeni, svobodno misleči genialni predstavnik, eden od najdragocenejših in največjih evropskih pesnikov svojega časa.

Pred črnogledostjo je Prešerna obvarovala zavest o neizprosno težkih poteh zgodovine, kakor jo je spoznal zlasti v usodah velikih pesnikov in jo doživljal sam v kramarski, vohunski in licemerni predmarčni provinci; črnogledosti ga je obvarovala romantična vera v odrešujoče poslanstvo pesnikov in živa želja —

da zbudil bi Slovenšč'no celo
da bi vrnili k nam se časi sreče.

Prešeren je ljudski pesnik v najlepšem pomenu tega pojma. Postajal je iz roda v rod vse bolj navzoč v zavesti venomer širših plasti slovenskega naroda. Svojo osebno usodo je neminljivo povezoval z usodo ljudstva, ki mu je pripadal. Pokazal mu je pot njegove zgodovine. In bolj ko je slovensko ljudstvo hodilo po tej poti, bolj je seveda povezovalo svojo usodo z izročilom velikega pesnika. Prvi so začutili Prešernovo spodbudo posamezniki, ki so kot dijaki doživeli viharo leto 1848 (npr. pisatelj in demokrat Janez Trdina); oprti na Prešernovo izročilo so mladoslovenci (Levstik-Stritar-Jurčič) zrušili mit cesarju in veri vdane staroslovenske veljave, mit Bleiweisa in Koseskega; v znamenju Prešerna je ob stoletnici njegovega rojstva poudarila svojo vedrino in vero v prihodnost slovenskega naroda in slovenske kulture moderna (Cankar, Župančič); v Prešernovem imenu so se rodovi med vojnama upirali ponižanju slovenskega naroda v »pleme« in sploh nasiljem kraljevske diktature ter osnovali pravočasno demokratično ljudsko-frontno bojno zvezo. In že je Prešernova pesem

manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim soncem sužni dnovi —

klicala v boj zoper fašistična nasilja in načrte za odpravo slovenskega naroda ter marsikogar spodbudno spremljala v zapore, taborišča, v izgnanstvo in v gozdove. Ena od partizanskih vojaških enot se je bojevala pod imenom Slovenska narodno-osvobodilna udarna brigada »Franceta Prešerna«, neredki borci so nosili s sabo drobno knjižico poezij nesrečnega pesnika in z njimi v srcu in na srcu tudi padli.

Zato ni čudno, če so Prešerna, ki so ga nekoč živega kot frajgajsta zasledovali Metternichovi vohuni, zdaj hoteli zapreti tudi Mussolinijevi kvesturini: »bandita Prešerna« v Ljubljani, skoro sto let po njegovi smrti. Pa ga seveda niso našli, saj je bil povsod, kjer so bili uporniki, in zato neuničljiv, kakor je neuničljiv narod, ki ljubi svobodo in se bojuje zanjo.

8. februar, dan smrti nesmrtnega pesnika, smo Slovenci začeli praznovati kot kulturni praznik v partizanih, po razglasu SNOS februarja 1945. Takrat smo ga praznovali v zatišjih med krvavimi boji, sredi nasilja okupatorjev in izdajalcev, veseli osvobodilnih dejanj naše vojske. Pesem, kulturna prireditev, vzknila iz čustev in borb partizanov, ni bila sredi bojev le prijetno razvedrilo, ampak tudi spodbuda k novim naporom, žrtvam in zmagam.

Partizanska pesem, risba, mitingi, gledališke predstave, partizanski tisk in partizanske šole — vse to je bil dotlej v zgodovini precej nenavaden protest bojujočih se narodov Jugoslavije zoper selitve, streljanje talcev, požiganje hiš in knjig, proti nameravani in delno že začeti likvidaciji slovenskega naroda in njegove kulture. Z razglasitvijo Prešernovega dne za slovenski kulturni praznik so kulturne mani-



France Mihelič: France Prešeren, 1945, linorez

festacije v času osvobodilne vojne dobile trajen spomenik kot izraz naše volje po življenju in po boljši družbi. Postal je spodbuda za prihodnost.

Kulturni praznik bi ostal preozka počastitev pesnika Sonetnega venca, če bi ostajal le pri proslavah Prešerna samega, ne pa vse tiste kulture, ki izvira v najširšem pomenu te besede iz njegovega izročila, če ne bi postal dan in teden najboljših kulturnih dosežkov, čas opozoril na mlade obete kulturne rasti ter čas počastitve ustvarjalcev najboljših vrednot in umetniških poustvarjalcev v republiškem obsegu in merilu, pa tudi v sleherni občini in šoli.

In kakor med vojno miting, kulturna prireditev sploh nista bila le stvar kulturnikov, ampak stvar vseh, tako naj bo Prešernov dan poslej še vse bolj kot doslej osrednji praznik naše socialistične kulturne rasti, tiste rasti, ki so ji dobre šole, kultura odnosov med ljudmi, kulturno življenje množic ter znanstvena in umetniška ustvarjalnost nerazdelni del, bistvo in namen socialistične družbe.

V bistvu primitivna potrošniška družba kapitalističnega zahoda in premalo svobodna socialistična družba na vzhodu ne moreta biti in nista naš vzor, najmanj pa opičje posnemanje kogarkoli. Naš ideal bodi rast iz sebe in iz resničnih kulturnih vrednot človeštva, ne pa padec v kič in plažo, v špekulacije z instinkti premalo ali nevzgojenih ljudi in v zmedo anarhičnih individualistov. Tudi v tem pogledu nam je lahko Prešeren opomin, da kulturne vrednote ne nastajajo le iz večjega ali manjšega talenta oziroma zgolj zavoljo denarja, ampak tudi iz umetniške in moralne odgovornosti, da je smisel znanosti in umetnosti obvladanje kaosa v naravi, družbi in v človeku samem. Odkod ubranost Prešernovih pesmi, organska skladnost med vsebino in obliko, če ne od označenega smisla umetnosti ter iz zavestne rasti iz sebe, iz dobro poznanega okolja in iz najnaprednejših, najbolj človeških teženj časa!

V gmotnem bogastvu je razviti kapitalistični svet res pred socialističnim, toda nihče, ki je doživel npr. vsebino in lepoto Prešernove, Puškinove, Goethejeve ali kitajske lirike, veličino Beethovnovih simfonij, protivojni krik Goyevih slik ali Čapkova svarila pred »močeradjo«, to je zgolj tehnično, velekramarsko in le oblasti-željno, nasilno, razčlovečeno civilizacijo, ne bo netil zavojevalnih vojn, ne bo netil vietnamskih pokolov in bifafrskih morij. Pa tudi nihče od delavcev, če bi res po vsem svetu sami odločali o delu svojih rok in svojega uma. In kdor se je le malo poglobil v Marxovo in Leninovo družbenorevolucionarno misel, ta ne dvomi, da bi prva obsodila pošastnost stalinskih procesov, kakor jih je obsodil ves res kulturni svet, obsoja tudi nasilje nad Vietnamci in »revščino« ameriških velemest, ki nimajo denarja proti podganam, ki obžirajo otroke v črnih getih zgolj zato, ker so črnici.

Boj za bratstvo med narodi, za solidarnost med ljudmi, za socialistične pravice, izvirajoče iz dela, zoper inkvizicije proti drugače mislečim, za zakonito, dogovorno urejanje odnosov med ljudmi in narodi, za spoštovanje ljudi ne glede na vero, narodnost in barvo kože, spol in izobrazbo traja in bo nemara še dolgo trajal. S Prešernovo vero, ki je vtem postala vera mnogih po svetu, verujemo, da tá veliki boj ne more ostati brez zmag.

Bolj pametni in bogati za nekaj izkušenj

Mojca Drčar-Murko

Pregledati značilnosti človekovega vedenja v desetletju lahko pomeni odkriti zanimive in nove pojave, lahko pa se vse skupaj strne v sliko nenehnega vijuganja nekaterih problemov v mednarodnih odnosih, ki se zde v enem letu še rešljivi, v desetih pa že začnejo spadati v železno zakladnico tistih, s katerimi ni mogoče ničesar storiti. Desetletje je z zgodovinskega stališča vsekakor prekratko obdobje, da bi mogli v njem poiskati dolgoročna pravila o vedenju človeštva, toda v vsakem desetletju se utegne pojaviti nekaj značilnosti, ki se ne bodo omejele samo na ta leta, temveč bomo z njimi imeli opraviti še v naslednjem desetletju in verjetno tudi pozneje.

60. leta so se začela s spodbudnimi procesi, ko je začela popuščati največja nevarnost, ki je obstajala v petdesetih letih, in se postopno spreminjala v oblike hladne vojne. Vsaj nekaj let je bilo še pod vtisom hudih notranjih trenj v obeh velikih svetovnih skupinah, ki sta si skoraj idealno razdelili svet na vplivna področja in se držali v spoštljivi oddaljenosti zaradi muhaste narave orožja, ki sta ga razvili. Popuščanje veznih šivov blokovskega povezovanja je sprožilo nova gibanja, ki so se navezovala na nekatere, takoj po vojni zatajene želje ali celo na povsem nove ideje: v prvem primeru gre za rast nacionalnega ponosa v vrsti držav, ki so se pod pritiskom okoliščin morale držati določenega središča, v drugem pa za osvobodilna gibanja, ki so seveda tudi slonela na hitro zraslem nacionalizmu, vendar so pomenila še nekaj — potrditev nujnih sprememb v mednarodni skupnosti, ki je prej dovoljevala, da v imenu »civilizatorstva« in »vključevanja zaostalih elementov v mednarodno življenje« kakšne države povečujejo svoje bogastvo na račun drugih. To, kar je še v prejšnjem desetletju pomenilo novost ali celo izjemo, je v tem postalo vsakdanjost. V širokem osvobodilnem valu se je Afrika, ki prej skoraj ni imela samostojne države, z velikimi žrtvami znebila varuhov in si okvirno začrtala poti prihodnjega razvoja.

Naslednji veliki kompleks mednarodnih zapletov v našem desetletju je nujno povezati prav s tem, da je Afrika, prej pod različnimi evropskimi vplivi, skušala iti zagnano in z veliko volje po poti hitrejšega napredka. Pri tem je preskakovala pomembna vprašanja, ki so se v tistem trenutku zdela obrobna ali sploh nepomembna, na primer pestrost nacionalnih, verskih, tradicionalnih in kulturnih razlik, ki so pozneje, povezane z idejami bivših kolonialnih gospodarjev ali pa tudi ne, nenehoma pretresale črni kontinent.

Takoj na to spoznanje se navezuje akcija, ki tudi v mednarodnem političnem življenju skoraj ni imela primerjave in ji lahko poiščemo zelo razumne razloge. Gre za širjenje kitajskega vpliva na vsa področja, ki so se komaj osvobodila, saj tam pričakovani hitrejši razvoj ni bil možen iz znanih razlogov, neenakomerne razvitosti svetovnega gospodarstva, in zato, ker sta začela rasti preprosta užaljenost in hudo razočaranje. Kitajska je v mnogo večjem merilu desetletje prej prešla take in hujše izkušnje nemoči kljub dobrim zamislim, zato je bila afriškim državam blizu, njene ideje so bile pravzaprav tudi njihove. Kitajskemu prodiranju v »tretji« svet so rekli tudi »izraz kitajske agresije«, in sicer tisti, ki so imeli tam svoje privilegije in so se zanje bali. Kitajska akcija je bila skupaj s poznejšim notranjim obračunavanjem eno izmed najbolj značilnih obupnih dejanj revščine,

ki zaradi združenega odpora preostalega sveta ne najde druge rešitve, kot so udar in skrajnosti.

Kot so pokazali dogodki, nasprotniki niso bili neučakani z akcijo, ki naj bi spametovala skrajneže; tega jim niti ni bilo treba. Počakali so na delovanje notranjih zakonitosti v skrajnostih — v kitajskem primeru nemogoč izhod s pozivanjem na svetovno revolucijo — in si niso z ničimer umazali rok. Toda pretirano bi bilo trditi, da so se ustaljene in v zgodovini bolje zapisane strukture državnih in mednarodnih odnosov vedno vedle takó neprizadeto. Bolje bi bilo reči, da so se ponekod bolj, drugod manj opazno, naslonile na notranje nasprotnike prodiranja za vsako ceno in prek njih dosegle želeno. Toda nekje tudi to ni uspelo, zato so se problemi pridružili vrsti »nerešljivih« in standardnih svetovnih problemov.

Med splošnimi vtisi desetletja vsekakor ne gre pozabiti na včasih celó obupne poskuse voditeljic v obeh svetovnih skupinah, da zagotovita nadaljnji obstoj blokov, ki so označeni z njuno hegemonijo. V slepem zasledovanju končnih ciljev je bilo vsako poskušanje spremeniti status quo — z drugimi besedami, posegati v osnovna področja dveh vélikih sil — redno kaznovano z ozemeljsko invazijo, postavljanjem »nove« vlade, kršenjem temeljnih načel mednarodnega prava, posebno pa načel ustanovne listine Združenih narodov. Analiza treh tipičnih dogodkov našega desetletja — invazije v Dominikanski republiki, aktivnega vojaškega sodelovanja s sajgonskim režimom in nenapovedane vojne z DR Vietnam, invazije na Češkoslovaško — kljub različnim opravičilom, celo čisto nasprotnim (eno proti »komunistični nevarnosti«, drugo proti »zahodni«) na koncu pokaže, da je vendarle šlo za podoben namen. Kako onemogočiti nadaljnje rahljanje blokovskih skupin, kako zadržati vpliv na vodenje mednarodnega življenja, kako ostati na približno enaki ravni z nasprotnikom. Neverjetno galantna sta bila poglavitna nasprotnika drug proti drugemu; res sta z besedami izkoristila napake drugega za svoje idejno očiščevanje pred svetovno javnostjo, toda na kakšno drugačno pot se nista spuščala. Lahko, da je bila to modrost, in v čisto razumskem ocenjevanju je tudi bila, ko Sovjetska zveza ni mignila niti s prstom, ko je Amerika bombardirala ozemlje neodvisne Demokratične republike Vietnam. Lahko je bil to poduk iz ene najbolj nevarnih kriznih točk — kubanske raketne krize — da si nista nikoli več upali priti takó blizu. Morda so tako uspešno delovali tudi zakoni, ki so razbili hladno vojno. Skratka, razmerja so se spremenila, orožje je postavilo bazo njunega odnosa, ki ne dopušča več neposredno, ampak samo posredno soočenje. Tako je naše desetletje uzakonilo teorijo lokalnih spopadov, ki je na videz seveda manj nevarna od neposrednega merjenja sil, toda tisti, ki so jim velike sile namenile vlogo nosilcev lokalnega konflikta, najbrž niso preveč zadovoljni s tako rešitvijo. Evropa je lahko skoraj v celoti (če izvezemo Češkoslovaško) zadovoljna. Nobe-nega dogodka ni bilo, ki bi ga lahko primerjali z dogajanjem v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. Nekateri so sicer pripravljeni verjeti, da je to posledica pametne politike evropskih držav, toda težko bi se bilo s tem strinjati. Bolj verjetno je, da se je ponovilo tisto, kar pravi diplomatska zgodovina za 19. stoletje. Tudi tedaj je bilo Evropi marsikaj prihranjeno, pa ne zaradi modrosti »evropskega koncerta«, temveč zaradi interesov evropskih sil, ki so se vrgle v medsebojna obračunavanja na kolonialnih področjih. To pot je sicer malo drugače, a vendarle: hladna vojna je zavzela Evropo, nesmiselnost konfrontacije pa jo je odgnala na »obrobje« — torej spet v področja, ki lahko pomenijo za véliki sili »lovišča« zaradi vseh nako-pičenih hotenih in nehotenih nasprotovanj v tamkajšnjih državah. Še nekaj, konec hladne vojne je pokazal, da znata dve veliki sili biti zelo razumni v svojem med-sebojnem odnosu. Najlepsi primer razlike med petdesetimi in šestdesetimi leti je gotovo sedanjí ameriški predsednik Richard Nixon, ki je bil za hladne vojne ame-



Dore Klemenčič-Maj: Mladinska komemoracija pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani 8. februarja 1942, 1955, olje

riški podpredsednik. Iz tedanjega lovca na čarovnice, človeka, ki si je prizadeval, da bi na čim več mestih začeli konflikte s Sovjetsko zvezo, je v predsedniški vlogi bistveno drugačen — do Sovjetske zveze. Ne samo da je odprl svoje predsedniško obdobje z besedami o nujnosti pogovorov namesto konfrontacije, temveč je pristal na eno najbolj daljnosežnih medsebojnih srečanj v zgodovini po vojni: poskus vzajemne razorožitve, ali vsaj zmanjšanje raketnega oboroževanja. Ne gre torej samo za evolucijo teorij o mednarodnih političnih odnosih v obeh državah, temveč tudi za strah pred tehničnim razvojem, ki ga je nasprotnik sposoben opraviti, za živčno vojno, da ne bi kdo za korak zaostal in zaradi te pomanjkljivosti izgubil svoje politične pozicije, ki temeljijo predvsem na fizični nadmoči.

Tehnični razvoj, vojaški ali pa v miroljubne namene, posebno pri prodiranju v vesolje, je menda v tem desetletju dobil krila. Prebili so nekatere ovire, ki so danes razumljive dosežke še imele za sanjarijo. Človekov prodor v vesolje je eden izmed očitnih velikih dejanj, ki bodo prišla v zgodovino stoletja, pristanek na zemljinem naravnem satelitu, fantastični dosežki sredstev množičnih komunikacij prek

umetnih satelitov, dosežki v medicini, navsezadnje pa tudi v olajševanju vsakdanjega življenja, vse to si je bilo na začetku desetletja še težko zamišljati. In vendar se človek ne more znebiti občutka, da je tehnični razvoj ponekod zdrsel iz rok upravljavcem, ki včasih ne vedo, kaj bi z njim počeli. To leti seveda na raziskovanje v vojaške namene, toda ob proračunih, ki so za te dejavnosti namenjene, negativna stran izjemnega tehničnega napredka le ni kakšno iskanje dlake v jajcu, pacifizem ali kaj podobnega. Navsezadnje jedrska bomba človeka počasi preneha strašiti, ko se zave utrjenosti njenega kritja (ravnotežje moči), precej bolj ga vznemirjajo navidezno »majhne« stvari, na primer razvijanje kemičnih in bioloških sredstev, ki človeka moralno uničijo, da bi potem imetnik tega orožja dosegel tudi fizično zmago. Tudi to je prineslo naše desetletje, tiho dovoljeno uporabo agensov, ki omrtvijo človekovo živčevje in voljo. Ni mogoče reči, da to ni bila davna želja vseh osvajalcev.

Med dejavnike obdobja, ki ga preučujemo, sodi tudi gibanje, ki je po svoje podobno že nekaterim elementom, katere smo omenili v začetku. Študentovsko gibanje, ki je zraslo najprej v visoko razvitih deželah, kjer je tudi svoboda misli in izražanja vsaj nekoliko izpeljana, se je poistovetilo z idejami, ki prihajajo iz povsem drugačnih materialnih osnov in te ideje priredilo svojim potrebam. Razlog za iskanje tujih idej pri študentovski akciji je na koncu koncev preprost, čeprav v njem ne manjka špekulacij ali vsaj romantične zaverovanosti. Gre za iskanje najkrajše poti iz zadrege, ki jo je včasih težko opisati, vendar pa počiva na skupni želji generacije, rastoče v okoliščinah dvojnosti mednarodnih odnosov po hladni vojni, dvojnosti morale in navsezadnje dvojnosti tehničnega razvoja. Če ne drugega, je izbruh v svoji čisti in prvotni obliki protestiral proti takemu nemoralnemu, čeprav materialno dobro situiranemu stanju, prinesel je na dan elemente, ki so jih tudi druge generacije v našem stoletju morale doživeti in preboleti. Med drugimi svetovno vojno, slabokrvnost mednarodne solidarnosti, izživiljanje kolonialnih apetitov, prodor nacizma, Španijo, drugo svetovno vojno, idejni konflikt v senci jedrskega orožja. Ni mogoče reči, da je po objektivnih kriterijih vse te preizkušnje mogoče primerjati z dvojnostjo, ki je navdušila današnjo mlado in zelo mlado generacijo, toda opozorila je le, da nekdo tehta besede in dejanja, da, skratka človek ne živi samo od kruha. Prav to spoznanje pa je zame eno izmed najbolj spodbudnih znamenj poveljnega človekovega umskega in čustvenega razvoja. Vedno bodo mlade generacije ostale »mlade«, vedno bo obstajal neki izravnalni dejavnik, ki bo onemogočal prehude zlorabe, ki bo sposoben tudi upora, če bi čutil, da se svet pogreza pregloboko v mlahavost in samozadovoljstvo zaradi nedvomno izjemnega tehničnega razvoja. Če je bila zato kitajska kulturna revolucija izraz zadrege, je bila tudi nenavadnost študentovskega in mladinskega izbruha taka. Zato ni čudno, če sta si obe gibanji podajali simbole, se ponekod ujemale v akcijah. Vedno je tako, kadar je kdo utesnjen ali izigran. Le da je katastrofa bliže, če se razbijanja utesnjenosti loti velikanska država. To pa najmanj ne opravičuje dejanj vseh tistih, ki objektivno pripravljajo pot, kjer sta samo dve možnosti: popolno ponižanje in razvrednotenje ali pa udar za vsako ceno.

Kratka kronika dogodkov posameznih let pomaga spoznati vzpenjajočo se krivuljo razumevanja med vzhodom in zahodom, ali bolje, med Sovjetsko zvezo in ZDA. Načeloma je pozitivna, ker zamenjuje stanje splošne prestrašenosti z manjšimi spori, ki po svoji naravi ne more vplivati na dokončno besedo o vojni in miru. Spremlja jo krivulja bolj pritajenih, zato pa tudi bolj nesramnih postopkov, ko se šibkejši podrejuje močnejšim. Tisto, kar na začetku desetletja prevladuje — ideološka nasprotja — je na koncu večinoma že izgovor za oblikovanje hegemonije nad svojim vplivnim krogom iz gospodarskih motivov. Sicer pa pogledjmo v leto

Zahodni trije véliki povabijo Hruščova na srečanje — ZDA vznemirjajo rasni problemi daljnoročnega pomena — Incident z U-2 — Neuspeh sestanka na vrhu — Neodvisnost Nigerije — Neuspeh ženevske razorožitvene konference — Sharpvillski dogodki

Da bi se tudi na zunaj videlo, kako drugačno utegne biti novo desetletje, je zahodni »vrh« sklenil predlagati Sovjetski zvezi, naj »bi se sem pa tja sestajali in razpravljali o poglavitnih problemih, ki grozijo miru in varnosti v svetu«. Povabilo so sprejeli in morda bi se bilo s tem v resnici začelo novo poglavje v odnosih med vzhodom in zahodom, če ne bi bila prišla vmes afera z vohunskim letalom U-2, ki so ga sestrelili okrog 1500 kilometrov globoko na sovjetskem ozemlju. Tedanji sovjetski premier Hruščov je ocenil, da bi nekdo želel minirati sestanek na vrhu, pri tem pa je mislil na ameriškega podpredsednika Nixona: »Ne morem se znebiti občutka, da si g. Nixon prizadeva za vse drugo kot za dosego sporazuma v spornih točkah, za zmanjšanje hladnovojne napetosti in za končanje oboroževalne tekme.« Američani so tedaj hladnokrvno napovedali, da je to vsakdanje nadzorovanje sovjetskega ozemlja in se bo nadaljevalo, dokler obe strani ne bosta dosegli drugečnega soglasja. U-2 je v resnici napovedal novo obdobje v medsebojnem nadzoru dveh velikih sil; namesto letal so se še v tem desetletju pojavili vohunski sateliti in praktično onemogočili vsako vojaško skrivnost. Nadzor je tako pozneje postal nekaj navadnega, sprejemljivega za obe strani.

Toda v tistem trenutku ni bilo tako. Afera z U-2 je vznemirila svetovno javnost, deloma pa tudi pokvarila politično ozračje, ki je malo že kazalo na sporazumevanje. Véliki štirje, ki naj bi se po tolikih letih spet sestali, so sicer prišli v Pariz, toda se niso začeli pogovarjati. Sovjetska zveza je vztrajala pri obtožbi, da je ameriška stran neiskrena in se še ni odpovedala svojim agresivnim namenom. S stališča konca desetletja ne bi bilo mogoče brez pripomb sprejeti takratno odločitev Hruščova, toda v tistem obdobju je bilo morda videti vsako prilagajanje in popuščanje tudi korak k spremembi ravnotežja. Predsednik de Gaulle je skušal popraviti neprijeten vtis in omogočiti, da bi se nadaljevalo popuščanje napetosti. To pa je bil hkrati dober dokaz, da je v letu 1960 že lahko upal na uspeh svojih prizadevanj. Poudarjanje naravnega zavezništva in prijateljstva je v tistem trenutku kljub neuspehu konference obetalo zaokret v mednarodnih odnosih. Navsezadnje je tedaj o potrebi miru med vzhodom in zahodom govoril tudi Hruščov, ko je sprejel miroljubno koeksistenco v temeljna načela mednarodne politike. Očitno je bil položaj zrel, le čas ni dopustil sproščenega dogovora.

V letu 1960 je afriško celino zavzelo gibanje za neodvisnost, za enakost, za enake možnosti napredka. To je veljalo takó za tedanja odvisna ozemlja, kot za množice v sicer samostojni Južni Afriki, ki pa je uvedla najhujšo obliko rasnega razlikovanja. Vrv okrog Afričanovih človekovih pravic se je vedno bolj zadrževala — vlada pa je sestavila natančen načrt rasistične zakonodaje. Med prvimi ukrepi so sprejeli zakon o osebnih izkaznicah, ki je formalno in praktično omejil gibanje Afričanov na ozek prostor delovnih mest in onemogočil širjenje kmečkega prebivalstva v mesta. Vrstili so se protesti, izbruhnile so demonstracije. Odgovor policije v Sharpvillu je pokazal, koliko je vredno življenje črnega človeka, in to, da se vlada tako boji brezpravne črne večine, da ne bo dopustila niti najmanjšega protesta. 67 mrtvih in 180 ranjenih ljudi je hkrati eno najhujših policijskih divjanj po vojni.

Rasno vprašanje je razburilo tudi ZDA, saj si je tam vlada prizadevala onemogočiti rasno razlikovanje v šolah in pri izvajanju državljanskih pravic. Kljub ostre-

mu nasprotovanju južnih držav je kongres sprejel zakon o državljanskih pravicah, ki je zagotovil trdnjše sodno varstvo na najbolj občutljivih področjih, posebno pri volitvah. Kljub formalni splošni volivni pravici so namreč na jugu ZDA na vse načine izigrali temnopolte državljane, da jih ne bi bilo treba vpisati v volivne sezname. Eisenhowerjev zvezni poseg v pristojnosti zveznih enot je sicer nakopal predsedniku dovolj težav, vendar pa pomeni, da je začela prodirati zakonodaja, ki daje temnopoltim državljanom vsaj pred zakonom enake pravice kot belcem. Amerika se v takem ozračju pripravlja na predsedniške volitve, na njih so se odločili za senatorja Johna Kennedyja. Tako stopimo v leto

1961

Kennedy — novi predsednik ZDA — Oboroževalna tekma se nadaljuje — Prvi človekov polet v vesolje — Eichmannov proces — Kongoška kriza — Neuspela invazija v Prašičjem zalivu

John Kennedy, predstavnik vzhodnega, liberalnega krila Amerike, je zmagal z majhno prednostjo pred Richardom Nixonom, ki je tedaj še vedno poosebljal hrepenenje po soočenju s Sovjetsko zvezo, gonjo proti »skritemu sovražniku« in obetal le počasno razblinjanje hladne vojne. Kennedy je s spremenjenim načinom pri vodenju državnih poslov — imenoval je krog visoko strokovnih sodelavcev — v resnici spreminjal Ameriko. Njegov domači program je bil pogumen, prav tako program za Latinsko Ameriko in ne nazadnje za vse dežele v razvoju. Kennedy je preprosto postal simbol prizadevanja, da bi Amerika postala drugačna, kot jo je svet dotlej poznal, čeprav so bili njegovi načrti tudi usmerjeni h krepitvi nacionalnega prestiža. Vsekakor je mrzlega januarskega dne z uvodnim predsedniškim govorom ogrel poslušalce in svetovno javnost.

Prvič v zgodovini je uspel polet v vesolje — dogodek ni mogel biti omejen samo na eno leto. Jurij Gagarin je na svojem Vostoku pomenil uresničenje človekovih želj pogledati iz omejenosti Zemlje, pomenil je začetek razgibanih vesoljskih raziskav in hkrati potrdil prednost Sovjetske zveze v tekmi za teoretično in praktično osvajanje vesolja. Gagarinov polet je menda za Sovjetsko zvezo pomenil več kot eksplozija prve atomske bombe leta 1949, ko je bilo navsezadnje le vzpostavljeno ravnotežje in ohranjena varnost sveta vsaj na temelju atomskega orožja. Polet v vesolje je dobil izjemen političen pomen, zato ni čudno, da je predsednik Kennedy zahteval od svojih znanstvenikov vse napore za doseg podobnih uspehov in obljubil vso pomoč. Prav ob Gagarinu so sprejeli načrte o pristanku človeka na Mesecu pred letom 1970.

Ni mogoče reči, da ni izjemno skrbno pripravljen proces proti nacističnemu vojnemu zločincu Adolfu Eichmannu pritegnil v tem letu lep del pozornosti svetovne javnosti. Pravzaprav ni šlo za kazenski proces v vsakdanjem smislu, temveč za počasno arhivsko predstavljanje vojnega zločince javnosti in predvsem mlajšim generacijam. V njegovem procesu so se hkrati pojavljala še mnoga druga imena, ki še niso dobila zaslužene kazni. Pa ni šlo niti za kaznovanje; ob prebiranju gradiva s procesa se je najbrž marsikdo vprašal, ali je sploh mogoče kaznovati za to, kar so nacistični zločinci storili. A vendar, tudi Eichmann je pomenil simbol nacizma, simbol, ki naj bi opozoril svet na tisto, kar se je dogajalo in kar bi se lahko spet, če bi nastal svetovni spopad.

Zahodna polobla je tradicionalno pod vplivom ZDA, toda z zmago Castrovih privržencev nad razvpitim režimom Battiste je dobila »neželene« elemente, ki jih je bilo treba izrjavati. ZDA so na vse načine, predvsem pa prek medameriškega sistema varnosti, skušale onemogočiti Kubo in jo spet vrniti v svoje vode, toda

ODLOK
O PROGLASITVI DNEVA PREŠERNOVE SMRTI
ZA
KULTURNI PRAZNIK SLOVENSKEGA NARODA

Osmi februar, dan smrti dr. FRANCETA PREŠERNA, osrednjega književnega slovenskega genija, se proglašča za kulturni praznik slovenskega naroda.

Ta dan naj se poslej s proslavami in svečanosimi praznuje po vseh slovenskih prosvetnih in kulturnih ustanovah ter zavodih.

Ves slovenski narod naj se proslavam svojih kulturnih in prosvetnih ustanov pridruži in pri njih sodeluje.

Dne 1. februarja 1945

ZA PREDSEDSTVO
SLOVENSKEGA NARODNO OSVOBODILNEGA SVETA

Sekretar:
BORIS KIDRIČ, l. r.

Predsednik:
JOSIP VIDMAR, l. r.

Odlok o proglasitvi dneva Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda

Kuba je zaradi svojih vezi s Sovjetsko zvezo nekako postala »prepovedano področje«. Toda prepovedano za invazijo ameriških marincev, ne pa tudi za oboroženo intervencijo kubanskih emigrantov! Tako so se lotili neuspele invazije v Prašičjem zalivu, za katero se je pozneje izkazalo, da jo je v glavnem organizirala ameriška obveščevalna služba, ta pa je na temelju dvomljivih podatkov celo prepričala predsednika Kennedyja o zanesljivih možnostih na uspeh. Predsednik Castro je odvrnil nevarnost s hitrim posegom, zato pa je polom v Prašičjem zalivu še dolgo vplival na odnose med ZDA in Sovjetsko zvezo, odmeval pa je tudi v notranjih ameriških odnosih. Kuba je torej dala svojo lekcijo, zato pozneje kljub poskusom kubanskih emigrantov, da bi dosegli praktično pomoč ameriške vlade, le-ta ni pristala na nobeno novo pustolovščino. ZDA so celo prek generalne skupščine dale zagotovilo Kubi, da se ZDA ne bodo vmešale v njeno varnost, prav takó pa storile vse, da bi preprečile sodelovanje Američanov v morebitnih akcijah proti Kubi. Nedvomno se je kubanska kriza končala bolj nenavadno, kot si lahko zamislimo. Castro je namreč predlagal, naj bi vse ujetnike z neuspele misije v Prašičjem zalivu zamenjali za 500 traktorjev. Po krajšem premisleku je Castro dobil 500 traktorjev z

željo, da »bi kubansko ljudstvo povečalo poljedelsko proizvodnjo in zvišalo svoj življenjski standard«. Grenka pilula je kar zdrsula po grlu.

Enako nevarna za mir v svetu je bila kongoška kriza, vendar se ni mogla končati ne šaljivo, še manj poceni za kogarkoli. Kongo je bil na eni strani tipičen primer kolonialne posesti zaradi izjemno bogate surovinske baze, na drugi strani pa tipičen afriški konglomerat različnosti. Če temu dodamo še belgijsko dosledno zanemarjanje dolžnosti mandatarja ter križanje interesov drugih velikih sil, imamo pred seboj osnovo, ki je sprožila krvavo državljansko vojno. Dogodki so si sledili v valovih, posredovanje Združenih narodov je postalo dvomljivo in bolj škodilo razjasnjevanju položaja, kot pa koristilo. Zastopniki posameznih interesov v Kongu so skušali vsak po svoje vplivati na potek dogodkov. Menda je bila kongoška kriza v takem merilu zadnje veliko navzkrižno prerivanje za kos afriškega kolača, hkrati pa najboljšje potrdilo, kako malo so bile samostojne nove afriške države po razglasitvi formalne neodvisnosti. Še bolj tragičen poduk iz krize, ki se je raztegnila na nekaj naslednjih let — afriški voditelji niso stopili skupaj in se borili za materialno osnovo, s katere bi bila rasla blaginja za ljudstvo, temveč so v zmedu iskali prednosti zase. Usodna zmota, ki v zgodovini Afrike ni bila zadnja.

1962

*Alžirski udar proti de Gaullu — Evianski sporazumi — Beograjska konferenca ne-
uvrščenih — Karibska kriza — Indijsko-kitajski obmejni spor — U Tant izvoljen
za generalnega sekretarja Združenih narodov*

Tri leta oblasti predsednika de Gaulla so napravila znatne spremembe v vódenju francoske politike. Nekatere je posebno vznemirjala njegova alžirska politika, ko je na koncu morala pripeljati do priznanja alžirske fronte narodne osvoboditve in do neodvisnosti Alžirije. Kot izraz najbolj skrajnih in v kolonialno slavo zave-
rovanih krogov je prišel tudi nasprotni udar, ki naj bi »rešil francosko Alžirijo«
pred »izdajalsko vlado«. Vsekakor je bilo divjanje padalskih oddelkov francoske
vojske v zadnjem obdobju, ko je Francija še imela Alžirijo, tesno povezano s sploš-
nim občutkom, da gre vse h kraju in bo treba poravnati račune. Generalski upor,
za katerim je stala množica ljudi, ki so uživali privilegije belih naseljencev in so
se jih bali izgubiti, de Gaulla ni našel nepripravljenega. Z jasno besedo je razložil
javnosti, da je upor takó zgrešen, kot so ideje, ki stojijo za njim. Podal je dru-
gačo alternativo nesmiselnemu pobijanju, ki je povzročilo družbeno krizo tudi v
Franciji: neodvisno Alžirijo, ki aktivno sodeluje s Francijo. Kmalu potem, ko je
generalski upor propadel, so se v resnici začeli pogovori, na katerih bi sicer težko
našli pravo francosko pripravljenost, da bi priznala samoodločbo narodov, toda
pod pritiskom okoliščin je francoska stran prav to storila. Čeprav so še vedno
divjali pripadniki desničarske organizacije OAS, je francoska vlada vodila svojo
politiko tudi naprej in navsezadnje razpisala referendum na alžirskem področju;
ta je z veliko večino glasov prinesel Alžiriji neodvisnost na temelju evianskih spo-
razumov.

Alžirska pot do neodvisnosti je eden izmed najbolj značilnih mejnikov v politiki
kolonializma in je hkrati pomenila konec prevelikih francoskih želja. Nedvomno
ima de Gaulle zgodovinsko zaslugo, da je rešil deželo pred državljansko vojno ali
vsaj pred razplamtevanjem notranjih nasprotij, s tem da je odlomil kolonialni pri-
vesek, ki je postal pretežak in preneroden. Tvegala je spopad s starimi silami, toda
izšel je kot zmagovalec in kot pravi utemeljitelj moderne Francije. Ko je razlagal
svoje početje, je dejal jasno in dognano: »Če je bila kolonialna politika veljavna
v preteklosti, je danes nekoristna in anahronična.«

Slovinci!

Letošnji februar je za Slovence pomemben v treh ozirih.

Obletnico Prešernove smrti (8. februar) obhajamo v najhujši sužnosti, obenem pa v letu, ki naj uresniči Prešernovo nesmrtno napoved: „Največ sveta otrokom sliši Slave.“

Obletnico Gubčeve smrti (15. februar) obhajamo v letu, ki bodi leto dokončne zmage slovenskega naroda in slovenskega delovnega človeka, borečega se stoletja za svojo pravdo.

Hkrati je letošnji februar mesec slavnih zmag tiste armade, ki tudi nam Slovincem s svojo junaško borbo uresničuje Gubčevo in Prešernovo misel — Rdeče delavsko-kmetske armade Sovjetske Zveze.

V znamenje teh treh nad vse pomembnih dejstev odreja Izvršni odbor OF: 7. februar se proglašja za slovenski narodni praznik vseslovanske enotnosti.

V proslavo vseslovanske enotnosti pod voilstvom bratskega nam velikega ruskega naroda odloča Izvršni odbor OF:

dne 7. februarja 1942. ne sme biti med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču ali kinu.

Kdor tega odloka ne bi izpolnil, ga bo slovenski narod, ki se bori za svojo dokončno in trajno osvoboditev, smatral za narodnega izdajalca.

Živel 7. februar, slovenski narodni praznik vseslovanske enotnosti pod vodstvom velikega ruskega naroda!

Živela sloga in enotnost narodov Jugoslavije!

Živela sloga in enotnost vseh slovanskih narodov!

Živel veliki ruski narod, baki nosilec slovanske in človečanske svobode!

Živela Sovjetska Zveza!

Živela naslonitev slovenskega naroda na SSSR!

Živela slavna Rdeča delavsko-kmetska armada!

Živel Stalin!

„Največ sveta otrokom sliši Slave,
tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosti voljo vero in postave.“

**Izvršni odbor
Osvobodilne fronte slovenskega naroda**

Beograjska konferenca neuvrščenih je v tistem letu pomenila nov prispevek k uveljavljanju dežel »tretjega sveta«. Zbrala se je, da bi opozorila svet na nevarnosti, ki rastejo iz ostankov hladne vojne in izključnega urejanja sveta v okviru velikih sil. Nedvomno se je lahko razvila večja aktivnost dežel v razvoju po določenem olajšanju v blokovski napetosti, torej tedaj, ko je bilo v svetu že dovolj privržencev vmesne poti med črnim in belim propagandnim slikanjem mednarodnih odnosov. Toda sestanek se ni zadovoljil s tako ugotovitvijo, temveč je prvič resneje zastavil odgovornost velikih sil, ki s svojimi spori spravljajo v nevarnost vse preostale. Neuvrščene države naj bi sodelovale v vseh tistih zadevah mednarodnega življenja, ki so zanje življenjskega pomena, pomagale naj bi velikim silam spoznati, da usoda sveta ne more biti samo v njihovih rokah, skratka bile naj bi »vest človeštva«. Rezultat sestanka — deklaracija — je jedrnata združitev miroljubnih predlogov za vrsto perečih mednarodnih zadev, od izkoriščanja vesolja v miroljubne namene, do tega, kako nujno je zmanjševati prepad med razvitimi in nerazvitimi. Neuvrščenost je bila v tistem obdobju v resnici povezovanje držav, ki po svojem konceptu družbenega razvoja niso mogle spadati v nobeno blokovsko skupino, šlo je za razglas njihove emancipacije, za oblikovanje osnove čim večje enotnosti in trdnosti. V takem smislu je tudi treba ocenjevati poziv konference Hruščovu in Kennedyju, naj se sestaneta, naj preprečita spopad in zagotovita trajnejši svetovni mir.

V Aziji je med dvema velikima silama izbruhnil spopad, ki bi se bil lahko spremenil v katastrofo, če bi ne bila Kitajska navsezadnje spoznala, da tako ni mogoče reševati problemov iz preteklosti. Nekdanje vzorno obmejno sodelovanje se je napenjal že vse prejšnje leto kot balon, ta pa je počil, ko je Kitajska hotela popraviti mejo z Indijo z izgovorom, da je nekdanja McMahonova linija zanjo nezakonita. V resnici je ta linija prav malo upoštevala želje narodov, ki so živeli v razdeljenem področju, prav malo tudi zgodovinske pripadnosti in je bila posledica takratnih političnih odnosov med kolonialnimi silami. Toda pot, ki jo je ubrala Kitajska, je bila že vnaprej obsojena na neuspeh. Drži pa, da je Kitajska po vdoru na sporno ozemlje potegnila svoje čete za mejo, razglasila enostransko prekinitev ognja in s tem počasi ustvarila možnosti za pogovore. Nenaden vdor in prav tako nenaden umik ne kaže nič drugega kot nerazumno merjenje sil, deloma pa tudi zagnanost za popravek meja, v katere so nekdanje gospodarice Azije stiskale Kitajsko v skladu s svojim vsakokratnim ravnotežjem.

1963

Odstranjevanje posledic kubanske raketne krize — Ustanovitev Organizacije afriške enotnosti — Sporazum o delni prepovedi poskusov z jedrskim orožjem — Odpor Združenih narodov proti politiki apartheida v Južni Afriki — Uboj predsednika Kennedyja — Gibanje za državljanske pravice v ZDA

Morda ne bi bilo pretirano reči, da je bila karibska raketna kriza dramatična manifestacija povezanosti sveta. Drugače, da je svet premajhen za nadaljevanje takega soočenja, ki je obstajalo med hladno vojno zaradi orožja, ki sta ga nako-pičili obe veliki sili. Po šoku, nato kratki, toda intenzivni napetosti, je prišla odločitev, ki sta ji sledila olajšanje in pomirjenje. Kubanska raketna kriza je izjemno prepričljivo dokazala, da se nobena stran ni pripravljena zares vojskovati za posamezne politične in strateške pozicije, pa če so še tako pomembne. Karibska zadeva je dala dovolj snovi za razmišljanje v vseh smereh. Eni so rekli, da je v tistem trenutku Hruščov pokazal več smisla za stvarnost in je bil Kennedy celó pripravljen začeti jedrski spopad. Mogoče je bilo tako, toda nadaljnji potek do-

DISCIPLINA

della circolazione e degli esercizi pubblici

L'Alto Commissario per la provincia di Lubiana,

visto il R. D.-L. 3 maggio 1941-XIX, n. 291,
vista l'ordinanza 30 ottobre 1941-XX, n. 135,
sulla disciplina della circolazione e degli esercizi pubblici,

ordina:

Art. 1

Nei giorni dal 7 al 16 febbraio 1942-XX, in tutta la provincia, il divieto di circolazione è anticipato alle ore 17.30 ed ha termine alle ore 6.30 del mattino.

Tutti i negozi, gli esercizi pubblici ed i locali di pubblico spettacolo chiuderanno, nel periodo suddetto, alle ore 17.

Art. 2

I contravventori sono puniti, quando il fatto non costituisca più grave reato, in via amministrativa con la speciale procedura contemplata all'ordinanza 26 gennaio 1942-XX, n. 8, con l'amenda da 100 a 1000 lire e, nei casi più gravi, con l'arresto fino a due mesi.

Art. 3

La presente ordinanza entra in vigore dalla data della sua pubblicazione nel Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana.

Lubiana, 6 febbraio 1942-XX.

L'Alto Commissario — Visoki komisar:

Emilio Grazioli

PREDPISI

za promet in javne obrate

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino
na podstavi kr. ukaza z dne 3. maja 1941-XIX št. 291,

glede na naredbo z dne 30. oktobra 1941-XX št. 135 o predpisih za promet in gostinske obrate,

odreja:

Člen 1.

V dneih od 7. do 16. februarja 1942-XX se v vsej Ljubljanski pokrajini razširja prepoved prometa na čas od 17.30 ure do 6.30 ure (zjutraj).

Vse trgovine, vsi gostinski obrati in vsi lokali za javne prireditve se morajo v označeni dobi zapirati ob 17. uri.

Člen 2.

Kršitelji se kaznujejo, če dejanje ni huje kaznivo, upravno po posebnem postopku, določenem v naredbi z dne 26. januarja 1942-XX št. 8, v denarju od 100 do 1000 lir, v hujših primerih pa z zaporom do dveh mesecev.

Člen 3.

Ta naredba stopi v veljavo z dnem objave v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino.

Ljubljana dne 6. februarja 1942-XX.

*Italijanski ukrep proti praznovanju obletnice Prešernove smrti
z dne 6. februarja 1942*

godkov kaže, da si je Kennedy močno oddahnil, ko je vse skupaj minilo. Pozneje je tudi odločno pobijal ideje tistih, ki so hoteli »zmago« v karibski krizi (Sovjetska zveza je začela odstranjevati rakete) izkoristiti za nadaljevanje ofenzive proti Sovjetski zvezi. Pokazalo se je celo, da se velike sile lahko sporazumejo, če je to v njihovem interesu. Nobena stran ni hotela zadeve takó daleč zaplesti, da drugi ne bi preostalo drugega kot tveganje jedrskega spopada. Sporazum, ki je bil sklenjen, najlepše dokazuje galantnost nasprotnikov, ki se upravičeno bojita drug drugega: po njem naj bi se sovjetske rakete umaknile na »častno besedo«, ameriški nadzor pa je bil le od daleč.

Karibska kriza je torej postavila na glavo vrsto strategij, ki so se razvile po vojni, pripeljala pa tudi do temeljitega razmišljanja o vzajemnih nevarnostih. Da se ne bi moglo ponoviti kaj podobnega, sta veliki sili za vsak primer uvedli rdeči telefon med Moskvo in Washingtonom, nekako simbolično znamenje skrajnega pomirjevalnega dejavnika v morebitnem konfliktu.

Novo obdobje je prineslo tudi sporazum o delni prepovedi jedrskih poskusov in najboljše možnosti za sklenitev sporazuma o izkoriščanju vesolja v miroljubne namene.

Popuščanje napetosti je prispevalo k slabljenju blokovskih skupin, kar so najprej izkoristile tiste države, ki so vedno veljale za njihove manj trdne člene. To posebno velja za Francijo, saj je pod de Gaullovim vodstvom spet začela graditi svojo veličino, k njej pa je po tedanjem prepričanju pot vodila samo prek jedrske moči. Seveda ne zato, da bi Francija to bombo uporabila, saj je prav karibska kriza dokazala nevarnost soočenja, temveč zato, da je na jedrski osnovi manifestirala svojo politično moč. Zunaj francoskega prizadevanja za svojo jedrsko močjo pa se je zastavljalo še vprašanje — čemu sploh strašenje z jedrsko vojno, zakaj torej tudi hladna vojna? Karibska kriza je s svojimi posledicami vendar dokazala nesmiselnost in nerealnost grožnje in zaorala v politično ozračje leta 1963.

Afrika je sredi zamaha osvobodilnih gibanj, ki se dosledno izjavljajo za socialistično pot v družbenem razvoju in za politiko neuvrščanja. Logična in naravna pot, toda zaradi pestrosti Afrike, težko enotno uresničljiva. Ustanovitev Organizacije afriške enotnosti je zato pomemben dogodek v tem letu, saj obeta podrediti posameznosti skupnemu napredku Afrike. Ena izmed poglavitnih nalog organizacije je prav gotovo tudi opozarjanje na ostanke kolonializma v Afriki in boj proti njim, kar velja za Južno Afriko, portugalska in španska odvisna ozemlja. Čeprav se ves napor združuje s prizadevanjem v okviru Združenih narodov, kjer različni organi obsojajo politiko rasnega razlikovanja, se položaj ne spremeni. Narobe, bela manjšina je tako v Južni Afriki kot v Rodeziji in drugod dovolj močna, da ji besede ne morejo do živenga. Pozivi na gospodarski bojkot pa naletijo na slabo pripravljenost industrijsko močnih držav, ki bi edine lahko prisilile Južno Afriko spremeniti politiko.

Gibanje za državljanske pravice v ZDA se krepi, Kennedyjeva administracija mu je naklonjena. Obdobje boja za enakost pred zakonom stopi v obdobje organiziranega gibanja, ki spreminja okorele predsodke. Toda delo zvezne vlade je izjemno težko zaradi odpora južnih držav, ki želijo imeti še naprej dve Ameriki — belo in črno — vsako posebej in tudi na občutno drugačnih družbenih ravneh. Zelo nemirno leto v notranjem presnavljanju ZDA ima svoj tragični vrh z ubojem predsednika Kennedyja. Težko si je zamisliti dogodek, ki bi bolj presenetil svet in hkrati napovedal metode političnega boja v deželi, ki je ponosna na svoje demokratične tradicije. Uboj je bil nedvomno delo političnih skrajnežev, ki so uporabili tako sredstvo proti liberalnemu predsedniku, ker je po njihovem zapeljal deželo preveč na levo. Toda če je bila osebnost predsednika Kennedyja nedvomno izjemna, je bila tudi nasprotujoča. Prav on je namreč potegnil Ameriko globlje v Vietnam, on je ustanovil posebne sile za boj proti osvobodilnim gibanjem, on je dovolil invazijo na Kubo. Vrsta političnih potez v duhu hladne vojne je bila morda rezultat političnega trenutka, toda Kennedy je vseeno pomenil preokret v ameriški politiki. Morda bi pozneje, tako kot njegovi najožji sodelavci, hitreje spoznaval danosti v svetu in v Ameriki. Smrt je pretrgala delo in ostal je samo vtis enega bolj razmišljajočih ameriških predsednikov.

1964

Gospodarski problemi »tretjega sveta« v ospredju — Konfrontacija med revnimi in bogatimi ne glede na idejne predznake — Kitajska linija radikalizacije afriško-azijskega gibanja — Kairska konferenca neuvrščenih

Prvi zamah navdušenja je minil, problemi ob ostajanju na samostojnih gospodarskih osnovah so bili večji. To leto je pokazalo, kako narejeno je bilo samodejno enačenje socialističnih držav z novo osvobojenimi v Afriki. Medtem ko je Sovjetska zveza odbijala vsako občutnejšo pomoč nerazvitemu svetu z izgovorom,

da pač sama ni sodelovala pri siromašenju tega sveta in je torej to ne zadeva, je začela prodirati »kitajska linija«. Kitajska je s Ču En Lajevim obiskom v Afriki v resnici naredila ofenzivo, v prvi vrsti zato, da bi se osvobodila capljanja za dogodki, ki so jo potisnili v obrobje dogajanja: najprej blokade ZDA, potem pa tudi varuštva Sovjetske zveze, ki je vtisnilo svoj pečat v naravo političnih akcij in odločanja. Najbolj naravna pot je zato bila — skupaj s tistimi, ki nič nimajo. Če je Kitajska hitro izkoristila možnosti, ki so ji bile v Afriki na voljo, to ni najbrž nič novega in presenetljivega, bolj zanimivo je poiskati odgovor na vprašanje, zakaj je to sploh »mogla«. Vrsta mednarodnih akcij, ki naj bi pomagale nerazvitim, tudi konferenca o trgovini in razvoju, ni uspela, to pa je vneslo mednje veliko razočaranje. Nezadovoljstvo pa je bilo tem večje, ker so se tudi med samimi deželami v razvoju začele javljati različnosti in izkoriščanje položaja na račun še slabših. Skupaj s kongoško intervencijo in širjenjem vojaških operacij v Vietnamu je bila kitajska akcija nekaj novega: potrdila naj bi tisto, kar je Afrika počasi začela verjeti, namreč, da je »koeksistenca z imperialisti« nemogoča. Zato z enim udarcem proti problemu, da se ne bi množice doma vznemirile, če ne bi dobile nič boljšega, kar so imele v prejšnjem življenju. V takem ozračju so tudi eksplozijo kitajske atomske bombe sprejeli v Afriki kot olajšano spoznanje, da lahko izrazito revna država doseže tak vrhunski tehnični uspeh. Seveda ni šlo za povzdigovanje orožja samega, temveč za simbolično zmago v očeh afriške revščine. Vedno več azijskih in afriških držav je prišlo do prepričanja, da bo rešilo svoje najbolj nujne probleme, s tem da bo posnemalo kitajsko linijo v zavračanju kompromisov. To je še posebej veljalo za Indonezijo, saj si je hotela priboriti samostojne odnose do ZDA, in ker ni uspela, je podobno poskusila demonstrativno zmanjšati vrednost Združenih narodov. V tem je bila seveda presenetljivo blizu Kitajski; ta je namreč imela svoje razloge nezaupanja do organizacije, ki je toliko let zavračala pravico, da bi zastopala kitajski narod v svetovni skupnosti. Če posežemo nazaj, ugotovimo, da je tudi kitajska skrajna linija nastajala zaradi skoraj nepremičnega zidu okrog dežele, ki je hlepela po dolgo onemogočeni izpolnitvi. V svojih zapletenih odnosih s Sovjetsko zvezo se je lotevala akcij, ki naj bi ji dale vsaj delno samostojnost — to pa je bila možnost prodirati v Afriko in Azijo. Njeni pravi stiki z Afriko so se začeli prav ob najhujši zaostritvi odnosov s Sovjetsko zvezo. Tedaj se je lahko navezala tudi na bandunško konferenco in s tem nekako hotela prebiti blokado razvitih kapitalističnih držav. Primerjava med razlogi, ki so kitajsko vodstvo približali indonezijskemu in pripeljali do zaničanja koeksistence, je zato mogoča: notranje težave privedejo do nestrpnosti in do izražanja takih političnih hotenj, ki se zdijo neprimerna za sodobni čas. Zato bi lahko leto 1964 opisali kot leto izrazitega razočaranja in izgubljanja upanja v načela miroljubne koeksistence pri tistih, ki niso mogli dovolj hitro naprej. Prodiranje »kitajske linije« torej ni bilo omogočeno z izjemnimi diplomatskimi napor, temveč s srdom zaradi odklanjanja resnične in objektivne pomoči, kar je že tako velike težave v mnogonacionalnih skupnostih še povečalo.

Kairska konferenca neuvrščenih je lepo zajela vse omenjene premike. Ponovno se je začela razprava o osnovi neuvrščenosti, čeprav se je zdela utrjena. Notranja premikanja, posebno zaradi indonezijskega stališča, so prinesla koristno podlago za delo v novih razmerah. Ni šlo več za preprosto protiblokovsko zbiranje s povsem jasnimi interesi in cilji, ampak za bolj izdelano politično akcijo. Torej oblikovanje pozitivne alternative namesto začetnega boja proti nečemu in preštevanja vrst.

Indonezija izstopi iz Združenih narodov — Smrt Winstona Churchilla — Finančna in ustavna kriza Združenih narodov — Kašmirski spopad med Indijo in Pakistanom — Neuspeli državni udar v Indoneziji — Razglasitev neodvisnosti Južne Rodézije — Invazija ameriških čet v Dominikansko republiko — Razširjena vojaška intervencija v Vietnamu

Menda je to leto eno najbolj razgibanih v povojnem obdobju, če upoštevamo resnost dogodkov, ali tudi eno najbolj tragičnih za »tretji svet«. Dominikanska republika je občutila na svoji koži resnost strateškega položaja blizu najmočnejše sile v zahodni polobli, ki je znala pri tem skrbno izrabiti Organizacijo ameriških držav, da je dala svoje formalno okrilje in soglasje akciji. Ker torej velja, da je Latinska Amerika interesno področje ZDA, je pred Združenimi narodi sovjetski delegat Fedorenko sicer napadel »udarec svetovnemu miru«, toda ameriški Goldberg je samo pribil: »To je regionalni problem, zato je treba njegovo rešitev prepustiti regionalni organizaciji.« In so ga.

Združeni narodi so poleg drugih izkušenj v svojem delu, ki jih že poznajo, doživeli tudi krizo, ki je dišala po hladni vojni, vendar je bila bolj nevarna zato, ker nikomur ni bilo treba popustiti. Šlo je za eno izmed najbolj bolečih vprašanj svetovne organizacije, namreč, kako rešiti problem skupnih vojaških akcij. Sovjetska zveza in Francija ter še 14 držav je nasprotovalo plačevanju stroškov za mirovne akcije v Kongu s pripombo, da se ni strinjalo z njo že od vsega začetka. Vsekakor je bilo vztrajanje ZDA, naj se proti dolžnikom uporabi 17. člen Ustanovne listine, ki jim odvzema pravico glasovanja, dobro premišljeno. Ni dvoma, da so se predlagatelji dobro zavedali, da Sovjetska zveza ne bi mirno dopustila, da bi Združeni narodi razpadli. Ravno zaradi tega naj bi popustila in plačala. V nekem smislu je bila to zapoznala uporaba pritiska iz hladne vojne, ki je Združenim državam omogočala izrabiti glasovalni stroj Generalne skupščine za pritisk na Sovjetsko zvezo. Toda poleg te podrobnosti so se odpirala še druga vprašanja. Uporaba sile je dvomljiva že od vsega začetka Združenih narodov, ne zato, ker to morda ne bi bilo sprejemljivo z osnov organizacije, temveč zato, ker je za prisilno akcijo treba imeti vsaj načelno soglasje med velikimi silami. To pa je glede na znane okoliščine nemogoče. Ponovno načenjanje vprašanja oboroženih akcij Združenih narodov se je zato končalo prav v zvezi s Kongom, kjer so take akcije izgubile svoj objektivni smisel ter postale celo orožje v rokah intervencionistov. Vsekakor lahko rečemo, da se je ob kongoški krizi izoblikovalo prepričanje, da oborožene sile Združenih narodov lahko delujejo kvečjemu kot tampon med sprtimi stranmi, in še to le tedaj, kadar se sprti stranki s tem strinjata. Še več, tudi to je mogoče samo tam, kjer ni bistveno vpletena nobena od velikih sil in gre samo za moderen spor na starih koreninah.

Vietnamska vojna je v tem letu začenjala dobivati grozeče oblike. V tem letu se je tudi potrdilo pravilo, da veliki sili ne bosta še enkrat tvegali soočenja, čeprav se dogajajo stvari, ki se zdijo nemogoče. V Danangu se je izkrcalo 3500 marincev, ki so jih svetovni javnosti uradno predstavili kot prva ameriška enota, ki se bo neposredno udeležila bojev na južnovietnamskem ozemlju. Vse dotlej so se namreč ameriški vojaki imenovali »svetovalci za vojaške zadeve«. To je bil rezultat premisleka na vrhu ZDA, da osvobodilnega gibanja ne bo mogoče uničiti brez redne vojske in je dozorel čas, ko je javnost pozabila, kako so se ameriški »svetovalci« po indokinski vojni 1954 sploh pojavili v Južnem Vietnamu. Še bolj pa to, zakaj ZDA niso podpisale ženevskih sporazumov o Indokini, ki so samo začasno razdelili



*Prazen Prešernov trg zaradi italijanske odredbe z dne 6. februarja 1942
(foto J. Prešeren)*

Vietnam na dva dela, dokler ne bi bile izvedene splošne volitve na celotnem ozemlju. In zakaj volitev (ki so vendar temelj ameriške demokracije) nikoli ni bilo. Da bi bilo še bolj prepričljivo, je bilo treba izdelati tezo, da Severni Vietnam »ogroža« Južnega. Nezaslišano v povojnih mednarodnih odnosih je imelo naslednjo uradno razlago: »Bombardiranje Severnega Vietnama se je začelo kot odgovor na smrt sedmih in sto ranjenih ameriških vojakov ob napadu osvobodilnih sil na oporišče Pleiku.« To popolno mešanje idejnih in državnih elementov, ki je nepoučenega zmedlo, je bilo lepo delo spretnosti ameriške diplomacije, ki je hotela prikriti pravo stanje stvari. To pa je bilo dejstvo, da so ZDA po zmagi kitajske revolucije vso Azijo postavile v področje svoje »zaščite«. Previdne reakcije Sovjetske zveze in tudi Kitajske so tedaj kazale, da bi ZDA svojo zamisel na koncu lahko uresničile, če... ne bi imele na nasprotni strani ljudstvo, ki se bori praktično 25 let in je že dokazalo veličino in sposobnost ljudskega odpora na nacionalnih in naprednih idejnih osnovah.

Leto 1965 je bilo tudi leto pretresov v deželah v razvoju. Kongoška kriza s klasičnimi elementi vmešavanja nekdanjih kolonialnih gospodarjev, razglasitev vlada-vine bele manjšine nad večinskim črnim prebivalstvom v Južni Rodeziji, indo-

nezijska notranja tragedija — tri najbolj značilne točke. Prav Indonezija je lep primer razvoja, ki sem ga omenila v uvodu: iz spoznanja nemoči so zrasle radikalne ideje, ki so deželo približevale svetovni revščini in zlasti Kitajski. Iz tega je prišel odpor proti strukturam, ki revščini ne dovoljujejo, da bi se enakopravneje razvijala. Toda ker skrajnost rodi skrajnost, je bilo treba počakati samo na neuspehi državni udar, ga pripisati Komunistični partiji Indonezije, ostalo pa je prišlo samo. Drugo je napravila verska in nacionalna mržnja, demagoško klicanje na uničenje komunistov. Takó je vsak, ki je imel kakršne že obračune, lahko prišel do veljave, če je nasprotnika razglasil za komunističnega simpatizerja in lahko ga je mirno ubil, zažgal ali naredil z njim karkoli. Tragedija, kako lahko demagogi zaslepijo zaostale množice, ki se tepejo za nekaj, kar je dvomljivo v njihovem interesu! V Indoneziji so na račun komunistične nevarnosti v množičnih pokolih ubili najmanj pol milijona ljudi. Med komuniste so prišli tudi vse borne kmete na velikih indonezijskih otokih, ki so dobili ob agrarni reformi nekaj zemlje in so jim zdaj zemljo lahko spet odvzeli. Hkrati je bilo mogoče zakonito pobiti vse tiste, ki so se borili za osnovne človeške svoboščine, morda na ravni naših kmeč-kih uporov, v izjemno zaostali družbeni sredini.

1966

Nigerija — novi državni udar — Prvi mehak pristanek na Mesecu — Državni udar v Gani — padec Nkrumaha — Izstop Francije iz pakta NATO — Prva kitajska eksplozija vodikove bombe — Velika proletarska kulturna revolucija na Kitajskem — Zaostrovanje sovjetsko-kitajskega spora — Stopnjevanje vietnamske vojne — Sodišče za ugotavljanje ameriških vojnih zločinov v Vietnamu

Če bi za prejšnje leto rekli, da je bilo obdobje zamujenih priložnosti, je bilo to še večje zapravljanje zamujenih priložnosti. Večina značilnosti spopada med razvitimi in nerazvitimi se je nadaljevala in dobivala s časom še druga obeležja. Tudi v Afriki so navsezadnje začele delovati zakonitosti skrajnosti in radikalna linija predsednika Nkrumaha je kljub veliki odmevnosti na afriški celini propadla z udarom, ki je prinesel na površje zahodu naklonjene ljudi.

Evropa se je medtem osamosvajala in imela večje možnosti, kot sta jih afriški in azijski vplivni krog obeh velikih sil sploh kdaj želela. Na primer izstop Francije iz Severnoatlantske obrambne organizacije, ki je bil napovedan z zelo značilnim de Gaullovim poudarjanjem suverenosti: »Francija se hoče vrniti v položaj, ko bo lahko na svojem ozemlju suvereno izvajala svoje pravice.« To ni bil demonstrativen izstop, bolj preprosta ugotovitev, da so se stvari spremenile in so izginile nevarnosti, ki so nekoč ogrožale zahod. Vzporedno z demonstracijo suverenosti v vojaškem pogledu je Francija tudi krepila vezi z vzhodno Evropo in takó praktično dokazala, da je blokovska povezanost utrpela velike spremembe. Linija povezovanja med vzhodom in zahodom se je krepila tudi v drugih državah, kar je pomenilo tudi bolj stvarno gledanje na vprašanje nemške združitve, ki je samo nekaj let prej pretilo sprožiti pravo hladnovojno soočenje ob berlinskem problemu. Zanimivo je, da se je začelo sproščati tudi v nasprotni smeri, čeprav na vzhodu bolj na gospodarskem področju, na zahodu pa na vojaškem. Ni šlo za to, da bi se člani ene skupine približevali drugi zaradi spremenjenih stališč o njej, temveč za slabljenje vojaške privlačnosti posameznih blokov.

V tem času pomirjenja in obetov so v Aziji nastopili dramatični preokreti. Na Kitajskem se je začelo eno najhujših notranjih obračunavanj — kulturna revolucija. Formalno se je sicer začela ob plenumu CK KP Kitajske, toda priprave nanjo so trajale zelo dolgo. Kulturni revoluciji so v začetku postavili Mao Ce Tungovo

misel: Marksističnih načel je mnogo, toda vsa se na koncu zlijejo v ugotovitev o tem, da je upor upravičen. Revolucija naj bi zamenjala stare šege, običaje, kulturo z novimi šegami, navadami in kulturo. Toda še daleč ni šlo samo za to, temveč za spopad dveh linij političnega vodenja. Linija najširšega povezovanja s svetom je po korejski vojni na Kitajskem prinesla »sto cvetov« in sodelovanje na Bandunški konferenci, pa načela miroljubnega sodelovanja z Indijo. Toda linija je kmalu naletela na težave, ker je dežela svoje notranje rezerve izkoristila, pričakovane zunanje pomoči pa ni bilo. V dilemi, kako rešiti notranje težave, je zmagala linija velikega skoka; ta je v tistem trenutku omogočila zadovoljitev množic, pozneje pa je pokazala porazne posledice. Linijo so zamenjali, kakor bi privrženci prve poti spet zmagali, toda kmalu zatem je izbruhnil spopad v kulturni revoluciji. Mao Ce Tung je bil namreč v trenutku, ko je začutil, da privrženci Liu Šao Čija pridobivajo, v manjšini, zato je šel v ofenzivo in pri tem uporabil magično moč svoje osebnosti ter mladino. Rdeča garda kulturne revolucije naj bi s silo naredila tisto, česar ni bilo mogoče dokazati s podatki. Rdeča garda naj bi hkrati uničevala staro in gradila novo. Toda nemirni položaj ni omogočal, da bi bila garda razvila tudi ustvarjalni del naloge. Ko je prišlo do kritične točke v gospodarskem in političnem položaju, je Mao Ce Tung Rdečo gardo dobesedno razgnal. Ne pravijo zastonj Rdeči gardi »najbolj izrabljeno množično gibanje v zgodovini«. Vse kaže, da je v večini novih držav z nizko ravnijo proizvodnosti temeljno vprašanje, ali dopustiti razmeroma nenadzorovano gospodarjenje, ki utegne državo spraviti na rob propada, ali pa zapovedati skupno disciplino in omejiti ljudi, da bi dosegli osnovo, s katere bi bilo mogoče iti naprej. Na Kitajskem, ni dvoma, da je šlo za drugo, ker je bilo v takratnih okoliščinah tudi edino mogoče. Toda vodstvo je v poskusu, kako izvleči Kitajsko iz zaostalosti v najkrajšem mogočem roku, zašlo v take skrajnosti, da so se na koncu morale pokazati tudi na tistih, ki so jih začeli. V tako pestri in različni državi je popolna centralizacija mogoča samo prek povezave z močno osebnostjo, s parolami ter tudi z vojsko. Kulturna revolucija je naredila veliko škodo Kitajski, najbrž ne samo v mednarodnem, temveč tudi v njenem notranjem življenju. Navsezadnje velike težave, ki so obstajale prej, niso izginile, temveč so se podvojile in spet čakajo na razrešitev.

Iz notranjih značilnosti pa raste tudi mednarodni položaj; nič več navzočnosti v Afriki, precej manj v Aziji, zato pa oster spor s Sovjetsko zvezo, ki se z idejnega vrne tudi na državno področje. V preteklosti prizadejane krivice Kitajska ni pozabila in je v trenutku ostrosti tudi pokazala nanje. Še vedno pa ostaja uganka, čemu je Kitajska ravnala tako nediplomatsko, tako neprilagodljivo v obtoževanju Sovjetske zveze, saj je celo upravičene očitke napravila pred svetovno javnostjo skoraj neprebavljive. Mogoče je razlog v želji, da bi tudi Kitajska nekaj pomenila, toda to, kako je storila, je bilo zmotno, kar je navsezadnje pokazalo tudi leto 1969, ko je brez posebnega hrupa navezala normalne stike z državami in pokazala željo, da bi bila predstavljena v Združenih narodih. Evolucija kitajskih stališč je krivulja, kako poteka razpoloženje velikega in utesnjenega naroda, ki pozna konflikte skozi vso svojo zgodovino in ga je umetna izoliranost napravila še bolj nemogočega po evropskih krojaških merah.

Vojna v Vietnamu je vnesla v Evropo, deloma tudi med študente v Ameriki, globoko nelagodje, primerljivo s položajem med državljansko vojno v Španiji leta 1938. Tudi Russellovo sodišče za ugotavljanje ameriških zločinov v vietnamski vojni je bilo izraz tega. Kljub svoji nenavadni osnovi, kljub idiličnemu mešanju etike s pravom, je sodišče opravilo veliko delo. Opozorilo je do tedaj še zmedene in neprepričane Evropejce in Američane, da v tej vojni kršijo temeljna pravila mednarodnega prava in posebej vojnega prava; da izvajajo represalije nad civilnim

prebivalstvom, da uporabljajo orožje in sredstva, ki so prepovedana. Vse to dokazano in dokumentirano z izjemno prizadevnim delom sodelavcev sodišča. Gradivo o vietnamski vojni, ki ga je zbralo sodišče, sodi med najbolj popolno in hkrati najbolj grozotno pričevanje o vojni, kjer je osvobodilno gibanje del prebivalstva in kjer zato vojna ne pozna nobenih omejitev.

1967

Vojaška diktatura v Grčiji — Nastanek Biafre in nigerijska državljanska vojna — Vojna na Bližnjem vzhodu — Kvalitetno nove stopnje v raketnem oboroževanju — tanki, raketni sistem v ZDA — Nova »ustava« v Južnem Vietnamu, vojna se nadaljuje

Ce je bilo Evropi v obdobju po hladni vojni marsikaj prihranjeno, je v tem letu čutiti pritisk tudi v njej ali vsaj v neposredni bližini. Začelo se je s slabljenjem takó imenovanega vzhodnega stebra v paktu NATO. Grčija se je zvijala v notranjih krčih, ko je iskala najboljše poti za svoj razvoj. Spomladi je kazalo, da so napredne sile kljub združenemu pritisku desnice osvojile pomembne točke in bi se utegnile splošne volitve izteči v njihov prid. To seveda, čeprav bi pomenilo demokratični izraz splošnega hotenja, ne bi ustrezalo slabljenju ameriškega zaveznika, zato je ob moralni pomoči od zunaj, desnica prešla v napad. Začelo se je s kraljem na čelu, čeprav je nazadnje v državnem udaru tudi kralj izgubil svojo razsodniško funkcijo, in je dežela postala prava vojaška diktatura brez poprejšnje fasade. Tak razvoj sicer tudi zaščitnikom iz Amerike ni povsem ustrežal, čeprav ni mogoče reči, da bi bili kaj preveč občutljivi za zelo dokumentirana pričevanja o totalitarnem režimu v Grčiji. Čeprav bi raje videli, da bi Grčija še vedno imela kralja in parlamentarno strukturo, pa vendar to ni bilo tako pomembno, da ne bi mogli zamižati. Manj zadovoljni so bili evropski zavezniki, zlasti še skandinavske države, zato so napravile precejšnjo zmedo in zadrego v različnih evropskih organizacijah z zahtevo, da Grčijo izključijo, ker ne spoštuje parlamentarizma in osnovnih človekovih svoboščin. Bistvenega pa se kljub besedam ni zgodilo in Grčija še naprej velja za del »svobodnega sveta«. Politična ironija desetletja!

V tem letu se je tudi začela državljanska vojna v eni izmed največjih afriških držav, kjer so verska, nacionalna in politična nasprotja onemogočala normalno življenje skoraj od ustanovitve naprej. Nenehni udari, pokoli med prebivalstvom različne nacionalne pripadnosti, tekmovanje tujih vplivov in interesov, vse to je pripomoglo k navidezno nerazumljivi nestrpnosti. Ko se je vzhodna pokrajina Nigerije odcepila, ker po udaru nastala nigerijska vlada ni hotela potrditi določene avtonomije v okviru federacije, je zaskalelo tudi večino Afrike. Dopustiti odcepitev bi lahko pomenilo zgled, da bi se splošno začele cepiti državne tvorbe, ki že takó niso preveč trdne; ker je to nevarnost za Afriko (vmešali bi se lahko drugi), je bil odgovor: »Ni mogoče dopustiti Biafre.« Začela se je vojna, ki je zahtevala največ žrtev med civilnim prebivalstvom in je objektivnemu opazovalcu napravila vsako morebitno sožitje nemogoče ter je razcepila Afriko. K vsem tem razlogom je treba dodati še to, da se velike sile tem bolj vmešavajo v zadevo zdaj, ko so Nigerijci med seboj v spopadu. Kar je bilo morda v tistem letu še razumljivo s stališča enotnosti Afrike in miru na njenih mejah, je pozneje postalo nemogoče, nerazumljivo in nesprejemljivo. Vsako načelo je relativno; če se obrne proti ljudem, katerim naj bi koristilo, ga ni treba. Zato pa se nekateri takó radi skrivajo za načela, da jim ne bi bilo treba pogledati dejstvom v oči, in jih skrivajo v izgovore o verskih in plemenskih sporih. V resnici pa gre za nujnost priznati pravico do samoodločbe narodu, ki v starih mejah ni mogel zaživeti.

Iz nigerijske vojne je leto kar zdrselo v spopad, ki je zaradi svojih znanih stalnic pomenil resnejšo nevarnost svetovnemu miru. Napad Izraela na arabska ozemlja in njihova okupacija sta krizo na Bližnjem vzhodu postavila na vrh svetovne pozornosti in vpletla vse štiri velike sile. Načelno je bilo sicer vse jasno — vsaka podpira svojo stran, Francija plava v sredini — toda praktično njihovo merjenje sil ni bilo iskreno. Kaj kmalu se je pokazalo, da jim nerešeno vprašanje Bližnjega vzhoda celo prija, ker s tem krepijo svoj lastni vpliv v teh deželah. V vmesnem času si je najbolje okrepil svoje utrdbe osvajalec, saj je vojaško sposobnejši in računa na razcepljenost nasprotne strani. Dolgotrajna napetost se je začasno ustavila z obmejnimi incidenti, z atentati in represalijami. Združeni narodi so se sestali na nujno izredno zasedanje. Rezultati so bili borni. Največ, kar je organizacija lahko sklenila, je bila resolucija Varnostnega sveta, s katero so se strinjali vsi veliki, ki pa je spet ni bilo mogoče vzeti kot formulo za rešitev spora. Preprosto zato, ker ne bi smelo biti vprašanje, ali se bo napadalec vrnil na ozemlje, od koder je prišel, in ker ne gre samo za arabske države, ampak tudi za Palestince, ki so v arabsko-izraelski vojni 1948 največ izgubili. Ker se je konflikt nadaljeval, je tudi palestinski element spora moral priti na dan, in treba je reči, da ga arabske države niso bile preveč vesele. Toda Palestinci so si pozneje uspeli organizirati gibanje, ki danes nekaj pomeni in ima podporo v javnem mnenju arabskih držav. Izraelski publicist Ury Avnery tudi pravi, da je prostora za dva naroda, zato zahteva od svoje vlade, naj se prične pogajati s Palestinci, s tistimi torej, zaradi katerih se je spopad na Bližnjem vzhodu sploh začel in je dal zakladnice »večnih« problemov.

1968

Pomladna ofenziva vietnamskih osvobodilnih sil — Zadeva Pueblo — Konferenca Združenih narodov o trgovini in razvoju — Notranji pritisk na predsednika Johnsona — Umor Martina Luthra Kinga — Umor Roberta Kennedyja — Študentski nemiri v Franciji — Češka pomlad, češko poletje, češka jesen — Sporazum o prepovedi širjenja jedrskega orožja — Razvoj položaja v zvezi z Vietnamom — Pariški pogovori o miru — Appolo 8 — Prvi človekov polet v mesečevo orbito

V tem letu so presenetljivosti dobesedno deževale; od kritične točke v vietnamski vojni in usmeritvi proti pogajanjem, majske francoske družbene krize, dveh političnih umorov v ZDA do češkoslovaških dogodkov. Večina Evrope je doživela hude pretrese, najhujši udarec za to celino pa je bil nedvomno obračunavanje v okviru vplivnih področij. Majska kriza v Franciji ni bila samo francoska kriza, če upoštevamo, da je podobna stališča študentsko gibanje postavilo že prej v drugih državah. Toda v Franciji, kjer so dosegli nepričakovano enotnost študentov in delavstva, je gibanje dobilo obliko širšega družbenega nesporazuma, krize avtoritete, zaupanja, političnih struktur, strank, morale, znanosti. V nepopisni zmedi se je rušilo staro, nastajalo naj bi tudi novo in deloma je, čeprav je zagnanost na koncu morala popustiti zaradi naveličanosti in osamljenosti. Študentje so si izposojali simbole drugod — največkrat pri Mao Ce Tungu in Fidelu Castru — možema, ki sta v drugih okvirih revolucionirala kulturo in civilizacijo. Seveda pri Francozih ni šlo za njuno misel v podrobnostih, šlo je za spremembo, za nekaj poskus, kako preprečiti odtujevanje in izgubljanje idealov zaradi delovanja zakonov moderne tehnizirane družbe. Zmedena in upajoča, špekulantska ali ne, majska kriza je dala pečat Evropi in tudi svetu v tem desetletju.

Prav tako spoznanje nesloge med besedami in dejanji je zajelo Ameriko. Najprej njen napredni študentski del, nato pa deželo skoraj v celoti. K presenetljivi-

vemu družbenemu razvoju sta pripomogla tudi oba politična umora, ki so ju zapisali na svoj račun skrajneži. Skratka, nepričakovano izgubljanje pobude na vietnamskem bojišču je spremenilo politične stalnice. Temu je dodati še zadevo z ameriško vohunsko ladjo Pueblo, ki so jo Korejci mirno zaplenili, pričakovaje spoštovanje ravnotežja med velikimi silami in njihovimi interesnimi območji. Predsednikove možnosti kmalu niso zadostovale za lovljenje položaja, ki mu je spomladi drsel iz rok in ga navsezadnje prisilil v odpoved nadaljnji predsedniški kandidaturi. Končna analiza — spremenjen odnos med silami v sodobni ameriški družbi je na nemoralni in nepotrebnosti vietnamski vojni vrigel predsednika, ki je prepozno spoznal tek dogodkov. Mirovna pogajanja so prišla logično in deloma kot rezultat spopadov v predvolilni kampanji; pojav mirovnega kandidata McCarthyja je pač omogočilo spoznanje o nujnosti, da je treba končati vojno. Tok dogodkov je bil zato v tem letu, ko se je širilo spoznanje o nemogočnosti zmage, neizbežno usmerjen k miru. Predsedniška zamenjava je dala tudi najlepšo formalno priložnost za mirno in neopazno umikanje iz Vietnama. Toda naslednji predsednik ni mislil tako; skoraj gotovo, usmeritev proti miru je še enkrat postavil pod velik vprašaj in tvegal družbeni razkol.

Težko pričakovano 2. zasedanje konference Združenih narodov o trgovini in razvoju je v New Delhiju dva meseca razpravljalo o bistvenih ukrepih za napredek svetovne trgovine in tudi o elementih, ki bi dežele v razvoju postavili v boljši položaj v odnosu do industrijsko razvitih. Seveda je bila v debati tudi neposredna ekonomska pomoč razvitih, posebno prek fondov Združenih narodov. Kljub velikemu številu priporočil za delo stalnih organov konference zasedanje ni dalo končne zadovoljitve. Veliki so se skušali izogniti jasni besedi, kolikor se je le dalo, zato ni bilo niti enega obveznega sklepa ali vsaj načelnega pristanka na trajnejšo pomoč, ki bi bila hkrati tudi učinkovita v smislu, da bi rasla mednarodna konkurenčnost blaga iz dežel v razvoju.

In še Češkoslovaška, ki je v tem letu doživela rojstvo novih možnosti, pa tudi zaton v poprečnosti in odtujenosti. Kako učinkovito delujejo kazni za tiste, ki hočejo ven iz vplivnih področij velikih sil, je morala tako, kot nekoč Dominikanska republika, spoznati tudi Češkoslovaška. Bogat notranji razvoj je vznemiril zagovornike ene same linije, domačih priliznežev močnejšemu pa je povsod dovolj. Če je mogoče ob češkoslovaških dogodkih poiskati kakšno tolažbo, potem naj bo za tiste, ki cenijo samostojno pot brez neposrednih in načelnih vzornikov, v spoznanju, kako globoko se je usoda dveh narodov vtisnila v evropski zavesti. Če je prekletstvo kroga s kredo prav Čehe in Slovake pahnilo v položaj izigranih, je vsaj ideja o nujnosti posredovanja v socialističnih državah naletela na splošni odpor. Skratka, tiho priznavanje stanja, kjer nastopijo v igri vojaki ene izmed dveh najmočnejših sil, ne pomeni tudi pozabljenja načel, ki bi morala voditi mednarodne odnose, posebno med socialističnimi državami.

1969

Richard Nixon — novi predsednik ZDA — Ozračje sporazumevanja med dvema velikima silama — Spet zaostrena vojna v Vietnamu — Moskovsko posvetovanje komunističnih in delavskih partij — Kitajsko-sovjetski obmejni spor — Odhod de Gaulle — Levo krilo socialističnih demokratov osvaja Evropo — Kriza na Severnem Irskem — Ho Ši Minhova smrt — Izbruh protivojnega razpoloženja v Ameriki

Povsem spremenjen videz novega ameriškega predsednika, ki naj bi se bistveno razlikoval od svoje »otroške« podobe, omenjene v tem tekstu na začetku razbijanja hladne vojne, je mnogo obetal. Neverjetna umirjenost in prepričevanje o sposob-

Dore Klemenčič-Maj:
 Ilustracija h kiticama Prešernove
 »Zdravljice«, 1944, ciklostil



nosti rešiti vse notranje in zunanje spore je povzročila, da je nekaj mesecev Nixon v resnici lahko izvajal novo politično formulo. Toda potem se je pokazalo, da na najpomembnejšem področju, v vietnamski vojni, v tem času ni bil storjen korak naprej, narobe, celotno premišljanje se je vrnilo na raven dileme: ali morda ne bi bila vojaška zmaga le mogoča? Nixon je tedaj izgubil prej zavidljivo ravnotežje in napravil napako, ki jo je pred njim že njegov predhodnik — ni računal na javnost, ki se je tako zelo naveličala vojne, da je pripravljena pozabiti celo propagandno akcijo »protikomunizma«. V javnem izbruhu, ki nima primerjave v ameriški zgodovini, so nastala vprašanja, kot lani v Franciji, v krizi so se znašle vse avtoritete.

Kitajska je v tem letu opravila s kulturno revolucijo in se vrnila v mednarodno življenje. Neposredni odsev te vrnitve je bilo navezovanje resnih stikov med Kitajsko in vrsto evropskih držav, prav tako pa okrepljena zahteva po priznanju dežele kot velike sile. Naj bo še tako neprijetno, v vsakem pogovoru med dvema velikima je senca tretje sile, ki obstaja, čeprav si drugi še takó prizadevajo, da bi jo spregledali. Vračanje Kitajske v mednarodno življenje pa je bilo označeno tudi z enim najhujših obmejnih sporov, ki so grozili svetovnemu miru. Vsaka stran je sicer propagandno vsiljevala svojo verzijo dogodkov, postavljala tudi svoje zahteve, toda objektivne okoliščine so povedale svoje; Kitajska je vojaško preveč šibka, da bi lahko resno ogrozila Sovjetsko zvezo, močno pa jo ogroža s svojo idejno ofenzivo. Sovjetski zvezi je zato mnogo do tega, da prikaže v najbolj črnih barvah tako in drugačno agresivnost Kitajske, da bi dobila na svojo stran vse preostale partije, morda pa celo zahodno Evropo, ki naj bi se bala »rumene nevarnosti«. Toda moskovsko posvetovanje delavskih in komunističnih partij v Moskvi ni moglo napraviti želenega. Kitajske obsodbe ni bilo mogoče sprejeti v jasni obliki, ker je prvenstveno zanimanje vzbujalo neko drugo vprašanje — o vzorcu socialističnega razvoja. Ni mogoče reči, da je zmagala bodisi ena bodisi druga stran, toda zaključni dokument je vendar med vrsticami dal podporo enemu vzoru —

seveda sovjetskemu. Kitajsko-sovjetski obmejni spor je pozneje izgubil v ostrini, tragični dogodek — Ho Ši Minhova smrt — pa je pripomogel, da sta se srečala sovjetski premier Kosigin in kitajski premier Ču En Laj. Najbolj neposredna nevarnost je s tem odmaknjena, toda korenine gredo prav do začetkov odnosov med Sovjetsko zvezo in Mao Ce Tungovo Kitajsko. Takega ozračja, ki je vladalo dolga leta, Kitajska ni pripravljena trpeti, in dokler bo položaj nenaraven, bodo tudi odnosi taki.

To leto se je poslovil tudi državnik, ki je napolnjeval mednarodne odnose skoraj v celotnem desetletju. Politično smrt je general de Gaulle povzročil sam tedaj, ko je začutil, da je na razpotju in ne more samo na temelju svoje osebnosti pomirjati nasprotij. Zahteval je ljudsko podporo svoji politiki, in ko je ni dobil, je odstopil. Kljub temu da je veljal za politika, ki dosledno uveljavlja svoje misli, je odstop vendarle rezultat velike zrelosti. Zrelosti v tem, da človek ne poskuša na silo uveljavljati svoja stališča, če čuti, da dežela potrebuje še drugačnih prijemov. Ostala je podoba celotne politične osebnosti, ki je vplivala na Evropo in na svet.

Zvezna republika Nemčija je po dolgih letih dobila socialnodemokratsko vladno in gibčnega kanclerja, ki utegneta popraviti nekatere stalnice povojne nemške politike. Zmaga socialnih demokratov v Nemčiji se je lepo navezala na zmago najbolj naprednega krila švedskih socialnih demokratov, ki so že izpluli iz političnega nevtralizma in švedsko visoko materialno bazo koristno uporabljajo za gradnjo mostov med doslej sprtimi stranmi v mednarodnih odnosih. Švedske akcije v korist razvoja »svetovnega juga« so že vzbudile pozornosti, toda materialna pomoč tudi tistim, ki so v neposrednem idejnem nasprotju z zahodno miselnostjo ter priznavanje pravice na samoodločbo, je v resnici temeljni kamen preokretov v Evropi.

Še enkrat Evropa, to pot njen družbeno najbolj zaostali del, ki je tičal v sovrastvu in medsebojnem izkoriščanju, pa ni bilo priložnosti, da bi se iz tega izkopal. Severna Irska je kljub verski oznaki spopada tipičen primer, ko del prebivalstva gospodarsko izkorišča drugega. Ker se vloga izkoriščevalca hkrati navezuje še na drugačno veroizpoved, so nekateri lahko spregledali družbene korenine konflikta. Toda če je to veljalo za začetek, ni moglo za konec. Spoznanje o nujni enakosti glede na obrobne manifestacije človekovega življenja je prodrlo tudi na Severnem Irskem in predvsem v Angliji, saj je nekako vzvišeno čakala na izid spopada, ki pa ga je sama povzročila.

* * *

Tako je torej desetletje pri kraju, ne pa tudi njegove značilnosti. Kljub vrsti dogodkov, ki lahko človeka razočarajo, je bilo v njem tudi obetajočih sprememb. Največje niso na področju formalnih odnosov med državami niti ne na večjem spoštovanju mednarodnega prava, temveč v človekovi zavesti. S tem ni mogoče več mešetariti, še najmanj pa z mlajšimi generacijami, ki z neposrednimi odnosi po vojni niso obremenjene. Spoznanje o enakosti ljudi, o enaki pravici vseh narodov je bilo potrjeno vsaj v splošnem ljudskem razpoloženju, če že ni moglo spremeniti nekaterih državnih politik. To je tudi optimistično in razveseljivo v desetletju, ki je za nami.

Petindvajset let gospodarskega razvoja SFRJ

Lojze Vezočnik

O razvoju jugoslovanskega gospodarstva v letih 1945 do 1970 bi bilo mogoče in tudi potrebno napisati knjigo; morda zato, ker je tema dovolj obširna in zanimiva, potrebno, ker so pota našega gospodarstva takó samosvoja in originalna, da zbujajo že sama po sebi, še bolj pa po svojih rezultatih, pozornost v svetu. Vso mnogostranost in problematiko jugoslovanske ekonomije ter dejavnike, ki so njen razvoj oblikovali, zavirali ali pospeševali, bi lahko le v knjigi prikazali takó, kot zaslužijo. Namen tega članka more biti ob upoštevanju tega le informativen prikaz, kako so se razvijala nekatera pomembnejša področja našega gospodarstva in položaja, ki ga zavzemajo v širšem evropskem in svetovnem okviru.

Večina prikazov naših gospodarskih uspehov ali neuspehov se začena s primerjavo z letom 1939. Vojna je namreč mnoga razmerja postavila na glavo, in če hočemo dobiti sliko normalnega predvojnega stanja v gospodarstvu, je pač treba seči v leto 1939. Danes nam ni potrebno ne iz propagandnih ne iz kakršnih koli drugih razlogov utemeljevati, da je gospodarstvo SFRJ boljše, kot je bilo gospodarstvo Kraljevine SHS in stare Jugoslavije. Posvetimo se torej lahko povojnemu gospodarskemu razvoju, poti, za katero smo se sami odločili, po kateri hodimo, tako kot mislimo, da je najbolje, zato smemo za vse neuspehe kriviti tudi le sami sebe.

Ne da bi se spuščali v teoretična razglabljanja, le moramo opozoriti na originalni plansko-tržni tip našega gospodarstva. To je samosvoja oblika v svetu, kljub temu da razvite kapitalistične države tudi priznavajo in uvajajo nekatere elemente planskega usmerjanja gospodarstva in veliki koncerni sistematično načrtujejo svojo proizvodnjo ter prodajo, kljub temu da tudi v državah s planskim gospodarstvom upoštevajo nekatere tržne zakonitosti. Naš gospodarski sistem je predmet najrazličnejših kritik in tudi politično obarvanih ocen, toda 25 let njegovega delovanja in nenehnega izpopolnjevanja kaže, da tisti, ki so ga šteli za nesrečen poskus in mu prerokovali zelo kratko življenjsko dobo, niso imeli prav. Prav gotovo v našem gospodarskem sistemu ni vse dobro, vendar pa drži, da naše gospodarstvo stalno napreduje. Napredujejo seveda tudi drugi, prav zadnje desetletje je prineslo pravi gospodarski »boom« v svetu, velika vrednost našega gospodarskega sistema pa je v tem, da nas ni pustil zunaj dinamičnih tokov svetovnega gospodarstva. Skušali bomo prikazati, kaj pomeni Jugoslavija danes v svetu gospodarsko, primerjati naš razvoj z razvojem v svetu, predvsem v sosednjih državah.

Ker uporabljamo v članku več primerjalnih statističnih podatkov, želimo bralce opozoriti na njihovo realno vrednotenje. Podatek, da se je npr. proizvodnja blaga povečala za 50 %, pove zelo malo, če ne vemo, koliko je znašala ta proizvodnja v kilogramih, metrih ipd. Še težje je s primerjavami med posameznimi državami. Če se je proizvodnja avtomobilov v eni povečala za 100 %, v drugi pa le za 3 %, s tem nismo še nič povedali o tem, koliko avtomobilov izdelala ena in koliko druga, vemo le za dinamiko proizvodnje. Zaradi različnih metodoloških prijemov, zaradi različnega obravnavanja posameznih pojmov in kategorij, kot so npr. življenjski standard in narodni dohodek, v različnih obdobjih in različnih državah, statistične primerjave niso povsem točne, nedvomno pa dajejo dovolj zanesljivo podobo o gospodarskih gibanjih pri nas in v svetu ter omogočajo primerjavo.

NARODNI DOHODEK

Smisel in namen človekove gospodarske dejavnosti je zadovoljevanje potreb. Proizvajamo zato, da porabimo ali prodamo in si potem za denar kupimo nekaj drugega, kar potrebujemo. Zato začnemo naš prikaz gospodarskega razvoja s podatki o narodnem dohodku. Danes štejemo pri nas v kategorijo narodni dohodek osebne dohodke, akumulacijo in sklade, se pravi, da nam pomeni novo ustvarjeno vrednost v enem letu. Ker ni bilo vedno tako in tudi danes ni tako povsod v svetu, nismo dobili primerljivih podatkov za vse obdobje od 1945 do 1970.

Narodni dohodek v Jugoslaviji:

v milijonih dinarjev po tekočih cenah:

1947	132.900	1948	189.700	1949	233.100	1950	207.959
1951	230.831	1952	853.830	1953	1.022.596		

Opomba: Narodni dohodek je vrednostni izraz skupnega družbenega proizvoda!

Vir: Statistički godišnjak FNRJ 1954, druga izdaja.

Narodni dohodek v Jugoslaviji:

v milijardah novih dinarjev:

1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
26,9	31,1	34,7	42,0	55,9	73,6	91,7

Opomba: Narodni dohodek je novoustvarjena vrednost v enem letu. Vanj štejemo neto osebne dohodke, akumulacijo in sklade.

Vir: Statistički godišnjak SFRJ 1968.

Lahko ugotovimo, da je naš narodni dohodek od leta 1947 (leto 1946 je bilo leto obnove in zanj nimamo podatkov o narodnem dohodku) pa do leta 1951 naraščal dokaj počasi oz. je celo stagniral. Poleg vrste notranjih težav in napak, ki smo jih zagrešili v iskanju svoje poti gospodarskega razvoja, so vzroki za to pretežno politične narave. Spor s Sovjetsko zvezo, odpoved številnih pogodb in ekonomskih aranžmajev ter gospodarska blokada, s katero so nas skušale prizadeti tako evropske socialistične države ter odnos zahodnih kapitalističnih držav do Jugoslavije, ki je bila zanje na drugi strani »železne zaves« — vse to je pomenilo za nas hudo preizkušnjo. Veliki izdatki za narodno obrambo in naslonitev skoraj izključno na lastne sile so zavrli gospodarsko rast in zahtevali zategovanje pasu.

Spremenjeno upravljanje v gospodarstvu 1950 in za nas ugodnejše ozračje v mednarodni skupnosti sta se izrazila leta 1952 v več kot trikratnem porastu narodnega dohodka v primerjavi z l. 1951. Po umirjenem porastu v petdesetih letih smo po spremembah v načinu gospodarjenja zabeležili zelo visok porast narodnega dohodka v letu 1964, po gospodarski reformi pa je naraščal še hitreje.

Žal nimamo točnih podatkov o narodnem dohodku na prebivalca. Zato se pač moramo zadovoljiti s približnimi ocenami. Po teh naj bi bil narodni dohodek na prebivalca v Jugoslaviji leta 1966 okrog 500 dolarjev, danes pa menijo nekateri, da se že bliža 800 dolarjem. Oglejmo si zdaj tabelo, ki jo je leta 1964 sestavil dr. Ivo Vinski. V nji primerja narodni dohodek v posameznih desetletjih 20. stoletja na sedanjem ozemlju SFRJ. Opozarjamo, da v tabeli niso uradni statistični podatki, temveč ocene dr. Vinskega:

Narodni dohodek sedanjega ozemlja Jugoslavije:

Velikost narodnega dohodka na prebivalca

leto	v dolarjih po dolarja leta 1963	indeks (1910 = 100)
1910	160	100
1929	210	131
1939	218	136
1947	197	123
1953	250	156
1963	510	319

Med vojnama je narodni dohodek na jugoslovanskem ozemlju počasi naraščal. Po drugi svetovni vojni, leta 1947 je bil le za slabo četrtno večji od dohodka med balkanskima vojnama. V desetletju 1953—1963 se je podvojil in Jugoslavija je prešla mejo 500 dolarjev, ki jo postavljajo za ločnico med nerazvitimi deželami.

Dr. Vinski je napravil tudi zelo zanimivo primerjavo med narodnim dohodkom v Jugoslaviji in v raznih delih sveta.

Narodni dohodek na prebivalca leta 1963

območje	znesek v dolarjih po kupni moči leta 1963	indeks Jugoslavija = 100
ZDA in Kanada	2420	475
Zahodna Evropa	1270	250
Sovjetska zveza	1090	213
Srednja Evropa	740	146
Jugoslavija	510	100
Nerazvite dežele v Aziji	150	29

Opomba: Izračunal je na osnovi kupne moči nacionalnih valut posameznih držav, ne na osnovi uradnih tečajev!

Da bi lahko primerjali gibanje narodnega dohodka doma in v tujini, smo sestavili še eno tabelo.

Narodni dohodek v nekaterih državah:

država	valuta	1960	1966	
Avstrija	schilling	125	196	
Bolgarija	lev	4,49	7,27	
Italija	lira	16 754	33 666	
Madžarska	forint	142	186	
Zahodna Nemčija	marka	230	362	(pred revalv.
Sovjetska zveza	rubelj	145	205	marke)
Švica	frank	31,3	53,9	
Japonska	jen	12.536	28.116	
Gana	dolar (G)	228	310	
ZDA	dolar (USA)	417	621	
Jugoslavija	dinar (novi)	26,9	91,7	
Mehika	pezo	139	246	

Opomba: V socialističnih državah obsega narodni dohodek materialno proizvodnjo in proizvodne storitve, v drugih pa v glavnem dohodke prebivalstva pred odbitkom direktnih davkov, obresti ipd.

Poglejmo še, kako je z narodnim dohodkom v naši republiki. Po podatkih Zavoda za statistiko SRS je znašal narodni dohodek v Sloveniji leta 1967 4112 milijonov novih dinarjev, to je za 4,5 % več kot leto prej, medtem ko se je narodni dohodek v Jugoslaviji povečal za 2,5 % na 94.066 milijonov dinarjev. Slovenija ima 8,4 % jugoslovanskega prebivalstva, 14,4 % vseh zaposlenih v državi in ustvarja po podatkih za leto 1967 15 % narodnega dohodka. Narodni dohodek na prebivalca je v Sloveniji že presegel 1100 dolarjev. To uvršča našo republiko med gospodarsko bolj razvita območja v svetu.

INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA

Naš industrijski razvoj se je začel v porušeni in izčrpani deželi. V drugi svetovni vojni je izgubilo življenje 1,7 milijona Jugoslovanov, od skupno 15 milijonov, 3,5 milijona pa jih je ostalo brez strehe nad glavo. Uničeni sta bili dve petini industrijskih kapacitet, polovica železnic in skoraj vse ceste. Povzročeno vojno škodo v Jugoslaviji so ocenili na 47 milijard dolarjev (po cenah iz leta 1938), v Evropi pa na okoli 277 milijard dolarjev.

Industrija je danes naša glavna gospodarska panoga. Daje polovico narodnega dohodka, prispeva tretjino k blagovni menjavi s tujino in zaposluje največji del aktivnega prebivalstva. Industrijska proizvodnja je naraščala takole:

Industrijska proizvodnja v Jugoslaviji:

Leto:	1938	1948	1953	1958	1960	1962	1964	1965	1966	1967
indeks 1963 = 100	17	25	31	58	76	87	116	125	131	130

Podatki: Statistical Yearbook United Nations 1968.

V desetletju 1938—1948 se je industrijska proizvodnja v Jugoslaviji povečala za polovico, od 1948 do 1958 se je približno podvojila, od 1958 do 1968 pa se je spet povečala za več kot dvakrat. Naš industrijski razvoj spada med najbolj dinamične v svetu:

Naraščanje industrijske proizvodnje v svetu:

Država:	1948	1967	indeks 1963 = 100
Kanada	44	130	
Mehika	38	142	
ZDA	55	127	
Indija	40	116	
Japonska	10	162	
Albanija	14	115 (podatek za l. 1965)	
Avstrija	27	117	
Bolgarija	12	161	
Češkoslovaška	31	129	
NDR	19	127	
ZRN	19	114	
Madžarska	24	125	
Italija	26	128	
Romunija	12	163	
Jugoslavija	25	130	

Podatki: Statistical Yearbook United Nations 1968.

Da ne bi ostali le pri relativnih številkah in dinamiki, si oglejmo potrošnjo energije na prebivalca, ki zelo nazorno kaže doseženo stopnjo industrijskega razvoja. Podatke o potrošnji energije izračunavajo takó, da od proizvodnje in uvoza premoga, naftnih derivatov, plina in hidroenergije odštejejo izvoz in zaloge teh proizvodov. Rezultat je takó imenovana »navidezna potrošnja«, ne realna.

Potrošnja skupne energije na prebivalca, izražena v tonah pogojnega premoga (premog določene kalorične vrednosti):

Država	1962	1965
Ves svet	1,43	1,59
Avstrija	2,35	2,63
Bolgarija	1,76	2,57
Češkoslovaška	5,38	5,68
Grčija	0,47	0,78
Italija	1,42	1,79
Madžarska	2,29	2,81
Romunija	1,66	2,04
Sovjetska zveza	3,03	3,61
ZDA	8,28	9,20
Gana	0,09	0,10
Etiopija	0,01	0,01
Južna Afrika	2,41	2,72
Jugoslavija	0,93	1,19

Vir: Statistički godišnjak SFRJ 1968.

Zdaj, ko je podoba naše industrije že nekoliko jasnejša, še poglejmo, kakšno je njeno mesto v svetu. Začuda je podatke o tem zelo težko najti. Po daljšem iskanju smo se zadovoljili s tabelo, ki jo je beograjska Borba povzela po poročilu »neke drezdenske banke«. Vemo, da so takšni podatki lahko le približni, zato o njih še nekoliko močneje dvomimo:

Lestvica industrijskih dežel v svetu leta 1965:

Država	% udeležbe v svetovni industrijski proizvodnji	Država	% udeležbe v svetovni industrijski proizvodnji
1. ZDA	30,3	11. NDR	2,0
2. Sovjetska zveza	19,8	12. Češkoslovaška	1,6
3. ZRN	6,6	13. Romunija	1,0
4. Velika Britanija	5,5	14. Španija	0,8
5. LR Kitajska	4,5	15. Avstralija	0,8
6. Japonska	3,9	16. Nizozemska	0,8
7. Francija	3,0	17. Indija	0,8
8. Italija	2,4	18. Belgija	0,7
9. Kanada	2,3	19. Jugoslavija	0,7
10. Poljska	2,0	20. Švedska	0,7

Novejše in bolj objektivne podatke smo našli le za prvih 10 držav. V letu 1969 je Japonska že na tretjem mestu, LR Kitajska pa je s petega padla na deseto. NDR se je uvrstila med prvih 10, izpadla pa je Poljska. O tem, kako se spreminjajo

razmerja med državami v drugem delu tabele, bi lahko sklepali po dinamiki industrijske proizvodnje, točnih podatkov pa, kot že rečeno, nismo našli.

Na razdrobljenost in nepovezanost naše industrije opozarja to, da med 200 največjimi podjetji na svetu ni nobene naše gospodarske organizacije. Po pisanju časopisa Fortune (New York) imajo ZDA od 200 največjih svetovnih podjetij kar 123, Velika Britanija 19, Zah. Nemčija 16, Francija 14, Japonska 11, Italija 4, Kanada in Nizozemska po 3, Švica 2, po eno pa Belgija, Luksemburg, Švedska, Avstralija in Mehika.

Če skušamo zdaj na osnovi omenjenih podatkov podati nekaj splošnih ugotovitev o razvoju naše industrije, lahko rečemo:

1. da se je v vsem povojnem času naša industrija hitro razvijala; s hitrejšo industrializacijo se lahko pohvalijo v glavnem le še Japonci, Romuni in Bolgari, naš razvoj ni premočrten, v njem so močna nihanja; vzroki počasnejše rasti v zadnjih letih so v prehodu k intenzivnemu gospodarjenju in v politiki stabilizacije;

2. kljub hitremu napredovanju še nismo razvita industrijska država; naš delež v svetovni industrijski proizvodnji je absolutno in tudi v primerjavi z drugimi državami podobne velikosti in podobnih potencialnih možnosti skromen;

GOSPODARSKI ODNOSI Z DRUGIMI DRŽAVAMI

Naše gospodarske odnose s tujino v prvih povojnih letih je določalo predvsem to, da je bila Jugoslavija nova socialistična država. To jo je avtomatično vključilo v krog vzhodnoevropskih socialističnih držav, s katerimi je sklepala trgovinske, kreditne in druge ekonomske aranžmaje. Po letu 1948 je bila zaradi ekonomske blokade, s katero so jo hotele prizadeti te države, prisiljena iskati gospodarske partnerje med zahodnimi kapitalističnimi državami. Afirmacija suverenosti in neodvisnosti naše države v političnem smislu in njen gospodarski napredek sta nam omogočila, da smo po letu 1950 postopoma navezali gospodarske stike skoraj z vsemi državami na svetu. Leta 1964 smo sklenili trgovinske sporazume s 64 državami, leta 1968 pa smo imeli gospodarske dogovore že z 98 državami. Strokovnjaki Jugoslovanske banke za zunanjo trgovino menijo, da nobena država na svetu, razen morda Zvezna republika Nemčije, nima pogodb s toliko državami. To je rezultat naše težnje za vključitvijo v mednarodno delitev dela, za enakopravnimi gospodarskimi odnosi z vsemi državami in za čim večjo diverzifikacijo naše zunanje trgovine. To, da smo sklenili sporazume o trgovinskem in gospodarskem sodelovanju s tolikimi državami, seveda ne pomeni, da je naše sodelovanje z njimi enakomerno razporejeno. Podatek, da skoraj 80 % naše zunanje trgovine poteka z evropskimi državami in polovica od tega komaj s tremi državami, nam pove, da naše gospodarstvo predvsem iz ekonomskih pa tudi iz političnih razlogov še ni uspelo enakomerneje razporediti stikov z drugimi državami.

Tri osnovne značilnosti razvoja naše zunanje trgovine v povojnem času so: stalno naraščanje njenega obsega in vrednosti, stalen primanjkljaj v trgovinski in plačilni bilanci in nenehno spreminjanje njene strukture. Prva značilnost je v skladu s podobno tendenco v svetu, se pravi z vedno ostrejšo mednarodno delitvijo dela in specializacijo ter kot posledico te, naraščajočo svetovno trgovino. V želji, da bi dvignili našo deželo iz zaostalosti, smo sprva uvažali predvsem investicijske dobrine, stroje in naprave, to pa smo plačevali s kmetijskimi pridelki in surovinami, predvsem z rudami in lesom. Zaradi »škarij cen« med industrijskimi izdelki in surovinami, ki se še vedno odpirajo v škodo izvoznikov surovin, svojih nakupov drage investicijske opreme seveda nismo uspeli poravnati. S hitrim raz-

vojem industrije se je začela struktura našega izvoza in uvoza spreminjati. Industrija je zadovoljevala vse več domačih potreb po industrijskih izdelkih, za svojo proizvodnjo pa je potrebovala vedno več reprodukcijskega materiala. Mnoge industrijske veje so že dosegle potrebno kakovost svojih izdelkov in lahko z njimi uspešno konkurirajo na svetovnem trgu, številni sporazumi o industrijski kooperaciji pa menjavo industrijskih izdelkov med našo in drugimi državami tudi pospešujejo. Dvig življenjske ravni in težnja po zadovoljevanju vedno bolj razvitih potreb naših ljudi pa zahtevata v zadnjem času tudi vedno večji uvoz blaga posebne kvalitete za široko porabo. Struktura naše blagovne menjave se še vedno spreminja v tej smeri, da v izvozu raste delež industrije. Vzrok za to so poleg napredka v industriji tudi omejitve za izvoz naših kmetijskih pridelkov in mesa na zahodno-evropska tržišča. Kakšna je v grobem sedanja struktura naše blagovne menjave, kaže spodnja tabela:

Izvoz SFRJ v letu 1968:				v milijonih N-din	
Gospodarska panoga	1967	%	1968	%	indeks 1967/68
Industrija	12 399	79	13 098	83	105,6
Kmetijstvo	3 098	20	2 451	16	79,1
Gozdarstvo	164	1	194	1,2	118,5
Skupaj	15 661		15 743		100,5

Izvoz in uvoz po celinah					v milijonih dinarjev
Celina	1954		1968		
	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	
Skupaj	72 113	101 819	15 796	22 460	
Evropa	50 322	55 105	12 407	18 453	
Azija	9 987	9 555	1 323	1 375	
Afrika	1 649	1 747	657	599	
Severna Amerika	6 951	30 859	1 275	1 219	
Južna Amerika	3 188	4 050	127	468	
Oceanija	16	503	7	329	

Vir: SG 1954 in SG 1969.

Opomba: Podatki za 1954 so v starih, za 1968 v novih dinarjih!

Po najnovejših podatkih je naš najvažnejši zunanjetrgovinski partner Zahodna Nemčija. Blagovna menjava v obe smeri je v 10 mesecih letošnjega leta dosegla vrednost 5,6 milijarde novih dinarjev. Na drugem mestu je Italija s 5,5 milijarde, na tretjem pa Sovjetska zveza s približno 4 milijardami. Naš primanjkljaj v trgovini z Zvezno republiko Nemčijo znaša v 10 mesecih 2,3 milijarde, z Italijo pa približno milijardo novih dinarjev.

Blagovna menjava z EGS je v 10 mesecih 1969 znašala 13,3 milijarde, primanjkljaj pa 3,8 milijarde novih dinarjev. S članicami SEV pa smo izmenjali blaga za okoli 10 milijard novih dinarjev.

Med gospodarskimi odnosi z drugimi državami moramo omeniti tudi zaposlovanje naših delavcev v tujini. Če gledamo na to le ekonomsko in s stališča sodobnih migracijskih procesov, za katere je značilno preseljevanje delavcev iz manj razvitih v visoko razvite dežele, lahko ugotovimo, da to za našo državo ni nič izjemnega,

da je to v korist našemu nacionalnemu gospodarstvu (zaposlitev odvečne delovne sile, devizni priliv) pa tudi v korist samih delavcev (zaposlitev, višji dohodki, pridobitev delovnih navad in kvalifikacije). Nekoliko drugače je z etično in politično stranjo tega vprašanja.

Poznamo pa še drug vidik v zaposlovanju naših delavcev v tujini, namreč v okviru dela, ki ga v tujini prevzamejo naša podjetja. Pri tem mislimo na naša gradbena podjetja, ki uspešno poslujejo na Češkoslovaškem, v Avstriji in še v več drugih evropskih državah, ter na podjetja, ki gradijo najrazličnejše industrijske in druge gospodarske objekte v azijskih, afriških, latinskoameriških in tudi evropskih deželah. Tako so naša podjetja sodelovala do leta 1962 pri gradnji 102 investicijskih objektov v 23 deželah, vrednost teh del pa so ocenili na 145 milijonov dolarjev. Za primerjavo hitre rasti te vrste dejavnosti našega gospodarstva v tujini naj navedemo podatek, da so naša podjetja sklenila v zadnjem času samo v deželah MAGREB (Alžirija, Maroko, Tunis, Libija) za 200 milijonov dolarjev pogodb o gradnji cest, železnic, pristanišč, namakalnih naprav ipd.

Kot smo omenili že v začetku, je namen človekove gospodarske dejavnosti zadovoljevanje potreb. Cilj naših gospodarskih prizadevanj je vedno višja življenjska raven naših ljudi. Vendar standard ni odvisen le od gospodarskega stanja, ampak tudi od ekonomske politike, od razmerja med akumulacijo in potrošnjo in tudi od razmerja med splošno in osebno potrošnjo. Prva poveljna leta smo zaradi želje po čimhitrejši gospodarski rasti veliko investirali, zato je potrošnja naraščala bolj počasi, pozneje pa smo vse več pozornosti posvečali izboljšanju delovnih in življenjskih razmer ljudi. Zato se je življenjska raven zelo hitro dvigala, tempo gospodarske rasti pa je poleg drugih vzrokov tudi zaradi tega začel upadati. Skušajmo si zdaj ogledati nekaj elementov naše življenjske ravni in jih primerjati z drugimi državami.

Ustavimo se najprej pri prehrani. Želimo le opozoriti na huda poveljna leta, leta pomanjkanja, dolgih repov pred trgovinami z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, racionirane preskrbe in na to, kako veliko nam je pomenila pomoč drugih držav v prehrani. Danes imamo hrane dovolj; po poprečni porabi kalorij na prebivalca smo med prvimi ne le v Evropi, temveč tudi v svetu. Pojemo torej zelo veliko, drugo vprašanje pa je sestava naše prehrane. Kar 60 % potrebnih kalorij dobimo s kruhom, 20 % pa s krompirjem. Sestava naše prehrane nas torej uvršča med manj razvite države. Jugoslovan porabi največ moke na svetu — na leto kar 180 kg. Sledita mu Japonec in Indijec s 145 oziroma 140 kg, na četrtem mestu sta Avstrijec in Francoz z okoli 100 kg, zadnji pa je prebivalec ZDA, ki porabi vsako leto le 65 kilogramov moke oz. kruha. Tudi po porabi krompirja, drugega temelja naše prehrane, spadamo v zgornji del svetovne razpredelnice, vendar smo še daleč od vrha. Vsak med nami ga poprečno poje na leto skoraj 66 kg. Za slabo oceno naše prehrane je kriva premajhna poraba mesa. Pojemo ga le slabih 30 kg na leto, kar je zelo malo, še posebno, če se primerjamo z ZDA (100 kg na prebivalca na leto), Kanado (86), Veliko Britanijo in Francijo (75) in Avstralijo (65). Pozitivne težnje v spreminjanju naše prehrane so: večja poraba sveže zelenjave (od 39 kg na prebivalca leta 1953 na okoli 60 kg leta 1966), sladkorja, južnega sadja, rastlinskih olj in piva (zdaj že več kot 16 litrov na prebivalca).

Ne pravimo brez vzroka, da pomeni stanovanje v naših razmerah polovico življenjske ravni. Kljub prizadevanjem in hitri stanovanjski izgradnji bomo najbrž še precej časa čakali, da bomo imeli vsi Jugoslovani udobna stanovanja. Od leta 1964 do 1967 smo zgradili okoli pol milijona stanovanj, od tega 300.000 v zasebni režiji, leta 1968 pa v družbenem sektorju 50.000, v zasebnem pa 85.000. Pomembno

pri tem, še vedno ne dovolj velikem porastu je, da so stanovanja, zgrajena v družbenem sektorju, dobro opremljena, s centralno kurjavo (več kot 50 % novozgrajenih), pa tudi zasebna stanovanja imajo kopalnice (tretjina), zelo malo pa jih ima centralno kurjavo (le 1 %). Zadnje štetje je pokazalo, da imamo v mestnih naseljih 1,800.000 stanovanj, toda v stanovanje štejemo eno samo sobo in petsobno stanovanje, stanovanje z vsemi napravami in tudi stanovanje brez elektrike in vode. Največ je enosobnih in dvosobnih stanovanj — 1,400.000. Ostalo so posebne sobe, garsonjere, tro- in večsobna stanovanja. Torej ni težko sklepati, da živijo jugoslovanske družine v mestih utesnjeno in so mnoge ogrožene, tudi če imajo svoje stanovanje. 1,150.000 stanovanj nima kopalnic, milijon jih je brez kanalizacije in vodovodne napeljave, še več: niso vsa priključena na električno omrežje. Stanovanjsko vprašanje ostaja še naprej eden naših najbolj perečih vprašanj.

Toda ni vse le hrana in stanovanje. Če primerjamo nakupe trajnih potrošnih dobrin in potovanja v tujino danes in pred 20 leti, ugotovimo, da naš življenjski standard napreduje z velikimi koraki. Smo v dobi elektrifikacije gospodinjstva in motorizacije. Samo leta 1968 smo obogateli za 100.000 avtomobilov — 50.000 smo jih napravili doma, ravno toliko pa uvozili. Da bi ponazorili, kakšna je dinamika razvoja v tej strani našega življenjskega standarda, si oglejmo razvoj radia in televizije. Nekaj let po osvoboditvi smo imeli v Sloveniji 33.000 radijskih naročnikov, do leta 1952 je njihovo število naraščalo za 10.000 vsako leto, v zadnjem času pa smo zabeležili letni porast že med 20.000 in 30.000 naročnikov. Sicer pa si pogledjmo spodnjo tabelo:

Radijski naročniki v Jugoslaviji			v tisočih
SFRJ	Št. naroč. 1968	Indeks 1964 = 100	Št. preb. na 1 radio
SFRJ	3.200	127	6
Bosna in Hercegovina	368	141	10
Črna Gora	47	100	11
Hrvatska	910	131	5
Makedonija	178	134	9
Slovenija	480	119	4
Srbija	1.217	124	7

Podobno je z razvojem televizije. Leta 1956, ko je v zagrebškem studiu stekel prvi domači televizijski program, je bilo v Jugoslaviji približno 12.000 TV naročnikov, v 10 letih pa se je to število povzpelo na več kot milijon:

Televizijski naročniki v Jugoslaviji			v tisočih
SFRJ — republika	Št. naroč. 1968	Indeks 1964 = 100	Št. preb. na 1 TV sprejem.
SFRJ	1.240	315	16
Bosna in Hercegovina	120	353	32
Črna gora	17	425	32
Hrvatska	352	335	12
Slovenija	181	246	9
Srbija	486	310	17

Opomba: podatki za Makedonijo manjkajo!

Za primerjavo z drugimi državami smo našli le podatke o uporabi radijskih sprejemnikov. Po podatkih OZN za leto 1964 je prišel v ZDA 1 radijski sprejemnik na enega prebivalca, na Švedskem na 1,6 prebivalca, v Vzhodni Nemčiji na 2,8, Belgiji 3, Finski 3,1, Sovjetski zvezi 3,1, Zahodni Nemčiji 3,2, Švici 3,6, Češkoslovaški 3,8, Madžarski na 4,1 prebivalca. To pomeni, da kljub bliskovitemu porastu še vedno zaostajamo za drugimi državami!

V petindvajsetih letih smo v našem gospodarstvu, v našem gospodarskem in tudi političnem sistemu nenehno kaj spreminjali, ga dopolnjevali in izpopolnjevali. Spremembe so bile potrebne zaradi dinamičnega razvoja, zaradi prilagajanja vedno novim, spreminjajočim se razmeram doma in v svetu. Prilagajanje gospodarskega sistema in odstranjevanje ovir, ki jih lahko za gospodarsko dejavnost pomenijo okosteneli predpisi in neustrezna ekonomska politika, je bilo eden tistih dejavnikov, ki so največ pripomogli k tako hitremu razvoju. Stalno spreminjanje pa vnaša v gospodarsko življenje tudi elemente nestabilnosti, posebno še če ni utemeljeno, če je opravičevanje napačnih odločitev ali le popravljanje napak in ima torej lahko tudi negativne učinke. Petindvajset let naših prizadevanj je rodilo velike rezultate, zaradi napak in pomanjkljivosti, ki seveda niso bile vse neizogibne, pa s temi rezultati nismo povsem zadovoljni. Res je tudi, da so nam pomanjkljivosti in nevspečnosti zelo blizu, saj nas tarejo danes, medtem ko smo na huda povojna leta, na samoodpovedovanje in tudi pomanjkanje že malo pozabili.

S številkami je mogoče marsikaj dokazati, z besedami prepričevati ljudi o tem in onem. Toda resnični dokazi in resnično prepričanje o pomembnosti, veličini in dejanskih rezultatih našega gospodarskega napredka se lahko porodijo le v ljudeh samih na osnovi njihovega ekonomskega položaja, na osnovi njihovega položaja v družbi in na osnovi njihovih razmerij z drugimi ljudmi. Živimo danes bolje in lepše kot pred desetimi, petnajstimi ali petindvajsetimi leti? Za nas vse smo skušali odgovoriti v tem prikazu, vsak zase lahko odgovori sam.



PREŠERNOVA • ZDRAVLJICA •

Marija Šorli-Viher: Naslovna stran Prešernove »Zdravljice«, 1944, linorez

Dve zgodbi o tovarišicah

Danko Óblak

Čeprav je od takrat minilo deset let, je vojna moja nenehna téma; težka se v moje pisanje prethotapi katera druga. Mogoče je vzrok v tem, ker so vtisi iz vojnih let najmočnejši, ali morda zato, ker se je vojni prah šele sedaj sesedel, grmenje se je šele sedaj utišalo v zavesti, pa posameznosti postajajo bolj jasne — prav kot pokrajina z vojaške opazovalnice potem, ko se razide megla.

Pišem o dveh tovarišicah. O takih, na katerih prsih se ne svetijo odlikovanja, o molčečih spremljevalkah kolon, o dveh zvestih in hrabrih. In o tistih, katerih stopala so še danes ta dan razhojena in govorica nespretna; rinejo jih sem in tja po mestnih pločnikih, pa v svoji osamelosti ne znajo zakričati: »Bolj počasi, vi, v prvih vrstah!« — in sanjarijo o kolonah, ki so pomenile njihovo mladost.

MOJA GOSPA LEŠ

Gospa Leš je imela kostanjevo rjave oči, malce izbuljene zaradi bazedovke, brazgotino na vratu in nizek, moški glas. Smejala se je veselo in priкупno. Nosila je dolgo hišno haljo in bila v mehkih copatah, neslišno je hodila po velikem udobnem stanovanju in kar naprej kadila. Že od prvega dneva sem ugotovil, da so bili v stanovanju vsepovsod — po mizah, po stojalih s cvetlicami, po omaricah, na klavirju, na stekleni omari, na električnem štedilniku v kuhinji, na hladilniku in na pločevinastem zaboju za smeti — razpostavljeni pepelniki, polni cigaretnih ogorkov, pepela in ostankov žveplenk. Gospa Leš je bila redoljubna ženska. Nikoli se ji ni pripetilo, da bi ji cigaretni pepel padel na tla. Zvečer, ko je njen mož doktor Leš prišel domov, je vzel iz knjižnice kratko položčeno desko, se brez besed sprehodil po stanovanju in nanizal na desko vsaj deset pepelnikov. Potem jih je zanesel na vrt, stresel odpadke v betonsko smetišče, umil pepelnike pod pipo, jih obrisal s sivo flanelasto krpo, ki je rabila samo zato, in jih zopet raznesel po stanovanju: na mize, na cvetlična stojala, na klavir, na štedilnik in na hladilnik.

Prihodnje jutro mi je gospa Leš rekla:

— Mogoče se dolgočasite. Poskusite s temle očistiti sobo.

Električna naprava je bila preprosta: tiho je pobrnevala, široka usta aluminijaste pločevine pa so požirala koščke papirja in prah. Če sem jo potegnil po preprogi, je puščala za seboj široko, čisto sled.

Popoldne, ko so jesenske muhe pobrenčavale na šipah, skozi katere je bilo videti rumene njive koruze v soncu, sem v kuhinji brisal posodo, medtem ko mi je gospa Leš pripovedovala vsebino nekakšnega starega vojnega filma. Na polici je tiktakala ura, globok gospejin glas pa me je prenesel v zadnje dni prve svetovne vojne, ko je, kot pripoveduje pisatelj, neki francoski vojak ubil Nemca in se potem zgrozil nad njegovimi mladimi osteklenilimi očmi. Po vojni je v Nemčiji obiskal starše ubitega, ki so v njem našli svojega drugega sina.

— To je človeško, — je pripovedovala gospa Leš in kadila, — v vojni je moči najti tudi trenutke človeškega.

Gospa Leš je bila moja druga »zveza«.

— Pojdite v Vrapče na avtobusno postajo, so mi rekli tovariši, — in v rokah držite procko, polno breskev. Tam bo pristopila k vam dama in vas vprašala: »Kje ste kupili tako lepe breskve?« Potem pojdite z njo.

Ko cesta v Vrapču ne bi bila polna zelenih uniform in ko ne bi bil vedel, da ustaška policija že dve noči stika po mojem stanovanju, bi se počutil neumno kot v cenенem romanu. Tako sem pa počasi, s strahom v kolenih, stopal s košarico breskev v rokah za gospo Leš.

— Breskve bomo pojedli, — je dejala, ko so se za nama zaprla stanovanjska vrata, — spali boste pa na kavču v knjižnici.

Ležal sem na kavču in prebiral Glembajeve. Čipkaste zavesе, preproge in z oljnatimi barvami naslikano tihožitje na steni. Skozi okno je bilo slišati petje domobrancev, poškripavanje kmečkih vozov in lokomotivske žvižge. Prvi dan moje ilegale ni bil obdan z revolucionarno romantiko.

Doktor Leš se je pripeljal na kolesu, ko je bil že somrak. Pozdravil me je neprisiljeno, kot starega znanca, na katerega ni treba biti posebej pozoren. Zazdehal je in dejal ženi: — Pogledat grem, kako je s krompirjem. — Iz svoje sobe se je vrnil v starem suknjiču in v kratkih hlačah. Noge je imel tanke in kosmate. Zgibal je veliko prazno vrečo in jo prevezoval z vrvico. — Kar tristo kil ga bo, in prav je tako. Pozimi je krompir potreben. — Odšel je z vrečo pod pazduho in nič me ni pozdravil.

— Če bi ponoči kdo pozvonil ali tolkel po vratih, — mi je rekla gospa Leš — odidite po tehle stopnicah na dvorišče in v koruzo! — Napotil sem se za njo v klet.

— Tule so vrata, — pokazala mi je ključ v ključavnici, — kar odklenite jih in izginite. Na njivah boste na varnem.

— In vi? ... — sem vprašal.

Kaj jaz? — se je nasmehnila.

V betonirani kleti je bil njen glas še bolj globok. Gledal sem pleten stol v kotu, stare čevlje, motiko s sledovi ilovice in cev, s katero so škropili vrt, ki je visela na klinu. Vpraševal sem se, kdo sem, ki kalim mirno življenje družine Leš? In še: kdo sta ta dva, ki tako preprosto in tovariško skrbita zame?

Po večerji je doktor Leš večkrat sedel h klavirju in igral Chopina ali pa neapeljske pesmi iz nekakšnega luksuznega italijanskega albuma. Igral je slabo in raztrgano. — Klavir posiljuje, — mi je šepetala gospa Leš in si prižigala novo cigareto, — toda uživa v tem. Nekoč je dobro igral.

Minili so trije dnevi in vame se je vselil nemir: že zdavnaj bi bil moral biti v četi v Žumberku. Mimo hiše hodijo domobranske patrole, na železniškem prehodu postava ustaški stražnik.

Četrti dan dopoldne sem ostal sam v hiši; gospa Leš je bila odšla v mesto. Spustila je okenske navojnice in rekla, naj se čisto potajim, če bi kdo pozvonil na vratih.

Po njenem odhodu je v stanovanju zavladala mrtva tihota. Polmračna soba, pobrenčavanje debele jesenske muhe, ki je letala iz kota v kot in se dala na oljnato tihožitje; v kuhinji je tiktakala ura in vse stanovanje se je pogreznilo v mrtvo, enolično pošumevanje zavrnene tihote, ki jo je motilo moje dihanje in od časa do časa presekal kak glas s ceste, ki se je globoko zasajal v vsak kot v sobi in odmeval od sten.

— Kdo je gospa Leš? — sem se spraševal. — Povezala naju je procka lepih breskev in sedaj posedam v njenem stanovanju, jem za njeno mizo,

ona pa trepetala zaradi mene in je v strahu tudi zaradi sebe. Kdo je ta gospa Leš? Pravzaprav ona tudi o meni ne ve nič. Ali pa morda vé? Povezala naju je procka breskev in sedaj posedam v njenem stanovanju. Kaj res košarica breskev? Ali še kaj drugega?

Vem: dvesto metrov proč postava na progi stražnik, jaz pa tukajle diham in diham glasno. Že tri ure poslušam to dihanje. Kmalu bo poldne, ura tik-taka, muha pobrenčava, soba je čista, preproge mehke, navojnice spuščene — v stanovanju ni nikogar, toda v stanovanju sem jaz. Zaklenjen, tih, s svojim dihanjem in nemirom. Kje je gospa Leš? »V vojni je moči najti tudi trenutke človeškega,« je dejala. In če se ne vrne? Čisto lahko se zgodi, da se ne bo vrnila. Kje je ta moja gospa Leš?

Kasno je že, nje pa od nikoder.

Ležim na kavču s knjigo v rokah, pa ne vidim črk. Gledam sliko dekletca v lesketavem srebrnem okviru. Smehlja se in objema pisano žogo. Njuna hči? Jaz nimam otrok. Za menoj je praznina. Vse, kar je bilo, je izginilo. Tisto bodoče mora šele priti. V tem stanovanju ležim kot zvezan — na mejni črti.

Odklepanje vrat me je prerezalo kot vbodljaj z nožem. Vrnila se je gospa Leš. V temi je nisem mogel videti, toda vse sobe so polne njenega globokega glasu:

— Italija je kapitulirala!

Skočil sem na noge, jo pograbil za roko, ona pa je pripovedovala in se smejala.

— To je slabo za vas, — je dejala smehljaje se, kot bi se tega veselila, — nocoj ne boste mogli na pot. V mestu so racije.

— Nocoj?

— Da, da, potrpeti boste morali še dan ali dva.

V kuhinji gospa Leš naliva vodo in pristavlja lonec.

— Ali radi jeste češpljeve cmoke? — me vpraša.

Jaz molčim, medtem ko ona ugotavlja: — Skuhali bomo veliko češpljevih cmokov. Ko sem bila otrok, jih nisem nič rada jedla, zdaj pa jih obožujem. Ljudje se spreminjajo.

Pomagam gospe Leš, perem češplje in trebam koščice. Glava mi pošumeva. O čem neki mislim?

— Do božiča bo vojne konec, — pripoveduje ona in mesi testo, — mogoče pa tudi ne. Kdo bi vedel. V vsakem primeru ste malce kasni... Kaj pravite?

Jaz pa nič. Ni me zbadlo želo njenega očitka. Ona pa si že prižiga novo cigareto in pripoveduje o svojem otroštvu v šoli, nosila je kite pepelnate barve, nič posebnega, in bila zaljubljena v mladega profesorja risanja.

Ponoči se premetavam na postelji. Duši me soparica, potim se, toda spanec mi nikakor noče na oči. Skozi okno sili žarek luči z ulice, medtem ko je v sobi tema. Ne smem prižgati lučke tik kavča, kajti sosedi vedo, da v knjižnici nihče ne spi. Naskakujejo me misli... Vojna, nemški tanki, pa vojaki, vojaki, vojaki... Nabor, uniforma, poveljstva... Ob dveh ponoči ropota vlak skozi mrzli in prazni Dunaj, jaz pa hukam v zamrznjeno šipo in prebiram napise: »Die Räder sollen rollen für den Sieg«. Zbežal sem po desetih mesecih mrakotnih sanj na tujem — in sedaj sem tu, v stanovanju gospe Leš.

Premetavam se na premočeni blazini in prisluškujem šumom iz daljave. Zamolklo, pa kljub temu jasno bobni od zahoda. »Naš top je to,« je dejala včeraj gospa Leš. Naš top! Naš! In tule — v enakomernem ritmu drse po

tračnicah vlaki; ne vidim jih, toda njihova slika mi visi pred očmi; topovi zaviti v voščeno platno, ob njih pa mladi Nemci v kratkih hlačah in s pipico med zobmi. Vlaki vozijo mimo, kovinsko ropotajo kolesa, ustaški stražnik stoji tam, pojo domobranske patrulje, na zahodni strani pa grmi naš top in nekje v hribih je slišati pokanje pušk. »Potrpeti boste morali še dan ali dva, — je dejala gospa Leš. Racije. Zelene uniforme. ... malce kasni ste...« Stežka sem zaspal tisto noč.

Zjutraj me je gospa zopet pustila samega, pa se je kmalu vrnila. Nervozno je prižigala cigareto in zapirala okna.

— Pripravite se, tovariš, pri priči morate zapustiti hišo.

— Prvič me je nekdo ogovoril s »tovarišem« in tisti hip sem dojel službeno resnobaost te besede.

Tudi doktor se je vrnil. Odšel je v sobe v nadstropju, se nekaj dogovarjal z ženo in mi stišano klical: — Pohitite! — Nisem imel veliko prtljage in na lepem sem se, pripravljen za pot, v kratkem dežnem plašču počutil kot sin, ki zapušča očetni dom. — Na trg pojdite, — je šepetala gospa Leš — na oglu zraven trafike vas čaka mladenič na modrem športnem kolesu. — Dala mi je roko in mi, vsaj zdi se mi, zaželela sreče. Doktor pa mi je bolj pristrčno kot doslej segel v roko in mi podaril lep, svetel žepni nožek. — Tole je pozabil tovariš, ki je bil pred vami tukaj. Vzemite nožek — tjakaj spada.

Ko sem tri dni pozneje sedel v tramvaju, ki me je vozil proti Savi, mi je podoba gospe Leš poplesavala pred očmi kot ljub spomin iz sanj. S potnimi prsti sem stiskal nožič v žepu in metal boječe poglede po častnikih, gospodinjah in lepo oblečenih mladeničih. Tik kaznilnice se je tramvaj ustavil, čakaje na težki tovarnjaku, ki je pripeljal mimo. Na njem sem videl ustaše in veliko nagnetenih postav — le glave so kukale znad stranic, mene pa je stisnilo v vratu, požiral sem lepko slino: zazdelo se mi je, da sem med glavami na tovarnjaku uzrl eno z izbuljenimi očmi in z brazgotino na vratu...

Tramvaj je potegnil, potniki so se pozibavali, pozibavali so se usnjeni držaji pod stropom, kolesa pod sedeži so pela in bilo je vroče, zahodna stran je bila vsa mrakotno rdeča, kar je napovedovalo dež, mene pa je začelo tresti in hladen pot mi je orosil čelo.

»Skuhali bomo veliko češpljevih cmokov. Ko sem bila otrok, jih nisem nič rada jedla, zdaj pa jih obožujem. Ljudje se spreminjajo...«

Smuknili smo skozi podvoz. Za hip se je zmračilo, zamolkel ropot je nastal med betonskimi stenami. Ljudje so prepevali v krčmah ob tramvajski progi in Sava nas je sprejela vsa blatna in svetlikava.

Nikoli več nisem videl gospe Leš. Pa mi še vedno v ušesih odzvanja njen globoki, moški glas.

DEKLE Z BRAZGOTINO

Anđa ji je bilo ime — ali Rahela? ... ali nekako drugače. Ne vem in je tudi brez pomena. Imenoval jo bom Rahela. Niti tega ne vem, kako se je pisala. Moji podatki so očitno več kot pomanjkljivi. Nič zato. Kajti tisto, kar je najpomembnejše, vem: imela je brazgotino na desnem licu in lase ostrižene kot deček, sivo volneno srajco in moške, do znad gležnjev zavihane vojaške hlače. Bila je podobna simpatičnemu kljubovalnemu potepušskemu dečku. Ne

vem njenega imena in ne morem se ga spomniti, čeprav pogostokrat posedam nad svojim partizanskim dnevnikom in si skušam priklicati v spomin tiste težke in prelepe dni — dni tovarištva. V tem dnevniku je veliko imen; le Rahelinega ni. Ko sem jo namreč srečal, so bile moje roke na debelo obvezane — Rahela pa ni znala pisati.

Zadnje, kar sem zapisal v dnevnik, je bilo: »Odhod. Naporen marš, ki je trajal osemnajst ur. Imamo veliko ranjencev. Umikamo se. V Visočje so se prebili tanki. Cela noč poti je pred nami.« Še tisto noč sem se znašel na nosilnici. Leve noge nisem čutil in obe roki sem imel v obvezah. Bili sta vroči. Kdo me je nosil — ne vem. Bolnišnica v gozdu. Okrog mene hrup in stokanje. Zunaj je snežilo; spod stropa je med dehtečimi smrekovimi hlodi kapljala voda.

— Tovariš ... — sem poklical, ko sem zaznal premike tik sebe.

Nekdo me je popravil:

— Tovarišica sem.

Bližala se je. Nekaj je stresla z ranjenca nasproti meni in vse kaže, da ji ni nič kaj ljubo, ker sem čez toliko časa odprl oči. Sedla je na deske mojega ležišča.

— Kaj bi rad?

Vprašal sem jo, kaj je z menoj, kateri dan je, kje sem. Odgovarjala je površno, z naporom. Zahteval sem, naj vzame dnevnik iz mojega žepa. Nekako ga je potegnila na svetlo in ga gledala brez zanimanja.

— Zapiši, — sem dejal: — tridnevni premor, ranjen v nogo in v obe roki. Bolnišnica na Petrovem polju.

Nerodno se je nasmihala. Položila mi je dnevnik na prsi.

— Kaj takega ne znam.

Skozi motna okenca z ledenimi rožami se je tihotapil somrak. Okrog nas mokrota, trda ležišča in duh po krvi. Sredi sobe peč, narejena iz pločevina-stega soda. Ponoči v nji plapolata ogenj, čez dan pa je mrzla — da dim ne bi opozoril letal na nas.

Rahela nalaga drva v peč, po tihem popeva in smrka. Kadar opravlja kako težko delo, je razpoložena. Zjutraj pometata lesena tla z metlo iz smrekovih vej, prinaša vodo v stari posodi za petrolej in se smeje. Kadar pa nas obiščeta upravnik in zdravnik, se Rahela zmede in si z rokavom briše nos.

— Nekaj grobega je v nji, — govorita tovariša — ne znajde se med ranjenci.

Toda Rahela ima modre, vesele oči in kostanjeve lase. Bolničarke Bosanke oblačijo ob praznikih široka pisana krila in si skrbno razčesavajo kite, ona pa posluša, o čem govorimo, in zamišljeno gleda. Ko vse bolničarke mažejo čevlje z vročim lojem, skuša tudi ona namazati svoje. Toda loj se je ohladil in na njenih čevljiv je videti prav nič lepe bele sledove.

Ponoči se prebujam.

V peči prasketa ogenj in toplota se širi naokrog. Rahela posedla na pantičku; roke je stisnila ob boke in gleda v ogenj. Rdeči in trepetavi plameni ji osvetljujejo obraz. Ali sploh kdaj spi? Premišlja. O čem premišlja Rahela? Otroški lasje so ji padli čez lice, vse razgreto od ognja, in čez brazgotino. Kje je neki staknila to brazgotino?

Rane so me hudo bolele, v urah olajšanja pa me je zazibal nemiren spanec. Prebujal sem se pod večer, pa nisem vedel, ali se ni mogoče zaspana Rahela kot v sanjah sprehajala pred mojim pogledom.

Vse do tistega dneva.

Takrat so prinesli v sobo nosilnico in na njej koščatega fanta odprtih oči. Tiho je stokal in dvignili smo glave: odkod je novi tovariš?

Takrat sem se zgrozil spričo Rahelinih modrih oči; posivele so ji od jeze, obraz se ji je skrčil, stisnila je zobe in spodnja čeljust ji je vidno izstopila.

— Ven ž njim! Ven!

Gledali smo ji v poneumljeni obraz in nismo nič razumeli. Brazgotina ji je postala rdeča, sklanjala se je nad blede ranjenčev obraz in zamahovala s pestjo. Po sobi pa so odmevali protesti:

— Rahela!

— Rahela!

— Rahela!!!

Vsa se je tresla. Pogled ji je bil trd in zmedeno si je grizla ustnice. Sedela je na ležišču tik mojih nog, rinila z glavo v pesti in po tihem poihtevala.

Takrat sem zvedel, da je to dekle iz neke vasi blizu Čepuljica, iz okolice Bugojna, toda Bugojna ni nikoli videla. Ustaši so prihajali v njeno vas. Oče jo je hotel omožiti z nekakšnim fantom-ustašem, z mladeničem hudega pogleda in tankih jetičnih rok. Upirala se je, toda ustaš je v njihovi hiši nastopil kot oblast. Ob neki priložnosti jo je pograbil na seniku, toda zaman se je ruvala ž njim in zastonj klicala očeta, ki je bil — dobro je to vedela — v hiši. Potem so prišli partizani, v vasi se je naselila divizijska bolnišnica in Rahela je proti očetovi volji odšla z njo.

Bledi fant z nosilnice ni ostal v naši bolnici. Rahela se je umirila, nosila je drva in čistila sobo, le smehljaj smo redkeje opazili na njenih ustnicah. Fant je bil črn spomin njenega mladega življenja, toda borci kljub temu niso spremenili svoje sodbe o Raheli.

— Groba je, ni primerna, da bi stregla ranjencem.

Navadno se je takó dogajalo: umik je bil ukazан nenadoma kot poletna nevihta.

Sčasoma sem se privadil na kolibo, na duh smrekovega lubja iz sten, na upravnikove obiske in na pomanjkljiv bolniški red. Tudi Raheline odločne in nespretno kretnje so se združile s pojmom življenja v bolnici in nehal sem šteti dni.

Potem smo se tudi brez tiste malenkostne pozornosti, ki bi jo lahko nudila gozdna bolnišnica, znašli na marčnem snegu, shojenem in črnem od konjskih fig in otrdelem zaradi mraza v zgodnjih večerih.

Konjiček kot da se je zgubljal pod mojo težo. Sopihal je in kljubovalno stopal po gazi. Hlipanje in šum korakov. Kurirji so tekali sem in tja. Krokarji so krakali in se zaganjali nad vrhove črnih smrek. Konjiček je nabijal s kopiti in iskal oporišča na strmi stezi. Pozibaval sem se in se z obvezano roko nezanesljivo oprijemal tovrnega sedla. Poklical bi — toda koga? Po gozdu odmevajo strelji, vedno bolj se noči, kolona pa med stokanjem hiti naprej.

— Jaz ti bom pri roki, tovariš.

Približala se mi je Rahela; niti vojaškega plašča ni imela, samo volneno angleško jopico, bila je brez čepice, brez torbice, brez puške. Podpirala me je in stopala ob konjičku v svojih prevelikih in okornih vojaških čevljih, iz katerih so kukale nogavice iz umazane in trde volne.

Noč. Tihota. Sopenje kolone. Pritiskal je mraz, mene pa je oblival mrzel pot. Pozibaval sem se v bolečinah in imel občutek, da bom omahnil; toda

Rahelina pripravna roka me je kar naprej prestrezala. Spuščamo se navzdol, po strmini, veje me opletajo po obrazu. Nekje globoko spodaj pošumeva reka. Jaz pa omahujem in drsim iz tovrnega sedla.

— Zveza! ...

Noč. Psi lajajo. Reka šumi.

Za nama glasovi:

— Kje sta?

Ne morem več. Pečejo me rane na rokah, lasje so se mi sprijeli od potu, čepica mi je zlezla na zatilje, mučim se, želim, da bi omahnil, padel, obležal.

Rahela obstane, surovo mi iztrga pas, noge mi zvezuje pod konjskim trebuhom, roke pa z vrvico okrog toplega konjskega vratu. Visim. Obraz pritiskam na prepoteno konjsko dlako, duši me para, ki žehti iz živali. In vedno hitreje stopata, ona in konj, vedno hitreje. Zaziban sem, ves sključen od bolečine, komaj še slišim šumenje reke, potem ne slišim ničesar več, nič ne vem, zagrnila me je topla tema.

Svitanje. Ščemeča rožnatost sonca nad mrzlim obzorjem.

Bolnišnica na snegu. Črne tenje ranjencev na belih tleh. Kot žalostno, mrtvo polje po bitki. Ali je sploh kdo živ? Komisar stoji s komandantom ob drevesnem deblu. Pred menoj, v svetli rožnati zarji, pa Rahela češe konjička.

— Kàj si se zbudil? Prinesla ti bom čaja.

Caplja v svojih prevelikih vojaških čevljih, prinaša mi vročo pločevinasto posodo, jaz pa ji gledam v izpiti obraz in trudne oči.

Vsi spe. Rahela pa kuha čaj. Odeva me, popravlja mi ležišče na snegu. Rahela! Preveč gróba za ranjence? ... Kakšna je bila tista noč? Kakšna je bila Rahela?

Pločevinasto posodo mi naslanja na ustnice.

— Pij!

In ti, Rahela? Ali boš pila? Ali boš tudi ti legla, da bi se spočila po tej noči?

Tisto veliko pesniško se ohranja v spominu. In ne moremo ga pozabiti. Odzvanja nam v ušesih in zarezuje se nam v misel: z ostrim, vročim rezilom. Na tisoče in tisoče pesmi se sprehodi mimo nas, poblisnejo, zašeleste, zvonkljaje se oglasijo, zabrne in — umolknejo. To so majcene, drobne misli tisočev: pobožajo nas, dotaknejo se nas in odhitijo.

Rahela ni bila veliko doživetje. Komaj drobna, rahla vezenina, iz kakršne je stkana epopeja boja. Raheline oči, ki so zagorele v blesku in otrdele; njen zmedeni smehlčaj ob peči, narejeni iz pločevinastega soda: in Rahela ob prvem svitu, ko stopa mimo spečih borcev in češe konjička. Ne, Rahela ni bila veliko doživetje. Pa je človek kljub temu ne more pozabiti.

(Prevedel Tone Potokar)

Nastajanje in delovanje oboroženih partizanskih sil v Makedoniji

Ivan Jan

V tej republiki se je vstaja in z njo oborožene enote razvijala v posebnih, izjemnih okoliščinah.

Aprila 1941 je iz jugozahodnega dela Bolgarije vdrla v Makedonijo 12. nemška armada ter zavzela ne le Skopje, temveč vso Makedonijo, nato je naglo prodirala proti Beogradu.

Vendar pa tam ni ostalo dosti Nemcev. Makedonijo so takoj za tem zasedli Bolgari in Italijani. Večji jugovzhodni del Makedonije je zasedla bolgarska vojska, ki je dobila tudi jugovzhodni del Srbije, zahodni del pa je prišel pod Albanijo. To je praktično pomenilo, da jo je dobil italijanski okupator. Oba okupatorja pa sta pripeljala s seboj tudi močan policijski in drugi aparat, ki je v svoj voz vpregel tudi domače fašistične organizacije.

Nemci so zadržali v Makedoniji le posamezne strateške točke, mesta in utrdbe, predvsem namenjene protiletalski obrambi in zavarovanju glavnih prometnih žil proti Grčiji oz. proti Balkanu na sploh. To pač iz enostavnega razloga, ker Makedonija ni samo veliko in pomembno križišče balkanskega polotoka, temveč prek nje vodi tudi najkrajša pot na Egejsko morje ter s tem dalje na Bližnji vzhod, k Sueškemu kanalu in naprej. Makedonija tako prirodno veže Srednjo Evropo s Sredozemskim morjem. To dejstvo tudi danes na svoj način deluje v sosedskih in drugih mednarodnih odnosih in tako ta republika neprestano doživlja različne pritiske, mora se otepati z različnimi interpretiranjmi zgodovine in z nevšečnostmi, ki jih prinaša vse to.

Ce skozi taka očala gledamo tudi dogajanja takoj po okupaciji 1941 — in tako jih je tudi treba ocenjevati — potem nam bodo jasnejše tudi težave okoli oborožene vstaje v Makedoniji. Kako je bilo torej z vstajo v tem delu države?

Medtem ko so se partijska vodstva po drugih predelih države pripravljala na odločen oborožen boj in že začele tudi z oboroženimi akcijami, kar je bilo jasno nadaljevanje protifašistične politike KPJ izpred okupacije, je sekretar pokrajinskega partijskega vodstva Makedonije Metodije Šatorov-Šarlo ukrepal čisto drugače. Sicer je pokrajinski komite pod vplivom nekaterih borbenih organizacij in posameznikov sredi julija 1941 sestavil vojaško komisijo, ki naj bi pripravljala oboroženo vstajo, toda Šarlo je pretrgal zveze s CK KPJ in vzpostavil stike s centralnim komitejem bolgarske komunistične partije. On ni bil za oborožen upor ter je priznal okupatorja s tem, da je dal nalogo, naj bi zbrano orožje oddajali bolgarskim oblastem. Siril je tudi geslo o »Sovjetski Makedoniji«, vodstvo bolgarske komunistične partije pa je k njemu poslalo svoje predstavnike ter ga v vsem tem podpiralo.

Zaradi tega so nastale težave. Šele po dolgotrajnih naporih CK KPJ je bil Šarlo končno odstavljen s partijskega vodstva. Na čelo makedonske partije je tedaj — poleti 1941 — prišel Lazar Koliševski. Novo vodstvo je takoj spremenilo svoj kurs in začelo pripravljati oboroženo vstajo. V septembru 1941 je že sestavljen pokrajinski štab, ki je postavil na noge tudi krajevne in okrožne štabe vstaje v Skopju, Prilepu, Bitolju, Velesu, Kumanovu, Tetovu, Štipu in v drugih krajih.

To delovanje je obrodilo prve sadove v septembru in oktobru 1941, ko so bili tudi v Makedoniji ustanovljeni prvi partizanski odredi: Prilepski, Skopski in Kumanovski. Pred temi so se posamezne oborožene skupine že večkrat spopadle z bolgarsko vojsko in policijo.

Ena prvih večjih akcij je napad prilepskega odreda 11. oktobra 1941, in sicer na policijsko postajo v Prilepu. Zato zdaj Makedonija prav ta dan slavi kot dan začetka vstaje.

Tudi ostala dva odreda sta takoj po ustanovitvi začela z akcijami, a po prvih večjih spopadih z bolgarskimi enotami sta bila razbita. Posebno skopski odred je doživel hude izgube.

Ze v novembru 1941 je bolgarska policija zajela pokrajinskega sekretarja Koliševskega, zaradi česar je v partiji spet prišlo do krize. Nekateri voditelji — spet pod vplivom delegatov bolgarske komunistične partije — začno trditi, da v Makedoniji ni možnosti za uspešen oborožen upor ter da se Makedonci nagibajo k misli, da Bolgari pravzaprav niso okupatorji, temveč »osvoboditelji«. Zaradi tega da se ljudje ne bodo hoteli tolči proti bolgarskim vojakom, kar je rodilo tudi oportunistično misel o »varovanju kadrov«. Poleg tega so bili nekateri mnenja, da se je treba nasproti mobilizaciji v bolgarsko vojsko obnašati pozitivno in da se je v teh okoliščinah treba potegovati kvečjemu za posamezne ekonomske in druge drobne pravice.

Postopoma pa je v pokrajinskem vodstvu zmagala revolucionarna smer, nato se je stanje zopet začelo popravljati. Tako so spomladi 1942. leta po večmesečnih pripravah začeli sestavljati nove partizanske odrede. Najprej so obnovili Prilepski odred »Dimitrija Vlahova«, takoj za tem pa so bili ustanovljeni tudi Kruševski odred »Pitu Gulik«, Bitoljski »Damjana Grueva« in Veleški »Pere Toševa«.

Ti odredi so poleg napadov na bolgarske sedeže oblasti, njihove posadke in objekte izvajali tudi obsežno politično delo. Tako je bilo geslo o nemožnosti oboroženega boja v Makedoniji zlomljeno v praksi.

Na jesen 1942 — v oktobru — so združili v en odred prilepskega in veleškega. Priliv novih borcev je bil vse večji, zato so kmalu nato ustanovili še dva odreda: odred »Đorče Petrova« in malo za tem odred »Janeta Sandanskega«.

To leto je bilo v začetku junija sestavljeno novo začasno partijsko vodstvo, poganjalo pa tudi glavni štab za Makedonijo.

Centralno partijsko vodstvo s Titom na čelu ni pomagalo samo z napotki in razčiščevanjem od daleč, temveč je v avgustu 1942 poslalo tja tudi svojega instruktorja (Dobrivoja Radosavljevića), kar je vse zelo pomagalo nadaljnjemu in naglejšemu razvoju oboroženega boja. Zaradi okrepljenega delovanja in jasnejše linije je bil kmalu nato ustanovljen še Mavrovski odred, v začetku novembra 1942 pa še Sarplaninski. Vanj niso vstopali le Makedonci, temveč tudi novinci s Kosova in Metohije.

Na jesen 1942 ima Makedonija naslednje partizanske odrede: kruševskega, — združenega veleškega in prilepskega, Đorče Petrova, Sandanskega, Mavrovskega in Sarplaninskega. Poskusili so osnovati odred tudi v vzhodni Makedoniji, to je blizu bolgarske meje, a razmere tega tedaj tam niso dopuščale.

Zaradi partizanske aktivnosti so bolgarske okupatorske enote začele močno zasledovati in preganjati te odrede, hkrati s tem pa so nad prebivalstvom stopnjevali nasilje. Po številnih bojih so bili ti odredi močno prizadeti in razbiti. Zaradi velikanske premoči ni kazalo drugega, kot da so se nekateri odredi — bitoljski in kruševski — umaknili celo v Egejsko in daleč v zahodno Makedonijo.

Ceravno so bili trije odredi razbiti — to se je zgodilo v novembru in decembru 1942 — okupator ni uspel uničiti začete oborožene vstaje. Res so te enote morale delovati vsaka zase, morale so prihajati daleč z gora, vendar so na raznih krajih močno vnemirjali okupatorja. Kljub tedanji maloštevilnosti makedonskih partizanov so množice že začele spoznavati, da k osvoboditvi vodi edino oborožen boj.

Otipljivo prelomnico oboroženega boja proti okupatorju v Makedoniji predstavlja začetek 1943. leta. Tedaj — konec februarja — je namreč prišel tja delegat centralnega partijskega in vojaškega vodstva Svetozar Vukmanović-Tempo. Kmalu so se pokazali uspehi: partijske vrste so bile organizacijsko in politično vse močnejše, sestavljen je bil centralni komite komunistične partije Makedonije, reorganizirali so glavni štab, razdelili Makedonijo na pet operativnih con, okrepili so sodelovanje s sosednjimi partijami: z bolgarsko, grško in albansko, razčiščeni so bili zapleteni pogledi na odnose, zlasti z bolgarsko partijo, in še vrsto drugega.

Ta dejanja so prvič z vso jasnostjo pokazala in priznala makedonsko narodno samobitnost, prvič so tako izražene narodne prvine, kajti znano je, kako mačehovsko je ravnala z Makedonijo bivša kraljevska jugoslovanska vladavina. Nacionalna, politična in vojaška samostojnost se je odtlej izražala vsak dan jasneje.

To pomlad so bili ustanovljeni štabi con, ki so dobili naloge glede obnavljanja in sestavljanje partizanskih odredov:

— Prva operativna cona — mavrovska — naj bi obnovila kruševski, mavrovski in tetovski odred. Zadnji je bil takoj ob ustanovitvi uničen;

— Druga operativna cona — debrska — naj bi poleg odreda D. Grueva ustanovila še en odred istega imena ter odrede Prespa, Malesija in Slavej;

— Tretja operativna cona — tikveška — je ustanovila odreda Dobri Daskalov in Sava Mihajlov;

— Četrta operativna cona — vzhodnomakedonska — je ustanavljala bregalniški odred. To je bil najtežavnejši predel v okupirani Makedoniji, kar se je spet in takoj pokazalo. Komaj je bil ustanovljen in prišel na to območje, že je bil odred razbit;

— Peta operativna cona — kumanovska — je sestavila kumanovski odred in več diverzantskih skupin.

Obnovljene, nove in organizacijsko okrepljene enote so razvile silovito dejavnost. Iz tega časa so znani napadi in spopadi z okupatorjem v Slivovu, pri Lazaropolju, Resavi, Bojančistih, Pelincih, Karbunicah in drugod.

Bolgarske okupatorske oblasti so se prestrašile te ofenzivnosti, zato so utrjevali vsa oporišča, napadali so partizanske enote, stopnjevali nasilje nad prebivalstvom. Proti partizanskim odredom so delovale v tem času bolgarske 14., 15. in 29. divizija, v zahodnem delu Makedonije pa tudi enote italijanske divizije »Firence«. V teh bojih pa so partizanski odredi zdaj zdržali in dosegali znatne uspehe. Začeli so se pripravljati tudi na italijansko kapitulacijo. Tedaj — v avgustu 1943 — je bilo na prespanskem posvetovanju odločeno, da bodo začeli sestavljati močnejše, regularne vojaške enote. Taka prva enota je bila prvi bataljon »Mirče Acev«, ki je bil ustanovljen 18. avgusta 1943. Takoj za to so se podobne enote naglo razrasle povsod tam, kjer je bila partizanska vojska.

Tudi v Makedoniji je kapitulacija Italije delovala v smislu povečanega delovanja in širjenja osvobojenega ozemlja. Partizanske enote so razorožile tiste dele divizije »Firence«, ki so bili v Gostivarju, Kičevu, Debru in delno v Prespi. S tem v zvezi so razširili svobodno ozemlje vse od Gostivara do Ohrida, tj. v zahodnem delu Makedonije. Zaplenjeno orožje je omogočilo ustanavljanje novih enot, poleg tega pa je bila vzpostavljena trdnejša zveza z vrhovnim štabom. Med italijansko opremo so namreč dobili tudi močnejšo razijsko postajo. Dotlej je pošta po kurirjih često hodila tudi po več mesecev.

Ta dogodek — kapitulacija Italije — je sprožil še nekaj novega. V zahodni Makedoniji je namreč živelo — in živi — tudi precej Šiptarjev. Velik del njih je bil dotlej neopredeljen, vendar so nekateri vidnejši ljudje iz njihovih vrst začeli vzpostavljati zveze s partizanskimi poveljniki. Toda — nemški in nazadnjaški šiptarski agenti so povzročili zmešnjavo, in tako je del Šiptarjev pristopil k sovražnim balistom.

Medtem so na osvobojenem ozemlju zahodne Makedonije že vzpostavili ljudsko oblast in z delom so začele tudi prve makedonske šole.

To partizansko ozemlje pa je zelo začelo motivi Nemce. Njim je šlo namreč za čim varnejšo zvezo z nemškimi enotami v južni Albaniji ter z onimi v severni Grčiji.

In tako so — podobno kot v Sloveniji na prej po Italijanih zasedenem ozemlju — v začetku oktobra 1943 začeli močno ofenzivo. Na vsak način so v teh krajih hoteli zavarovati komunikacije. V teh bojih je npr. samo Kičevo nekajkrat prešlo iz enih rok v druge, kar govori o zagrizenih spopadih.

Boji so trajali dva meseca in v tem času je Makedonija dobila nove oborožene enote. Tudi cone so reorganizirali in v novembru — natanko 11. novembra — je bila ustanovljena Prva makedonsko-kosovska brigada. V zvezi s tem so bile izvedene tudi druge spremembe.

Ta prva brigada je s pomočjo ostalih enot Prve in Druge operativne cone odločno branila osvobojeno ozemlje. Ko je bila sovražnikova prednost in premoč prehuda, se skupaj z vojaškim in partijskim makedonskim vodstvom prebije iz ogroženega ozemlja. 5. decembra so se pretolkli in umaknili v Egejsko Makedonijo, to je na grško stran.

V tem času tudi druge enote izvajajo razne akcije in se zapletajo v hude boje. Med drugim partizanske enote zajamejo vso posadko obmejne postojanke Lukar. Kmalu za tem so napadli bolgarsko postojanko Konjsko, in tedaj je del bolgarskih vojakov prešel v partizanske vrste. To spominjamo zaradi tega, ker je bilo

to jedro moštva, iz katerega je bil že 18. decembra 1943 ustanovljen bolgarski partizanski bataljon »Hristo Botev«.

Na področju Kumanova so tudi divjale ostre bitke. Takrat so Bolgari iz teh krajev in iz predelov južne Srbije internirali velik del prebivalstva in nad njim zganjali nasilje.

Znani so tudi večdnevni boji na Srbski Čuki in Krivi Feji, kjer so partizanske enote nudile močan odpor.

Iz Egejske Makedonije — na predelu Karadžofa in Kožufa — kjer je prva makedonsko-kosovska brigada skupaj z glavnim štabom Makedonije in s CK KPM utrdila svojo varnost, je ta enota uspešno začela delovati proti Vardarju. Pokazalo se je, da je možno uničevanje bolgarskih enot, ki so bile na jugoslovansko-grški meji. Iz enot na tem območju, ki so se pomnožile, so 20. decembra 1943 ustanovili še Drugo makedonsko udarno brigado, čez dva dni pa so sestavili še Tretjo skupino bataljonov. V tem času so priredili tudi razna posvetovanja in izvedli Prvi kongres makedonske protifašistične mladine.

Zaradi take aktivnosti so nemško-bolgarske enote spet prešle v ofenzivo, ki je trajala od 5. do 18. januarja 1944.

Za 1943. leto je glede vstaje in bojev v Makedoniji treba reči, da so se odvijali v glavnem na periferiji Makedonije, medtem ko je v osrednjem delu dežele vstaja — v trdih in zapletenih okoliščinah — le tlela. Toda — glavni štab je hotel prenesti boje in delovanje tudi v centralni in vzhodni predel Makedonije. Žato je bil začel in izveden tako imenovani in zgodovinski Februarski pohod.

— V tem sklopu je Prva makedonsko-kosovska brigada šla na znani Bogomilski pohod proti osrednjemu delu Makedonije. Začel se je 31. januarja 1944 in je trajal celih 14 dni. Med neprekinjenim desetdnevni maršem je bila brigada neprestano zapletena v boje, in to na poti, ki je bila dolga 260 kilometrov.

— Druga brigada je prodrla in delovala v Povardarju.

— V vzhodni Makedoniji je operirala Tretja skupina bataljonov. Ta enota je prešla Vardar severno od Soluna in se prek Belasice spustila v vzhodne predele Makedonije. Na poti — kjer je bilo tudi glavno vodstvo — je bila celih 22 dni. V najtežavnejših okoliščinah in med pogostimi boji je prehodila najdaljšo traso — celih 440 kilometrov.

Ta pohod je bil poplačan z vojaškimi in političnimi uspehi, okupator pa je bil prisiljen uporabiti vse razpoložljive enote: štiri bolgarske divizije in celo vrsto drugih skupin.

Iz Tretje skupine bataljonov so 26. februarja 1944 ustanovili še Tretjo udarno makedonsko brigado, že 8. marca je bila sestavljena še Sesta, v aprilu pa Sedma južnomoravska brigada.

V tem razraščanju je bataljon »Hristo Botev« po dogovoru odšel oziroma je bil predan bolgarskemu vodstvu.

Pomembno je tudi posvetovanje, ki je bilo 27. in 28. februarja 1944 v samostanu Prohorja Pčinjskega. Tedaj so se namreč sporazumeli o nadaljnjem delovanju in povezovanju osvobojenega ozemlja vse od Kumanova do Črne Trave v južni Srbiji.

V Kozjaški masiv je tedaj udaril Vardarski četniški korpus, ki so ga makedonske enote 29. februarja 1944, pri čemer je sodeloval tudi bataljon »Hristo Botev«, razbile.

Poglavitne akcije so zdaj usmerjene na komunikacije, na smer Skopje—Niš in Skopje—Sofija. Dinamika bojev na tem ozemlju je vse živahnejša. Po Prvem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Makedonije, ki je bilo 2. avgusta 1944 — to je natanko na dan Ilindenske vstaje — se je priliv novincev naglo povečal.

To je omogočilo sestavljanje novih in novih enot — brigad in divizij. Do prve polovice oktobra 1944 je bilo ustanovljenih kar sedem divizij: 41., 42., 49., 50., 48., 51. in kumanovska. Te so v svojem sestavu imele že 22 brigad in celo štiri topniške brigade. V tem mesecu so ustanovili tudi tri korpus, v katere so bile zajete te divizije.

Okupatorske enote so bile zdaj prisiljene varovati predvsem glavne komunikacije, a prve dni septembra 1944 so okrepljene enote NOV in POJ s sodelovanjem zavezniškega letalstva že prešle v ofenzivne akcije.

V tem času — 9. septembra — je tudi kapitulirala fašistična Bolgarija. Enote NOV so tedaj razorožile večji del Pete bolgarske armade. S tem so spet dani pogoji za nastanek novih enot.

Vendar pa so se tedaj odvijale tudi ostre borbe. Nemško poveljstvo je sprevidelo, kaj preti njhovim armadama v Grčiji, zato so hoteli v Makedoniji zasesti ključna mesta. S tem so hoteli zagotoviti umik skupini »E«, ki je bila v Grčiji. V zvezi s tem so makedonske in druge enote NOV in POJ vodile najogorčenejše boje v okolici Prilepa, Strumice in Berova.

Tako je napačil čas bojov za končno osvoboditev Makedonije. S tem v zvezi se je makedonsko vodstvo dogovorilo z bolgarskim — novim — vodstvom, in s štabom Tretje ukrajinske fronte. Tako so te operacije dobro uskladili. V sodelovanju s tema sosednima armadama je bil 8. novembra osvobojen Štip, isti dan Ohrid, 11. novembra Kumanovo itd. Po dvodnevni bojih je 13. novembra osvobojeno Skopje, medtem ko so Tetovo osvobodili čez šest dni. Kičevo je bilo osvobojeno 15., a Gostivar z okolico 18. novembra 1944.

Makedonija je bila svobodna. In to s svojimi silami, le v končnih operacijah so sodelovale tudi enote osvobojene Bolgarije in deli Tretje ukrajinske fronte Rdeče armade.

V tem končnem zamahu je v operativnih enotah sodelovalo okoli 66.000 mož. Izgube od 1941 do novembra 1944 pa cenijo na približno 24.000 ljudi.

Makedonske enote so potem sodelovale še pri nadaljnjih operacijah in osvajanju Jugoslavije ter tudi tako prispevale svoj delež.

Umik iz Gornje Savinjske doline v decembru 1944

Matevž Hace

V začetku avgusta je bila osvobodjena Gornja Savinjska dolina in velik del Kozjanskega. Oblastni komite za Štajersko je bil v bližini Ljubnega. Vodil ga je sposobni in okreten Aleš Bebler-Primož. Savinjsko področje je bilo v bližini Gornjega gradu. Komandant področja je bil hrabri in delavni Jernej Kucler-Modras, izdelovalec harmonik in tudi sam izvrsten harmonikar, doma z Drenovega griča. Komisar področja je bil sposobni, razgledani in delavni Jože Grbec, pred vojno višji deželni poštni inšpektor. Pod savinjsko področje so spadale naslednje komande mest: Gornji grad, Ljubno, Radmirje, Luče, Nazarje, Rečica. Od 11. septembra dalje tudi Mozirje. Komande mest so imele vrste pristojnosti. V prvi vrsti mobilizirati moške, sposobne za brigade. Skrbeti za red na svojem področju. Skrbeti za partizanske delavnice, katerih je bilo na Savinjskem kar precej — čevljarke, krojaške, šiviljske, mehanične — za popravilo pušk in minometov itd.

Komande mest so mobilizirance pošiljale na savinjsko vojno področje, kjer so jih odbirali za posamezne brigade ali pa jih pošiljale na Dolenjsko v sedmi korpus. Pri mobilizacijskih in zdravniških pregledih je bil večkrat navzoč tudi bivši komandant slovenske vojske — Franc Leskošek-Luka in z veseljem navduševal novice za vojsko. Seveda so tudi brigade štirinajste divizije mobilizirale, kjerkoli so se mudile. Enako so delale tudi Zidanškova in Slandrova brigada in odredi: kamniški, zasavski in kozjanski, zapadnokoroški in vzhodnokoroški.

Na Savinjskem so bila tudi okrožja in rajoni. Področje je imelo tudi delavski bataljon, ki je delal na novem letališču blizu Rečice.

Osvobodeno ozemlje Gornje Savinjske doline se je raztezalo od Šmartnega ob Paki, Letuša do avstrijske meje v gozdovih nad Solčavo, do Črne pri Kamniku in skoraj do Šoštanja in Slovenj Gradca. Blizu Rečice so angleška letala spuščala

obleko, perilo, čevlje, strelivo, puškomitraljeze in brzostrelke. Zaplenjenega orožja in streliva je bilo premalo za vse novince in novinke.

Organizatorji sanitete so bili pokojni Žiga Červinko, Lojze Pirc, Beniger, Pavček in Peter Deržaj. Bolnišnice so bile na Savinjskem, Pohorju, Moravškem, Koroškem in Kozjanskem.

Tu in tam so se posamezne brigade ustavile za dva, tri dni na Savinjskem ali so jih hitro popihale z osvobojenega ozemlja. Gospodarske komisije so dajale premajhne obroke hrane. Glavni štab je poslal v četrto operativno cono intendanta z navodili, kakšne obroke mesa naj dobijo dnevno borci po brigadah in odredih. Seveda smo to navodilo odklonili. Brigade na Štajerskem in Koroškem, ki so se borile z Nemci, so namreč imele govejega mesa več kot dovolj. Poprečno so ga pojedli po pol kilograma dnevno in tudi več. Štajerska dežela je bila neizčrpna. Tudi bolnišnice so bile dobro založene s hrano.

Imeli smo vojaške, oblastne in okrožne tehnike, propagandni material pa je prihajal tudi iz CK, SNOS in glavnega štaba, iz Dolenjske.

Ob osvoboditvi Savinjske doline je bil komisar divizije Lojze Žokelj, komandant Janko Sekirnik, komisar cone France Poglajen, komisar Jože Borštnar, Ivan Kovačič-Efenko je bil namestnik komandanta, jaz namestnik komisarja, Peter Brajevič pa načelnik. Gospodarstvenik je bil Lipah. Imel je sposobne pomočnike — Karota in Zepelna. Četrta operativni cona so rekli Stajerci, da je glavni štab za štajersko deželo. Brigade in odredi so bili vedno dovolj založeni s propagandnim tiskom. Nekateri so brali, drugi pa, teh je bilo več, skoraj nič.

Borci so ljubili in cenili tiste komisarje, ki so bili kratki v nagovorih.

V oktobru je zahteval glavni štab, da pošljemo na Dolenjsko Zidanškovo in Šlandrovo brigado. Dobro oboroženi in hrabri brigadi z dobrim brigadnim in spsobnim bataljonskim in četnim komandnim kadrom smo kmalu zelo pogrešali. V teh brigadah so bili mladi ljudje, od 17. do 28. leta starosti. Bili so dobri poznavalci štajerske, koroške, tuhinjske in moravske pokrajine.

Pri četrta operativni coni smo imeli rusko in angleško vojaško misijo in ju po določitih glavnega štaba seznanjali z akcijami brigad in odredov. Angleška vojaška misija je skrbela, da smo pravočasno dobili obleke, orožje in strelivo iz angleških letališč v Italiji.

Slovenci imamo menda res uradniško bolezen, precej je namreč bilo pisarniškega osebja pri coni, diviziji, brigadah, odredih, okrožjih in celo po komandah mest, rajonih in bataljonih. Skoraj vsaka ženska, ki je prišla v partizane, je znala tipkati ali pa šivati.

Štab četrte cone se je držal kmetij med Lučami in Gornjim gradom. Selil se je tedensko ali dvakrat tedensko.

Efenko in jaz sva obiskovala brigade in odrede. Z oblastnim komitejem za štajersko in Koroško sva imela stike trikrat tedensko. Pri oblastnem komiteju je bil za organizacijo avstrijskih partizanov zadolžen Dušan Pirjevec-Ahac; temu so v šali rekli celo avstrijski cesar. Zima Vrščajeva in Meta Koširjeva sta vodili oblastno propagando in žensko organizacijo, Lidija Potrč-Dunja je urejala v nemščini tiskan časopis Einheit za avstrijske partizane.

Tudi oblastni komite je imel svojo zaščitno četo. Oblastni komite se v dobi osvoboditve Savinjske doline ni dosti premikal.

Savinjska dolina je bila osvobodena do 14. decembra 1944. leta, to je v treh mesecih in pol. Že sredi novembra se je začela ofenziva nemških oddelkov proti Savinjski dolini. Nemci so rinili iz Celja, Kamnika, Slovenj Gradca, Maribora in Celovca. Letala so večkrat preletela savinjsko področje in ga mitraljirala ter bombardirala. Konec oktobra so vdrl iz Kamnika do Nove Štife, naropali nekaj govedi, pšenice in drugega, toda so jih Tomšičeva in Bračičeva brigada pregnali do Kamnika in odvzeli vse naropano blago in ga vrnili kmetom.

Ker se je pritisk Nemcev vsak dan večal, smo naredili načrt, kam naj se prebijejo brigade, področje, komande mest, oblastni komite, okrožja in rajoni. Vsi se niso ravnali po načrtu. Neizkušeni ljudje so mislili, da je Velika planina simbol osvobojenega ozemlja. Dosti jih je tam umrlo.

Vsak dan je deževalo. Že ob koncu oktobra je savinjske gore pobelil sneg. »Četrta zima prihaja,« so govorili borci in stiskali zobe. Cele noči in dneve so regljali mitraljezi svojo zateglo smrtno pesem. Včasih je bila naša fronta dolga trideset kilometrov. Razpotegnjena je bila od vzhodnega pobočja Menine, Dobrovelj, vlekla se je mimo Letuša in se vzpenjala do Belih vod in še dalje do Smrekovca. Člani štaba četrte cone in 14. divizije smo skupaj do frontne linije jahali

konje. Kjer je bilo pa vidno, smo šli pa sklonjeni peš. Edini avto, ki ga je imela četrta cona, smo dali Francu Leskošku-Luki, da je inspiciral brigade. Vozil se je od Gornjega grada do Mozirja in dalje do Luč in Logarske doline.

Vsak dan so ob vsakem vremenu vozili s konji ali volmi ranjence v bolnišnice, v skrite savinjske grape in globeli. Večkrat so savinjska dekleta in žene nosile v jerbasih hrano borcem na položaje. Sit partizan se je lahko tolkel. Sanitetni material je pa v veliki meri prihajal iz Celja, Maribora, Celovca in drugih slovenskih krajev in mest.

Vse je kazalo, da bo treba, vsaj začasno, zapustiti osvobojeno ozemlje. Tisti, ki smo vedeli, kako to vpliva na ljudi, smo ljudi na to pripravljali. Imeli smo izkušnje z Notranjske in Dolenjske iz leta 1942 in 1943.

V mesecih avgust—december (14. 12. 1944) je bilo dosti veselja v Savinjski dolini. Mitingi so bili skoraj v vsaki vasi. Mladina se je naplesala in naveselila.

Področje in četrta cona sta imela točen pregled o vsem prebivalstvu, posebno o moških, sposobnih za vojsko. Zanimivo je, da se je dosti mladeničev v starosti 15 do 18 let prostovoljno javljalo v brigade in odrede. V času od avgusta do decembra so večinoma Štajerci, ki so bili na dopustu z ruske fronte, prišli v brigade s kompletno opremo. Bili so hrabri borci in nekateri so kmalu postali vodniki in komandirji čet. Nekateri so postali celo komandanti bataljonov.

Kar zadeva hrabrost posameznih brigad, lahko rečem, da sta bili po sposobnosti, okretnosti, iznajdljivosti in hrabrosti štajerski brigadi — Zidanškova in Slan-drova — enaki brigadam 14. divizije. To so odlično pokazale pri osvoboditvi Gornje Savinjske doline. Hudo nam je bilo, ko so na povelje glavnega štaba odhajale na Dolenjsko, kjer so Nemci in domobranci imeli drugačno taktiko vojskovanja. Vrnili sta se konec decembra 1944. leta zelo skrčeni. Brigada ali odred lahko zelo uspešno operirata in se vojskujeta le v zelo poznanem in znanem okolju. To smo vedeli iz izkušenj in dnevne prakse.

V novembru in decembru je redno deževalo in snežilo. Štabu četrte cone sem predlagal, naj štab četrte operativne cone, ko se bodo brigade, rajoni in okrožja prebijali na drugo štajersko področje, s skrajšanimi odseki četrte operativne cone zadnji zapusti Savinjsko dolino. Vsi smo bili za to. Večkrat sem se z motorjem peljal do Solčave, kjer so se borile naše enote. Seveda je bilo treba spotoma tolažiti ljudi, posebno ženske.

Vse noči so križarile patrole in vojaški oddelki po Savinjski dolini. Zanimivo je tudi to, da je vsak bataljon ali četa imel svojega harmonikaša. Bračičeva brigada je imela celo svojo vojaško godbo. Blizu Gornjega grada je imela četrta cona celo rudarsko godbo. Radovan Gobec je pa vabil pevske zборе. Tiste mesece so peli in prepevali po četah, bataljonih. Peli so po vaseh, delavnicah, pela je brigada na pohodu. Pela je menda vsa savinjska deželica. Po nekaterih četah, ko ni bilo boja, so peli in plesali vse noči. Kaj ne bi, saj so bili večinoma mladi ljudje, cvet partizanstva Štajerske in Kranjske. Tisti, ki smo jih imeli že čez trideset, smo z nekakšno zavistjo gledali vse to ali pa smo se včasih tudi sami udeleževali tega veseljačenja.

Vse do umika iz Savinjske doline smo imeli v bojih uspehe. Vse uspehe partizanov po drugih predelih Slovenije in Jugoslavije smo hitro prenesli do sleherne čete, delavnice, bolnišnice ali okrožja, rajona ali kurirske postaje. Sistem obveščanja je bil dober — radijske zveze z brigadami, odredi in okrožji, telefon, kurirji na motorjih, kolesih ali peš. Glavni štab nas je redno obveščal o uspehih in neuspehih enot sedmega korpusa. Tragedijo, ko je bil na Javorici na Dolenjskem razbit cel bataljon, smo zamolčali zaradi morale. Čudno se nam je zdelo, da razni brigadni štabi na Dolenjskem tako malo pozornosti posvečajo varnosti svojih enot. Še bolj se mi je zdelo čudno, da so Nemci in domobranci v Loški dolini na Notranjskem presenetili štab sedmega korpusa. Vodilni človek v korpusu je bil domačin-Notranjec, ki bi moral vedeti, kje je mesto za štab korpusa. Moram reči, da se na Štajerskem, ko je bila osvobojena Savinjska dolina, niso od uspeha upijanili ne štab četrte operativne cone ne štab 14. divizije in tudi ne štabi brigad in odredov na Štajerskem in Koroškem. Budnost smo vpeljali tako, da se je hitro manevriralo in premikalo iz kraja v kraj. Polovica štaba ali četne komande je bila budna do polnoči, pri pregledu straž, patrol, zased, obveščevalcev, druga polovica štaba, od četrte operativne cone navzdol pa do četne komande, pa po polnoči.

Sovražnika nismo podcenjevali niti ga nismo precenjevali. Sekretar oblastnega komiteja za Štajersko in Koroško Aleš Bebler-Primož je odšel v oktobru na Dolenjsko. Njegovo mesto je prevzel sekretar oblastnega komiteja Jože Jurančič, bivši

učitelj. Dnevno smo ga seznanjali z dogodki na frontah, tako da je lahko ukrepal in usmerjal delo oblastnega komiteja. Ni se nam zdelo prav, da je oblastni komite tedne in mesece vedno na istem položaju, v hišah blizu Ljubna. V tem pogledu je bil Aleš Bebler že bolj elastičen. Povedali smo jim in jih pustili, da sami odločajo.

Počasi so se brigade in terenske skupine prebijale iz Savinjske doline. Naš gospodarstvenik Lipah je v angleške uniforme oblekel brigade, odrede, ljudi iz oblastnega komiteja in okrožja. Ker sem videl, da so nekateri terenci slabo oboroženi, sem dejal orožarju, da dá vsakemu angleško puško ali brzostrelko ter dovolj municije za bližnjo nemško ofenzivo.

Ko sem deževnega večera srečal blizu Ljubnega na mostu urednico nemško pisane časopisa Einheit za avstrijske partizane, Dunjo, sem ji dejal: »S tisto malo damsko pištolicco ne boš nobenega Nemca poslala v nebesa. Odrzi tisto meščansko igralko v deročo Savinjo.« Dal sem ji težko belgijsko pištolo. Njena spremljevalka, mlado sanjavo dekle, pa je vprašalo mojega kurirja Pirca, kdaj bo zopet ples. Moj kurir Ivan Pirc se je zasmejal in odvrnil: »Poglej punca, tam boš ti kmalu plesala, kjer sneži, bobni in treska.« Pokazal ji je s konjskim bičem v oblake zavito Raduho, kjer je kar naprej grmelo in bobnelo. Na konjih smo oddirjali naprej po vaseh Savinjske doline.

Ob križpotju pred Radmirjem je pod jablano stal starejši moški in se poslavljaj od svoje žene. »Mošt daj ves partizanom,« je govoril, »žganje in pšenico zakoplji, da je Nemci ne dobe, Milka in Tinče naj le gresta k sorodnikom v Celje. Ti pa imej ves čas obvezano glavo.« »Bom, bom,« mu je ihtel v pretrganih stavkih odgovarjala njegova žena.

Ljubenski hotelir Kolenc je zapregel v kočijo lepe konje. Z ženo sta se odpeljala iz Ljubnega. Tako so odhajali ljudje iz Savinjske doline, na vozovih, še več pa peš, v savinjske gore, nekateri proti Solčavi ali Slovenj Gradcu, tretji proti Tušinski dolini ali Moravškemu. Nekateri so šli v okolico Celja ali Pohorja. Največjo tragedijo so doživljali tisti, ki so si izbrali Veliko planino. Tisti predel so Nemci pustili odprt do zadnjega. Potem so pa od vseh strani udarili na Veliko planino. Ljudem, ki so ostali doma, je bilo svetovano, naj zaradi presenečenja poskrijejo vse premične predmete, dragocenosti, prehrano, obleko, orodje. Mi pa smo sneženega večera 14. decembra zapustili gornjegrajsko okolico in se nastanili na pobočju Lepenatke na kmetiji Suhovršnikovih. Suhovršnica je imela takrat osemnajst otrok. Umaknili smo se iz Savinjske doline zadnji. Drug dan smo zvedeli, da je padel komisar Tomšičeve brigade Slajpah. Na Gornjem Špelu sem dobil četo oblastnega komiteja, ki je bila vsa iz sebe. V red sta jo skušala spraviti urednica Einheita Dunja in komandir. Začasno smo jih priključili naši zaščiti.

Deževalo in snežilo je vsak dan. Slišali smo, da so bili ob artilerijskem ognju ranjeni nekateri člani oblastnega komiteja. Premalo so se premikali. Nemci so najbrž vedeli, kje vedrijo in delajo. Okrog in okrog, po vseh gorah Savinjske doline je treskalo in regljalo. Brigade so se prebijale.

Tako smo se umikali iz Savinjske doline sredi decembra 1944. leta.

Zamrznjeno orožje

Mirko Mohar-Branko

V hudi zimi leta 1944/45 se je 18. divizija tolkla z Nemci na Dolenjskem, predvsem v Suhi krajini. Naša osma (Levstikova) brigada je bila v tem času razporejena na sektorju Male Lašče—Hinje—Lopata. Mraz je bil zelo oster, sneg pa je segal celo do pasu. V taki zimi so bili boji za nas v Suhi krajini izredno težavni.

Naša četa drugega bataljona, katerega komandant je bil Mičo — Ljubljčan, ki je kmalu zatem padel v Pokuplju, je bila že dva dni in dve noči na položaju v rajonu Smuka zaradi obrambe ceste proti Kočevju. Vsi smo bili premraženi in mokri. Nastopil je tretji dan in z rahlim upanjem smo pričakovali zamenjavo čete, ki bi morala priti že prejšnji večer. Nekateri borci so tožili o ozeblinah in sanjali o hišah, kjer bi si ogreli otrdele ude ter dobili kaj hrane.

Blížala se je četrta ura popoldne in dan se je nagibal h kraju. Ugibal sem, zakaj ni prišla četa, ki bi nas zamenjala, in postal sem nervozen. Pred nočjo je prišel kurir s posebnim sporočilom: »Takoј zapustite položaj in danes o polnoči pojdite na koto 581 nad Gradencem. Proti jutru pričakujte napad iz Žužemberka. Večerja vas čaka na koti 581.«

Pokimal sem kurirju in ta je odšel. S počasnimi koraki sem se napotil proti četi z nejasnimi predstavami o zasedbi novega položaja. Ukaza si nisem znal razložiti. Poklical sem namestnika Pelka in mu naročil, naj pripravi četo za pohod. Potem sem vzel karto in poiskal koto 581 ter pogledal v tisto smer. Bil je najvišji vrh nad Gradencem. Ura je bila pet popoldan. Pričelo se je mračiti.

Če gremo takoj, bomo okoli osmih zvečer na koti. Računal sem, da bo tri ure hoda dovolj, čeprav je bil debel sneg. Tone pozneje sem ugotovil, da sem se prevaril.

Pelko mi je javil, da je četa pripravljena. Stopil sem do nje in borce nemo preletel z očmi. Vsi so me dobro poznali. Vedeli so, da je nekaj posebnega in da s počitkom ne bo nič. Borcem sem pojasnil novo nalogo in poudaril, da nas na koti čaka topla večerja. Vendar smo o tem dvomili vsi. Kljub temu so bili nekateri veseli, da zapuščamo sedanje položaje. Računali so, da si bodo s hojo pregibali in ogreli otrdele ude.

Ob pol osmih zvečer smo prispeli pod Gradenc in ga z zahodne strani obšli ter kmalu dospeli do vznožja grebena. Poti proti vrhu ni poznal nihče. Odločili smo se, da gremo naravnost gor, saj smo si želeli čimprej priti na vrh. Vsi smo na tihem upali, da nas na vrhu čaka topla večerja, kar nam je dalo še večji polet. Kolona se je spet tiho premaknila. Breg je postajal čedalje bolj strm. Čeprav ga nismo mogli videti, smo ga toliko bolj čutili z vsakim korakom. Kmalu sem ugotovil, da nas bo, če bomo hoteli priti na vrh, stalo strahotno napore. Čutil sem, da borcem pojemajo moči. Na vsakih nekaj korakov so počivali. Mraza in premočenosti nismo več čutili, čeprav so vsem bile roke otrdele.

Ura je bila pol desetih zvečer, prispeli pa smo komaj do sredine hriba. Strmina je postajala čedalje hujša. Pomagati smo si morali s puškami, tako da smo jih zabadali v sneg. Prav tedaj je izza oblaka priplaval mesec in svojo

rumeno svetlobo razlil po dolini. Pogledal sem na vrh in tako pobarvan se mi je zdel veliko bližji. S podvojeno močjo smo zagazili v sneg, ki nam je segal skoraj do pasu. Tisti trenutek je nad menoj nekdo kriknil: »Pazi!«

In še preden sem doumel, kaj se dogaja, mi je zmanjkalo tal in znašel sem se z drugimi vred v mehkem snegu, ki je drvel po pobočju grebena v dolino. Odtrgal se je samo ozek pas snega in nas popeljal po pobočju. Z medsebojno pomočjo smo se izpod snega vsi izkopali. Tedaj smo ugotovili, da smo spet tam, kjer smo bili pred uro in pol, ko smo začeli lesti proti vrhu. Nekateri so nerazločno godrnjali, drugi so preklinjali koto. Ko sem pogledal navzgor, sem ugotovil, da vsi le niso zdrseli po snegu. Polovica čete je ostala gori. Zagazili smo v sneg in končno smo okoli ene ure po polnoči prispeli na vrh. Kljub vsemu smo bili zadovoljni. Z namestnikom sva določila položaje čete in pred drugo uro zjutraj jih je že zasedla. Izbral sem patroljo, da pogleda, če je kje večerja, čeprav nisem imel veliko upanja. Čez kakšno uro se je patrolja vrnila. Večerje ni našla nikjer.

Noč je bila tiha in vse okoli nas je vladal popoln mir. Na nebu so se svetile zvezde in začelo je zmrzovati. Nekaj pred četrto uro zjutraj sem poslal prvo patroljo proti Žužemberku. Že čez dobro uro se je vrnila in s seboj pripeljala kuharje z večerjo ali bolje z zajtrkom. Hrana pa je bila vsa ledena in neužitna. Zadaž za grebenom so kuharji z nekaj borci nabrali suhljadi in zanetili ogenj. V globokem snegu niso našli drv, zato so hrano samo toliko pogreli, da ni bila hladna. Kljub temu smo vse s slastjo pojedli. Kuharji so odšli in mi smo postali precej boljše volje ter opreznější.

Tega dne se ni ničesar zgodilo. Pol-dan je zdavnaj minil, vendar na kosilo nismo mislili. Okoli štirih popoldne je prispel bataljonski kurir z ukazom, naj se četa takoj javi v štabu bataljona. Sporočila smo bili vsi zelo veseli. Končno

bomo prišli v vas, se ogreli in posušili. Četa se je zvila v kolono.

V gosjem redu smo se počasi pomikali po blagem pobočju grebena v smeri Malih Lašč. Kljub izmučenosti in premočenosti smo bili vendar zadovoljni, da bomo po nekaj dneh in nočeh spet na toplem. Ko je na zemljo padel prvi mrak, smo prispeli do osamljene hiše, kjer je bil štab bataljona in obe četi. Tu nas je že čakal bataljonski komandant Mićo. Približal se je ter mi ukazal, naj takoj nadaljujem pot s četo do vrha grebena in zasedem položaj, ker zjutraj pričakuje napad iz Žužemberka.

Pričakoval sem vse kaj drugega, samo takega ukaza ne. Brez besed sem strmel v komandanta.

»Si razumel nalogo?« me je predramil njegov glas iz razmišljanja.

»Tovariš komandant,« sem pričel. »Četa je že štiri dni in noči na položaju v snegu. Borci so utrujeni, onemogli, mokri in premraženi, potrebujejo vsaj en dan počitka. Jaz...«

»Razumem to, toda ukaz je, da gre tvoja četa,« mi je segel v besedo komandant.

»Prav, če že moram jaz, bi vzel tretjo četo.«

»Ne, določena je tvoja četa!« je odločno ukazal komandant.

»Prav, za posledice ne odgovarjam,« sem prav tako odločno ugovarjal.

Tedaj sem opazil, da je šla komandantova roka proti držaju pištole. Zadeva je postala zelo kočljiva. Pogledal sem k četi. Borci so še vedno stali v koloni in nemo opazovali, kaj se bo zgodilo. Z očmi sem preletel borce. Ni bila potrebna nobena beseda, razumeli smo se. Brez ukaza se je četa obrnila in zavila molče proti grebenu. Obrnil sem se do komandanta. Najine oči so se srečale samo za trenutek. Brez pozdrava sem stopil za kolono čete. Hitel sem, da bi čimprej prispel na čelo kolone. Borci so se mi spoštljivo umikali, v njihovih pogledih je bila odločnost, ki mi je dala še večje zaupanje.

Na zemljo je padla tema, ko smo pri-
speli na vrh grebena. Nebo je bilo jasno
in pričakovati je bilo hud mraz. Obšel
sem položaj in določil mesta za zasedo.
Vsakemu vodu sem odkazal svoje mesto,
tako da je četa zasedla položaj v obliki
črke »U«. Namen je bil, da Nemce pu-
stimo čim bliže ter jih z navkrižnim
ognjem in jurišem uničimo. O uspehu
nisem dvomil, saj sem predobro poznal
svoje borce. Določil sem patrole, ki so
vsako uro odhajale opazovat proti Žu-
žemberku, da nas ne bi presenetili. Bor-
ci so si pričeli urejevati svoja mesta v
snegu, da bodo čim manj vidni. Nekaj
korakov za četo sem se usedel na star
panj. Misli so mi neprestano uhajale k
komandantu. Najbolj me je mučilo to,
da ni dovolil četi počitka. Ko je pozneje
kurir prispel s posebnim sporočilom, mi
je povedal vzrok.

»Tovariš komandir, ne jezi se na ko-
mandanta! Dobro ve, da je četa izmu-
čena in potrebna počitka, vendar se na-
njo najbolj zanese v kočljivih trenutkih,
saj je najboljše oborožena.« Razumel
sem komandanta. Zaupal je borcem, ki
so vsako, še tako hudo in nevarno na-
logo izpolnili.

Bilo je tako hladno, da nisem sede
vzdržal. Obšel sem četo. Mraz je čedalje
bolj pritiskal, sneg je bil trd in zmrz-
njen, da je škripal pod čevlji. »Tovariš
komandir, mrzlo je, ne čutim več nog,
meni so roke trde,« so mi govorili borci.
Spodbujal sem jih, kakor sem vedel in
znal. Velel sem, da morajo vsi teptati
sneg, da si ogrejejo noge, roke pa naj
si ribajo s snegom. Od dveh po polnoči
so mi javili, da nekateri borci ne čutijo
prstov, roke so jim postajale temne.
Obleke, ki so bile poprej mokre, so se-
daj zmrznile in so postale ledeno trde.
Okoli tretje ure po polnoči smo dva bor-
ca poslali v bataljon, ker so jima zmrz-
nile noge. Okoli četrte ure se je vrnila
zadnja patrola, a brez novic. Bil sem
prepričan, da ne bo ničesar, vendar sem
poslal še eno patrolo, preden se bo za-
čelo daniti.

Bil sem na sredini položaja, ko me
kurir Tonček opozori, da se vrača pa-
trola in nekam preveč hiti.

»Kje je komandir?« zaslišim zasopel
glas pod seboj, čeprav nisem videl ni-
kogar. V tem se pred menoj pojavi
Boris.

»Komandir, za nami gredo Nemci in
belčki!« mi pove v eni sapi in pokaže z
roko na stezo. Zdelo se mi je, da ga ni-
sem razumel, še naprej sem ga meril z
očmi. »Srečali smo se na stezi, petdeset
metrov od tu. Vsi so belo oblečeni. Ko
so nas opazili, so pričeli teči za nami.
Slišali smo: 'Halt!' in 'Žive ujemite!'«

Nisem mogel verjeti. Če bi jih bili
videli, bi bili vendar streljali za njimi.

»Ti si saboter!« sem vzrožil in stopil
korak proti njemu. Boris se je odmaknil
in me debelo pogledal. V tem sta prišla
tudi Ivan in Jože, ki sta bila z njim v
patroli, ter potrdila vse. Vedel sem, da
vsi trije ne morejo imeti privida. Torej
je res. Četi sem ukazal: »Pozor, Nemci!
Pripravite orožje! Znak za ogenj, eksplo-
zija bombe! Nihče naj se ne premika po
položaju!«

Komanda je šla od ust do ust in še
tisti trenutek je završalo kot v čebelj-
njaku. Borci so zavzeli mesta v debelem
snegu in plegli. Vsi so bili skriti, da
jih ni bilo opaziti. Bil sem zadovoljen,
da nas ne bodo Nemci odkrili. Stopil
sem na sredino položaja čete pod ko-
šato, zasneženo drevo in čakal. Trenutki
so postajali dolgi, minute kot večnost.
Z vsako minuto je postajala nestrpnost
večja. Že sem pomislil, da se je patrola
zmotila ali so se vrnili nazaj v Žužem-
berk, ko prihiti kurir Tonček.

»Gredo, so že na vrhu!« mi tiho pove
in pokaže z roko. Takoj sem zagledal
štiri bele postave, ki so prispele v kolo-
ni na vrh. Orožje so držale v rokah in
nič hudega sluteč so šle previdno naprej,
kot da pričakujejo presenečenje. To je
bila izvidnica. Kmalu za njimi se je po-
kazala kolona, ki je postajala čedalje
večja. Oči borcev so se nestrpno obra-
čale k meni za znak ognja. V roki sem
držal bombo. Čim bliže morajo priti, da

bo presenečenje večje. Še vedno nas niso opazili, čeprav jih je bilo že okoli štiri-deset na vrhu, vendar kolone še ni bilo kraja.

Ti so bili že popolnoma v kleščah, zato nisem več čakal. Z bombo sem udaril po puški in zavihtel. Naslednji trenutek je ozračje pretresla votla eksplozija bombe. Nemci in beli so obstali, večina jih je takoj plegla v sneg. Prešlo je nekaj trenutkov in samo dva strela sta počila, eden na levem in drugi na desnem koncu čete. Prijela me je huda jeza, zakaj naši ne streljajo. Tedaj so Nemci in beli vžgali po nas. Zavpil sem: »Streljajte!« Toda v naslednjem trenutku zaslišim od vsepovsod: »Orožje ne dela, zamrznjeno! Orožje zamrznjeno,« mi je prihajalo od vseh strani. To so slišali tudi belčki, saj so takoj užgali po položaju. Nihče se ni mogel premakniti. Sneg, ki je padal z dreves od strellov, je zajel položaj kot megla.

Med Nemci in belimi je nastalo vpitje. Nisem se mogel premakniti od presenečenja. Vse je trajalo samo trenutek. Zavpil sem: »Bombe! JURIS!« Odvrget sem drugo bombo in takoj zatem je bilo slišati še več eksplozij. Ukazal sem umik, čeprav so borci poskusili vse, da bi orožje pričelo delovati. Sovražna kolona se je razvila v strelsko vrsto. Njihov zadnji del kolone se je v levem loku spustil na krilo čete, da jim prepreči umik. Tam je bil tretji vod. Bil sem prepričan, da ga bodo zajeli, če se ne bodo pravočasno umaknili. Kurirja nisem mogel poslati, ker so nas od voda že odsekali.

Četa je počasi zapuščala položaj, kljub temu Nemci niso napredovali, kot bi bili lahko. Zaradi zasneženega drevja nisem opazil, da so se mi Nemci približali. Samo še nekaj metrov in odrezali bi me bili od čete, ki se je umikala. Ostal sem v trikotniku. Nevarnost, da me bodo zajeli. Pomeril sem brzostrelko in sprožil... Nič, zamrznjena. Zazeblu me je. Pred menoj so bili trije Nemci, ki so šli za četo. Z vsemi močmi sem se poganjal po snegu, da bi v loku pre-

hitel Nemce in zadržal. Po nekaj korakih sem ugotovil, da ne morem po celem snegu naprej in bodo Nemci hitrejši. Nemci in jaz smo šli vzporedno za četo, oddaljeni med seboj komaj tri metre. Zaradi zasneženega grmovja, ki je imelo veje do tal, se nismo videli. Bomba! Še eno sem imel. Vzel sem jo, udaril in zavihtel. Takoj se je razlegla eksplozija in kriki ranjencev.

V tej zmedi sem skočil na stezo, po kateri je šla četa, in se pognal za njo. Komaj sem napravil tri korake, sem na mestu obstal. Prav tako — komaj pol metra pred menoj — je obstal belogardist s puško. Oba sva bila presenečena. Samo delček sekunde za tem je odjeknil strel in belogardist se je prijel za trebuh. Tisti trenutek sem zavihtel brzostrelko in ga udaril, da je padel pod stezo v grmovje. Nisem smel čakati niti trenutek, ker sem zadaj zaslišal Nemce. Stekel sem po stezi naprej, saj je šlo lažje, ker je bila shojena. Kmalu sem dohitel kolono. Ustavil sem mitraljeza, da na stezi počakava prihajajoče Nemce in belčke.

Nisva dolgo čakala. Kmalu so se pokazali prvi štirje. Mitraljezec je sprožil, toda mitraljez je molčal. Poskusil je še enkrat, spet nič. Skočila sva na stran in že so padli po naju prvi strelji, zatem pa rafal. Nisva bila ranjena. Stekla sva za četo in jo po sto metrih dohitela. Tedaj se je pred nami pokazala čistina, čez katero je morala kolona čete, če je hotela v zavetje. Toda čistina je bila dolga več kot dvesto metrov. V mislih sem videl, kako nas bodo pokosili. Druge poti ni bilo. Kaj storiti? Nemci so bili čedalje bliže. Moramo jih zadržati vsaj toliko časa, da pride četa prek čistine. Zavpil sem:

»Tisti, katerim dela orožje, naj počakajo, četa pa hitro v dolino!« Iz kolone so stopili trije borci. Na hitro sem pogledal teren. Vsi štirje smo se postavili z obeh strani steze in legli v sneg. Svojo brzostrelko sem dal pod telovnik, da bi se ogrela in začela delati. Pogledal sem za četo. Prednji del kolone se je bližal

sredini čistine, zadnji pa je bil še na vrhu. Bil sem nestrpen. Vsak čas se bodo prikazali Nemci in beli, potem bo prepozno. Tri puške jih ne bodo zadržale. Vedel sem, da za nas štiri ni več rešitve. Čez čistino živi ne bomo prišli. Toda vsaj četa bo rešena. Zdelo se mi je, da gre kolona vse prepočasi. Kot da se ne zavedajo nevarnosti.

Tedaj je zraven mene počil strel, drugi, tretji. Hitro sem vzel brzostrelko izpod telovnika in pomeril. Trideset metrov pred nami so se beli in Nemci razvili v strelno vrsto in nas napadli. Krogle so žvižgale mimo glave in se zabijale pred nami v sneg. Po nas so padale veje, ki so jih krogle odsekale. Moja brzostrelka tudi sedaj ni vžgala. Vsi trije borci so dobro streljali, saj je bilo slišati posamezne krike zadetih. Mrzlično sem repetiral, enkrat, dvakrat in tedaj počil strel, zatem drugi in končno rafal. Torej, končno. Nemci so nas pričeli obkoljevati. Dvema borcema sem velel, naj se umakneta do roba grebena, midva pa sva jih ščitila. Takoj zatem sva tudi midva skočila nazaj, ne meneč se za točo krogel. V tistem trenutku so se pognali za nami tudi Nemci in beli, toda od nekod so pričele žvižgati neštete krogle. Ozrl sem se. Daleč v dolini so odmevali streli. To so naši. Njihovi streli so bili tako dobri, da si Nemci niso upali

dvigniti glav niti se premakniti z mesta. Ta trenutek sem velel umik in vsi štirje smo odhiteli po precej izhojeni stezi prek čistine in za četo.

Zdaj nismo bili več v skrbeh. Opazil sem, da se je zadnji del kolone ravnokar skril v zavetje dreves, ko smo mi štirje tekli proti sredini čistine. Nemci si še vedno niso upali naprej. Naši so tako na gosto in točno streljali, da so jim onemogočili vsak korak. Končno so se Nemci začeli umikati med drevje in pod zavetjem so se umaknili nazaj proti Žužemberku.

V mislih sem hvalil borce neznane čete, ki so nam rešili življenje, čeprav so streljali iz velike daljave. Kmalu smo dohiteli četo. Stopil sem na čelo kolone, ki je zavila proti štabu bataljona. Tam se nam je priključil tudi tretji vod, ki se je bil umaknil iz obroča po pobočju grebena v dolino. Borci so bili tihi in mirni, kot da se ni zgodilo ničesar. Pred štabom je stal komandant bataljona, ki je pred nekaj trenutki zvedel, kaj je četo doletelo in da se je rešila po srečnem naključju. Poročal sem: »Tovariš komandant, četa je brez izgub.« Najine oči so se spet srečale. Nasmehnil sem se, komandant pa je pokimal in dejal:

»Čaka vas zajtrk in potem počitek.« Tudi sam se je nasmehnil in mi stisnil roko.

Najdaljša noč

Julij Grošelj

Kadar mrzel veter brije okrog hiše in me po kosteh trga revma, se spominjam tiste dolge, hude in mrzle noči, ko so se naši bataljoni pri Sv. Marjeti pod Paškim Kozjakom tolkli za preboj nemških položajev.

Po večtedenskem napornem maršu, v hudi lakoti, snegu, mrazu in bojih

smo se sedemnajstega februarja — zdaj je tega natanko triindvajset let — za kratek čas ustavili na Paškem Kozjaku. Kljub hudemu mrazu in debelemu snegu smo okrog majhne kmetije posedli, kamor je pač kdo mogel. Zaradi nemškega nasilja nad domačini tedaj tam nismo bili prav preveč dobrodošli.

Videli smo, kako se je zbral divizijski štab in mrzlično pripravljali neke načrte. Potem so zvedeli, naj bi se prebili v smeri Sv. Marjeta—Dolič ter na prostrane pohorske planote in gozdove.

Za počitek ni bilo več časa. »Pripravite se na boj!« je prišlo kratko in odločno povelje. Že iz teh besed smo razbrali, da je pred nami naporna pot. To pa nas ni navdalo s strahom, saj smo bili bojevanja vajeni. V resnici pa smo že nestrpno pričakovali ta boj, kajti upali smo, da se bomo končno le prebili na ugodnejše ozemlje. Zato nismo preveč mislili na mraz in na lakoto; naša misel je bila usmerjena k svobodi in to nas je držalo pokonci. Skrbno smo urejali mrzlo orožje, ga čistili, avtomatskega pa tudi namazali, da bi čimbolj in čim hitreje udarjalo po sovražniku.

Potem so ves dan v dolino odhajale izvidnice, da bi ugotovili, kje so Nemci najšibkejši.

Kot se je pokazalo, tudi izdajalci niso mirovali. Prav s kmetije, kjer je bilo največ naših fantov, je nekdo odpeljal v dolino nekaj lesa in mimogrede hote ali ne hote izdal naše položaje, številno borcev in verjetno tudi naš namen. Tudi po drugih virih so morali biti Nemci dobro obveščeni. Onkraj brega so se začeli nad cesto utrjevati, mi pa o tem nismo nič vedeli. Štab divizije se zdaj ni več obotavljal. »Še to noč se moramo prebiti čez cesto,« je bilo povelje, »drugače nas bodo jutri tu obkolili v tesen obroč! Tako bo za nas še dosti slabše!«

Tretji bataljon naše brigade pod Modrasovim poveljstvom je že dopoldan šel proti cesti v zasedo, da nas Nemci ne bi iznenadili in razbili že pri zbiranju, drugi pa smo urejali raztrgano obutev in obleko, ki je bila že dokaj izdelana. Bolničarke so ranjencem odvijale zaledenele ovoje in jim skušale topleje zaščititi rane. Nosači ranjencev so urejali zasilna nosila in nanje privezovali uboge trpine, da bi se ob spodrs-ljajih nosačev ne bi v temi prevračali

v sneg. Vse se je nekam mrzlično pripravljalo na ta tvegani dogodek, ki si ga je vsak zase zamišljal in pričakoval po svoje. Bo to prineslo smrt ali rešitev? Morali smo nekam naprej, samo naprej!

Za prvi preboj sta bila odredjena dva bataljona Šercerjeve brigade. Bližala se je noč, mraz blizu dvajset stopinj pod ničlo je strupeno bril v obraz. Zaškripalo je pod nogami, ko smo zagazili v pol metra visok sneg. Z največjo previdnostjo smo se bližali dolini, ker se je že nočilo.

Takrat sem bil pomočnik mitraljezca, zato sem bil otovorjen kot mula. Mislil sem si: »Če bova morala pri preboju izstreliti vse to, nama bo kaj trda predla. Če pa mi bo ves ta tovor ostal na ramenih in ga bom moral nositi v nasprotni breg, bo pa še huje. Saj bom omagal!«

»Kaj tuhtaš, prijatelj,« mi je tedaj zašepetal mitraljezec. »Misliš, da sva dovolj namazala strojnico? Če se ne motim, nam bo nočoj še vroče.«

»Upam, da bo šlo,« sem mu odgovoril nekam negotovo in zamaknjeno gledal rahlo vidne obrise pohorskih hribov. Vedel sem, da so se naši že popoldne tolkli z Nemci in so bili odbiti. Zato smo stopali negotovo, pa vendar z upanjem na uspešen preboj.

Prišli smo do manjšega potočka, prek katerega je vodila naša pot. Prav tu je bilo najbolje videti, da je nekdo nedavno peljal čez s težko vprego. V poltemi smo mislili, da je potoček zaledenel in tako smo drug za drugim do gležnjev stopali v mrzlo vodo; ta je v hipu strdila čevlje, da so bili potem kot okamneli.

Kolona pa se ni smela meniti ne za mraz ne za premočene čevlje. Tiho smo stopali naprej, zatopljeni vsak v svoje misli.

Tedaj je nekdo prigazil mimo kolone za nami. Bil je Mičo, komandant brigade, in se je ustavil prav pri nama.

»Bosta kadila, fanta,« nama je zašepetal in že ponudil cigareto. »Samo ne tu! Ko bomo bolj za grebenom, prižgita pod plaščem.«

Mitraljezec mu je nekaj zašepetal nazaj, jaz pa sem mislil na čevlje, ki so mi neusmiljeno primrzovali na mokre noge. Stegnil sem le roko in vzel cigareto. Ta mi ne bo pregnala živčne izčrpanosti in napetosti. Najraje bi jo bil pogoltnil, a sem jo dal v žep in jo potem s premrzlimi prsti mencial toliko časa, da je ostal od nje le še prah in zmečkan papir.

»Zdaj vidiš, da sem imel prav, ko sem ti prej rekel, da nam bo danes še vroče,« mi je polglasno dejal mitraljezec. »Kadar je treba dobro pritisniti, komandant večkrat stori kaj takega!«

Naša kolona se je previdno premikala naprej. Po načrtu! Toda Nemci so nas že opazili! V zrak se je vzpel snop raket, da je bilo naše področje razsvetljeno kakor podnevi. Vrgli smo se v sneg in se plazili do kritja, potem pa na položaje. Zdaj se je oglasil tudi nemški minometalec in mine so kar na slepo padale po našem pobočju. Napetost je naraščala.

Ko se je trdo znočilo, sta naša bataljona le zasedla predvidene položaje, ki so bili kakih petdeset metrov nad cesto. Teren nam je nudil še kar za silo dobro kritje. Z mitraljezecem sva se zasidrala za precejšen greben, poraščen z drobnim grmičevjem. Zarila sva se v sneg in čakala na nadaljnje ukaze. Nemci so pobočje še vedno osvetljevali z raketaми, tu in tam pa tipaje spustili kak strel. To so izkoristili naši komandanti in skušali ugotoviti, kje je najšibkejša točka nemškega obroča. Plazili so se od borca do borca, pregledovali položaje in nas, ki smo bili v prvi bojni vrsti, mimogrede hrabrili.

Tako smo čepeli v snegu in opazovali nemški tank, ki se je ropotajoče premikal po cesti. Zdaj naprej, pa spet nazaj. Naprej nismo mogli.

Mraz je pritiskal vedno huje. Bil sem premražen do kosti, čevlji se niso več ločili od noge. Vse se je strnilo v ledeno gmoto. Lačni in izčrpani smo čakali povelje za naskok na sovražnika, ki je bil zaščiten z jeklom, nahranjen in do zob oborožen.

Pripravljeni smo bili tudi na poslednji boj. In vendar smo bili še vedno na boljšem kakor ranjenci, ki jim je ledenela kri na izmučenih ramenih požrtvovalnih nosačev. Ob svetlobi raket so jih morali položiti v sneg ali jih vanj celo zasipati, da niso bili preveč vidni. Nekateri pa so prosili: »Pustite nas tu, rešite se vsaj vi!«

Potem smo tudi pri Nemcih začutili večjo nervozo. Slutili so, da se po bregu vali sicer maloštevilna in premrzla vojska, ki je pripravljena tvegati vse!

Skozi temino smo gledali drug proti drugemu! Zdaj, zdaj bo močno zaropotalo?

»Zakaj neki ne udarimo?« je zašepetal mitraljezec. »Saj smo bili vendar dogovorjeni: ko udari srednji mitraljezec, navalimo vsi.«

Kadar se je tank pod nami malo oddaljil, smo čakali na začetek. Toda nič, le čakali smo in čakali.

Nemci so spet začeli otipavati naše položaje. Temo so pretrgale rakete in po naših položajih je silovito zabobnelo. Sneg in mrzla zemlja sta škropila na vse strani. Za hip sem mislil, da je že po meni. V takih primerih človek ne ve, ali je živ in kdaj je mrtev. Po glavi mi je od težkih eksplozij že močno šumelo, vendar sem vmes razločil komandantov glas:

»Fantje, udarimo! Zdaj je čas!«

Toda oglašale so se le puške! Mitraljezi so nam kot zakleti zamrznili in molčali. Šele tedaj smo začeli spoznavati, zakaj smo čakali tako dolgo. Naši puškarji so s tem samo izdali položaje. Nemci so navalili z vso silo in takoj. Njihov tank je vmes kakor v posmeh naši nemoči vozil po cesti gori in doli, iz njega pa je kar bruhal nevarni ogenj!

Rakete so še vedno švigale v zrak, naši komandanti pa so zakričali: »Udarimo, fantje! Juriš, naprej!«

Toda naši mitraljezi se niso hoteli oglasiti. Usta jim je začepnil mraz.

»Fantje, juriš! Naprej!« so ponavljali naši vodniki, vendar ni in ni šlo. Namazani mitraljezi so bili še vedno zamrznjeni.

»Treba jih bo nekako ogreti,« so menili tisti, ki so imeli najboljše zaklone. V skrajni sili so najdrznejši že prižgali kose papirja, da bi z njimi odtalili zamrznjeno orožje. To pa so opazili Nemci na boku, ki so ves čas potuhnje no čakali na kaj takega. Pokalo je vse navzkriž, zato sprva nanje nismo niti pomislili. Končno so rakete prenehale razsvetljevati naše položaje. Proti nam so sikale le svetleče krogle in osvetljevale svoje cilje. To smo bili mi. Ni jih bilo malo, ki so tu za vselej omahnili v okrvavljeni sneg.

Najbolj neugnani mitraljezci so svoje avtomate še vedno poskušali ogreti z ognjem. Le nekaj metrov od mene se je iztrgal smrtni krik zadetega borca. Goreča plamenica, ki jo je držal v roki, je zakrilila po zraku, nato pa naglo ugasnila v snegu.

Padel je tudi četni komisar Vinko, doma iz Loža, dober tovariš in odličen borec. Šele takrat smo opazili, da nas Nemci tolčejo v nezaščiteni bok.

Plamenčki, ki naj bi ogreli mitraljeze, so ugašali drug za drugim in z njimi življenja najhrabrejših borcev. Luči so Nemcem kazale, kam naj streljajo. Vse naokrog so v snegu ječali ranjenci in nemočni poskušali iskati kritje. Večina zadetih pa je utihnila za vedno. Njihova izmučena, a vendar žilava telesa so se začela spreminjati v trde, zaledenele gmote.

Spopad se je zavlekel že pozno v noč, premaknilo pa se ni nikamor. Na položaje je prišel tudi Vasja, komandant divizije. Ni mu bilo težko ugotoviti, kako resno je na bojišču. Določil je še dva bataljona za pomoč pri preboju.

Naša dva sta bila že zelo oslABLJENA. Potem je ukazal, naj zberemo ranjence in kar na položajih napravimo zasilna nosila. Ko bi prebili nemško črto, bi jih odnesli s seboj.

Nepopustljivi ukaz, da se moramo prebiti za vsako ceno, nam je bil videti skoraj nesmiseln. V tako debelem snegu, z zamrzlim orožjem, z ranjenci na ramenih in proti jeklu, ki je kar gorelo od smrtonosnega delovanja, je bilo vendar nekaj nedopovedljivo nemogočega.

Končno nam je prišel na pomoč bataljon Bračičeve brigade. Vodil ga je Milenko Knežević, drzen fant, po rodu Bosanec, prišel je tudi bataljon Tomšičeve, z njim pa znani brigadni komandant Efenko. Tako so se naši položaji raztegnili za cel kilometer. Komandant Mičo je poskušal prebiti sredino in tako pozornost Nemcev obrniti v to smer. Kazalo je, da je uspel, kajti tudi tank se je usmeril proti Mičevim položajem. Tu pa je čakal komandant Milenko. Ko se je tank malce oddaljil, je izkoristil mrtvi kot in z najbolj drznimi bombashi, ki so bili še edino učinkoviti, udaril na cesto ter naprej proti nemškim položajem. Tedaj je zavrelo po vsej fronti in kriki borcev so se mešali s strahovitim pokanjem. Med točo svinčenk so se bataljoni dvignili z zamrznjenih položajev in se usuli navzdol. Preskočili so majhen potoček, udarili hitro čez cesto in se takoj za tem zagnali v sneg na nasprotnem bregu. Toča bomb, ki so jih borci metali pred seboj, je orala sneg in zemljo, vendar jim je to le utiralo pot naprej. Najmočnejši so hitro napredovali, slabotnejši pa so padali v sneg in se z ranjenci vred plazili navzgor po vseh štirih.

Številni med nami so padali pa spet vstajali, veliko pa se jih ni dvignilo nikoli več. Največkrat so padali nosači z ranjenci, vendar se je večina nezadržno valila naprej. Kriki naših borcev in tako siloviti naval, ki ga Nemci verjetno niso pričakovali, jih je malo zbegal. Samo za trenutek so popustili, a zado-

stovalo je, da smo prebili obroč. Mnogi naši pa niso vzdržali. Premagala jih je strmina. Skotalili so se nazaj v dolino, kjer so jih pokončale krogle.

Tolkli smo levo, desno in naprej. Spet se je vnel oster boj. Nemci so dobili pomoč. Z obeh strani so z veliko premočjo navalili na nas in spet sklenili obroč. Vsi upi divizije, posebno pa ranjencev, da se končno rešimo teh večnih prebojev, so šli v nič. Vsi smo upali, da nam bodo prostrani pohorski gozdovi nudili več zavetja in možnosti za varnejše taborjenje. Zdaj je to šlo po vodi: divizija je bila presekana na dva dela. Prebili so se le štirje bataljoni.

Danilo se je že, toda svobodnejši dan je zasvetil le nam, ki smo se prebili in zagazili v debeli sneg pohorskega pobočja. Povešenih glav smo se počasi pomikali naprej. Počutili smo se zmagovalce in premagance, vse obenem. Misel na del divizije in na ranjence, ki so ostali onkraj ceste, nam je trgala srce, a nas tudi hrabrila ter navdajala s sovrastvom nad Nemci, ki so nas tako mrcvarili. Podžigalo nas je, da bi jim udarili v hrbet, da bi se tako ali drugače spet združili s preostalimi na drugi strani. Toda to so bile le misli, kajti Nemci so premočno držali položaje, divizija pa se je morala umakniti nazaj.

Z največjimi naporii smo lezli naprej ter se borili z debelim snegom in hudim mrazom. Spredej smo se menjavali in vsakdo je gazil naprej le po nekaj deset metrov. Nemci pa niso več silili za nami. Tako smo v miru prispeli precej visoko. Ustavili smo se pri manjši kmetiji, ki je bila videti zapuščena in prazna. Tu se je za kratek čas nastanil le naš bataljon, drugi pa so odšli k drugim kmetijam, ki so na redko posejane po pohorskem pobočju.

Kje in kako so komandirji postavili straže in zasede, ne vem, kajti takrat sem bil med zadnjimi v koloni. Videl sem le straže in zasedo pri vratih, ko sem se utrujen in premočen komaj za-

vlekel čez prag in stopil v hišo. Bila je lesena in mrzla, toda suha in brez strupenega vetra. Tovariši so bili tudi tako izčrpani, da so kar popadali po tleh in obležali med opremo. Stiskali so se drug k drugemu, da bi bilo topleje. Tipal sem se med njimi, pa nikjer ni bilo toliko prostora, da bi legel ali sedel še jaz. Prerinil sem se do mize. Tudi okrog nje so na gosto sedeli borci in utrujeno sloneli na njej. Videti so bili kot speča Matjaževa vojska. Le eden je bil bolj živahen. Iz nahrbtnika je izvlekel nekaj za pod zob in jedel, kakor da se ni nič zgodilo. Pred sabo je imel tudi steklenico mošta. Kje za vraga ga je staknil, sem pomislil.

»Boš malo potegnil?« mi je ponudil, ko je videl, da ga opazujem. Pogledal sem v mrzlo pijačo in kar streslo me je po kosteh. Bil sem res žejen, toda tako utrujen, da mi je bilo preveč dvigniti steklenico do ust. Vleklo me je k tlom. Odkril sem še nekaj prostora — pod mizo! Padel sem na kolena ter spustil s hrbta nahrbtnik in že skoraj prazen zaboj z municijo. Zavlekel sem se pod mizo. Toda — tudi tu za ležanje ni bilo dovolj prostora. Zato sem čepel tam kakor prestradan medved v tesnem brlogu. Ni se dalo zaspati, čeprav bi bil nadvse rad počival vsaj nekaj ur. Počasi me je začela zagrinjati toplota, v mislih pa mi je rojila vsa dolga pot, ki smo jo prehodili prek Hrvatske in vse Štajerske. Navadni borci ob odhodu nismo zvedeli, kakšen je cilj našega pohoda in kam gremo. Vedeli smo le, da se bomo veliko in hudo tolkli. Vse trpljenje, dolgi marši, napadi, mraz in nočojšnji boj, vse se mi je tedaj zdelo zaman. Zdaj smo razbiti, mi je ključalo v glavi, da sem bil ves nemiren. Še sem poskusil malo zadremati, vendar mi ni uspelo. Onkraj brega, kjer je ostala večina naše divizije, je neprestano bobnelo. Počasi so mi pričela delovati vsa čutila. Začel sem dobro ločiti toploto od mraza, želodec pa mi je kar krčilo, ko sem žmirlil navzgor v mizni predal.

V takem predalu smo imeli pri nas doma kruh. Doma pečen kruh, ki je imel okus po naši zemlji in je bil zamesen z materinimi rokami. Kadarkoli sem si ga zaželel, sem si ga lahko odrezal in se ga najedel do sitega.

»Oh, svoboda, kje si?« sem vzdihnil in že tudi zaklel. Leto dni je že minilo, kar sem zadnjikrat odrezal domači kruh.

Poskušal sem odgnati te sladke misli in hotel vsaj malo zadremati. Že zdavnaj sem izgubil občutek za čas, zato nisem vedel, koliko naj bi bila ura. Končno sem malo zadremal. Zbudil me je krik straže, ki je bila pred vrati. Nisem se še dobro zdramil, že so se od gornje straže usuli rafali nemških šarcev.

»Na položaje!« je kričal komandir.

»Tovariši, obkolili nas bodo!« je zavpil nekdo blizu okna, ko je videl Nemce, kako so se v belih oblačilih in na smučeh spuščali proti hiši in vmes divje streljali. Po vsej hiši je zavreščalo. Zaseda pri vratih je udarila po Nemcih, a je kmalu utihnila. Lesene stene stare bajte jim niso nudile pravega kritja. Z orožjem v roki so mrtvi obležali na pragu, kakor da bi sovražniku hoteli povedati — le čez trupla boste lahko zasedli to našo slovensko hišo.

Tovariši so se začeli prebijati skozi okno. Nemci tja niso tolkli z največjo silo. Moj mitraljezec se je nekam izgubil, jaz pa tudi nisem mogel izpod mize, dokler se drugi niso zgnetli mimo nje. Nemci so že ugotovili, da je hiša lesena in začeli nabijati kar po njej. Svinčenke so jo rešetale, kakor bi bila iz papirja. Krogle so švigale po vsem prostoru, jaz pa sem še vedno čepel pod mizo. Na njej je zažvenketalo steklo in po meni se je poredila kislja pijača.

»Jule,« sem si dejal. »Zdaj pa hitro izpod mize!« Oprtal sem nahrbtnik, položil nanj še zaboj z municijo in se pripravil, da se poženem skozi okno. Toda tudi sem so Nemci navalili z večjo silo. Vendar je potem streljanje nekoliko ponehalo. Pognal sem se na okno, toda v splošni zmedenosti sem pozabil, da je

premajhno. Zagozdil sem se z zabojem in nahrbtnikom v njegov okvir tako, da nisem mogel ne naprej ne nazaj. Okrog mene se je uslul roj krogel. A čudno, nobena me ni zadela. Nekdo me je tedaj zagrabil zadaj in z vso silo potegnil nazaj. Padel sem na tla in za hip tam obležal. Potem sem skozi okno vrgel zaboj, za njim pa nahrbtnik. Nemci so zdaj spet močno udarili v okno. Spoznali so, da je to le prevara. Ko sem se pognal skozi okno tudi sam, so s streljanjem zamudili. V snegu pod oknom je bilo že malo več kritja. Tam je nekdo že ležal. Bliskovito sem zgrabil zaboj in nahrbtnik, se zaril v sneg in se začel plaziti za drugimi.

Kmalu za tem so se zbrali vsi štirje bataljoni, ki so nam hiteli na pomoč. Prešteli so naše borce; manjkali so štirje. Združeni smo se vrnili nazaj in se celo poizkušali prebiti do divizije. Naprej so odšle izvidnice in ugotovile, da so se Nemci že umaknili od hiše, kjer smo bili napadeni. Stare položaje pa so zasedli tako močno, da je bila vsaka misel za združitev divizije popolnoma odveč.

Precej drug od drugega smo se previdno začeli pomikati proti napadeni hiši, da bi ugotovili, kaj je z našimi padlimi tovariši. Prišli smo brez strela. Nemci so se že umaknili in ob zaščiti zased preiskali vso hišo. Trije naši borci so še vedno ležali na hišnem pragu, četrtega pa smo pobrali pod oknom. Ni bil mrtev. Globoko je sopol, čeprav je bil smrtno ranjen in brez zavesti. Naložili smo ga na zasilna nosila in ga odnesli s seboj. Skupaj smo se tolkli, skupaj si bomo delili svobodo in smrt. Za silo smo mu obvezali hude rane, padle tovariše pa smo kar z golimi rokami zakopali v sneg. Drugega tedaj ni bilo mogoče storiti.

Spet smo se zbrali v dolgo kolono, nosilom z ranjenci pa so se pridružile še ene. Spet smo povsili glave in kolona je zagazila navkreber. Povelja so prehajala le od ust do ust in šepetaje.

»Popolna tišina, kratek počitek, gremo naprej!«

Začelo se je hitro nočiti in mraz je spet rezal v naše obraze. Ranjenci na nosilih so ječali ob spodrseljajih nosačev, nekateri pa so utihnili za vselej.

Spet je prišlo povelje: »Kratek počitek!« Nosila z ranjenci so položili v sneg. Tako smo počivali tudi vsi drugi.

Nosila z ranjencem, ki smo ga pobrali pri hiši pod oknom, so se nekajkrat rahlo stresla, potem pa so se umirila.

Po vsej dolgi koloni so šepetali besede: »Umr! je komisar Kocl.«

»Je torej zadnji slovenski knez umrl še enkrat?« je skoraj glasno rekel nekdo za mojim hrbtom. Potem je nastala grobna tišina.

Predhodnica 14. divizije

Milan Guček

Tista decembrska noč leta 1943 za Savo nekje nad Kresnicami je bila podobna tesnobni pripovedi Aškerčevih balad. Na bregu reke je čakala, zakrita v rasti peščenih in kamenitih tal, skrivnostna skupina do zob oboroženih ljudi, da se bo na dogovorjeni znak skovikanja oglasila tudi na drugem bregu sova. Tako so se klicali že ves čas vojne zaupni ljudje, ki so iskali pomoči za skrit prehod čez neprijazno in mogočno vodno pregrado v revirju brodnika Miklavža. On in njegovi ljudje so prepeljali v dveh in pol letih že nič koliko borcev, vendar še nikdar ni bila odgovornost savskih brodnikov za varnost ljudi, ki so se jim zaupali, tolikšna kot sedaj. Pa ne da bi zanjo vedeli ali jo posebej čutili. Slutiti jo je dala le pojava komandanta vseh zasavskih kurirjev Bliska, ki je skrbel za te nenavadne goste.

Vendar — vse se je srečno izteklo. Na oni strani Save so skrivnostno skupino prevzeli vodniki, ki so že čakali nanjo, da jo popeljejo na Moravško. Malokdo je vedel, kaj je pomenil prehod čez Savo to noč, ki je bil zaupan mlademu visokoraslemu partizanskemu komandantu, katerega so varovali izbrani borci. Veliki jesenski nemški ofenzivi

na osvobodeno ozemlje je takrat že jemalo sapo in sedaj so prihajale do besede slovenske partizanske divizije. Postojanka je padala za postojanko in v glavnem štabu so sklenili nekaj, kar je čakalo uresničitve že mesece: poslati na Štajersko močno in prekaljeno partizansko enoto, ki bi podprla in razplamtela upor tudi na tem delu zasedene slovenske dežele. Za to zgodovinsko nalogo je bila izbrana 14. divizija, pa ne brez razloga. Sestavljale so jo udarne brigade: Tomšičeva in Šercerjeva, njima pa se je pridružila tudi Bračičeva brigada. V njej so bili zvečine notranjski rojaki, ki so dobro prestali svoj ognjeni krst.

Odmevi partizanske artilerije med Novim mestom in Kočevjem se še niso poglobili, ko je prejel Platin, mladi komandant tretjega bataljona 12. brigade, nujno obvestilo, naj se takoj oglasi v štabu svoje divizije. Sporočilo ga je prestreglo na poti, ko se je vračal k brigadi iz Kočevskega Roga, kamor je s svojim bataljonom spremljal ranjence iz bojov za Novo mesto. Na divizijskem poveljstvu je izvedel, da mora nemudoma na glavni štab.

Platin, Lojze Pacek, doma izpod Gorjancev, je bil že star partizanski borec,

čprav eden najmlajših bataljonskih starešin. S slavno drugo grupo odredov se je po nekajmesečni epopeji pretolkel čez Notranjsko in Gorenjsko na Štajersko in tam postal komandant samostojnega savinjskega bataljona in kasneje bataljona Šlandrove brigade. Z njo je prišel pomagat osvobajati Dolenjsko ob kapitulaciji Italije, nato je bil dodeljen 12. brigadi. Njega, dobrega borca in poznavalca razmer na Štajerskem, je izbral glavni štab za nalogo, ki je pomenila uspeh ali propad odločilne etape pohoda 14. divizije na Štajersko — vdreti tja neopaženo! Ta zamisel glavnega štaba tokrat za nobeno ceno ni smela spodleteti. Enkrat je že. To je bilo v začetku junija istega leta, ko sta nad Savo med Jevnico in Lazami pod Jančami čakali tri dni Šercerjeva in Cankarjeva brigada, da bi prebredli Savo in udarili na Štajersko. Pa ni bilo na oni strani reke nobene pomoči za prehod. Takó so brigadi zasledili Nemci in ju pregnali od reke. Potem sta na umiku pritegnili nase toliko italijanske vojske, s tanki in letali vred, da sta se sovražnika po tednu dni najbolj krvavih bojov komaj rešili. Šele zavetje Kočevskega Roga in Bele krajine je takrat presekalo napadalnost razkačenega sovražnika. Pri tem sta padli pod udar tudi Tomšičeva in Gubčeva brigada, ki naj bi varovali prehod Šercerjeve in Cankarjeve brigade na Štajersko.

Zato je izbral glavni štab tokrat drugačno pot: 14. divizija bo izginila s prizorišča za dalj časa in pojavila se bo nenadoma iz smeri, ki je noben šolani strateg ne bi pričakoval: napravila bo mesec in več dni dolgo pot nekaj sto kilometrov naokrog po sovražnikovem zaledju in se mu nenadoma pojavila za hrbtom. Če bo ta ukana uspela, bo uspel tudi ves preostali načrt — osvoboditi kar se da največji del Štajerske od Sotle do Kamniških planin.

Platina in njegovo spremstvo so izkušeni vodniki in kurirji kmalu pripeľjali do štaba 4. operativne cone. Ko-

mandantu Poglajenu je izročil zaupno pismo glavnega štaba; in ker je Platin tudi sam vedel do podrobnosti za zupano nalogo, sta brž naredila načrt: patrolja se bo po najkrajši poti prebila na Kozjansko, kjer operira dobro organiziran odred in oni ga bodo pospremili na območje Sotle na točno določeno področje, kamor bo usmerjen tudi konspirativni pohod divizije. To naj bi bil predel, znan pod imenom Zagorska sela, ki se razteza na oni strani mejne reke nekje na višini med Podčetrtkom in Bistrico ob Sotli. To je bilo na obeh straneh Sotle raztezajoče se ozemlje, ki pa ni imelo pomembne sovražne postojanke. Kot nalašč za neopazen prihod in premik velike parti-zanske enote.

Platinova patrolja je brez težav in po kopnini v nenavadno mili zimi prve dni januarja prišla na Kozjansko, majhen košček tako rekoč svobodnega ozemlja. Okrožni sekretar Žavcer in štab odreda sta Platina seznanila z razmerami ob Sotli. Priskrbeli so vodnika, ki je bil doma ob reki, in čez nekaj dni so bili Platin in njegovi ljudje že na oni strani Sotle na prisojnih vinorodnih zagorskih gričih, odkoder je bil lep razgled na dolino Sotle. Slovenski partizanski odposlanci so lahko pri dnevni luči opazovali okolico in predel, kjer naj bi bil izbran prehod čez reko. Nihče jih ni nadlegoval z orožjem, ustaške in domobranske postojanke so bile daleč proč, sovražnik ni niti slutil, kdo se mu je usedel tako tekoč v naročje. Platin in spremljevalci so našli pri domačinih varno zavetje.

V Zagorskih selih, v raztresenem naselju Plaviču, dolgem nekaj kilometrov, je bila tudi delavna organizacija narodno-osvobodilnega boja Hrvatske. Z njo je Platin brž dobil zanesljivo zvezo. S pripravami za mostišče na Sotli so morali pohiteti, ker je bila medtem 14. divizija že deset dni na pohodu. Med ondotnimi terenci in aktivisti je bil tudi mladostni prijatelj domačina iz bližnjega Kum-

rovca, maršala Tita, Jankov Joža, ki si je vsak dan sproti beležil v koledarje vse, kar se je pomembnega zgodilo njemu in okolici. Takole je Joža Jurak ali Jankov Joža zapisal v svoj koledar:

»Pozor! Na sedemnajstog siječnja bio sam po gospodin Žnidarac Franjo obavešten radi sastanka na Pokleku kod gospodin Sladović, kojemu sam prisustvovao, a održavali su ga tri gospoda oficiri četrnajste divizije, koja ima zadatak preći granicu ispod Latora prema Dekunarci. Sastanku je prisustvovao gospodin tajnik Posave, Žnidarec, Mihaelčev Tunča, Mauko, Sladović Joža i ja. Ja sam dobio zadatak porušiti šest smrekvi u gospodin Jegra šumi, otpremiti prema Sutli na livade ispod Grah, koje će služiti za gradnju mosta na Sutli za prelaz 14. divizije u Štajersku, koja dolazi treće veljače u Zagorska sela.«

Novica o prihodu velike slovenske partizanske enote in odločilna naloga, ki je bila zaupana v zvezi s poslanstvom divizije, je vznemirila organizirane ljudi Zagorskih sel. Vsakdo, ki je bil na sestanku s Platinom in njegovimi ljudmi, je skušal speljati prevzete dolžnosti kar najbolj. Tudi Platina je skrbelo, kako zagotoviti do kraja varen in uspel prehod čez Sotlo. Močno sovražnikovo oboroženo posredovanje ga ni vznemirjalo. To je bila pravzaprav stvar komande pohoda in divizije. Pa tudi posadke onstran Sotle so bile redke, maloštevilne in ne preveč delavne, ker so se zanašale na dobro zavarovano mejo s sosednjo »nezavisno Hrvatsko«. S svojega oporišča na višinah nad Sotlo Platin na na nemški strani mejne reke tudi ni opazil kakšne posebne vojaške vne. Obhodne patrolje so se redkokdaj pojavljale. Bolj ga je skrbelo, kako bo moč hitro in neovirano preiti dolgi divizijski koloni Sotlo. Kraj za prehod, ki so mu rekli domačini »na Grah«, so izbrali po karti. Vznemirjalo ga je, da ni terena obiskal sam. Je okolica primerna za takšno odločilno akcijo?!

Ta misel mu ni dala miru. Neko noč se je spustil s spremljevalci k obrežju izbranega kraja in ugotovil, da njegova skrb ni bila prazna. Teren je bil skalnat, težko prehoden, posebno neprikladen je bil pa sam breg.

Tako so se 23. januarja ponovno sestali zaupni možje, vendar ne vsi. Krog tistih, ki naj bi vedeli za skrite namere, se je zožil. Sami so odslej vedeli, da je izbran nov kraj za prehod, više po toku Sotle, pod Poklekom. Platin je dobro ocenil prednost tega zemljišča: tu se Sotla najbolj približa gričevju Zagorskih sel in bo zato pot divizijske kolone iz varnih dolin do obsotelske nižine najkrajša. Nad reko na njenem levem bregu leži grič Poklek, porasel s smrekami, kot nalašč za dobro kritje pripravam in gradivu, pa tudi enoti, ki bo varovala neposreden prehod. Na oni strani reke se bodo brigadne kolone na ravnici pod vasjo Sedlarjevo hitro razvile v bojno razvrstitev in potem naglo prešle cesto Brežice—Podčetrtek ter utočile v varstvo prvih obronkov kozjanskega hribovja.

Joža Jurak je tudi mizaril. Ker so novi kraj izbrali na ogledu, je s križem zasekal vrbe na bregu reke, kjer naj bi bil postavljen most in razmišljal je o tem, kako naj neopazno pripravi obdelan les za njegovo postavitve. Zelo pomembno, a tiho vlogo je igral tudi Joža Sladović.

Platin je sedaj komandantu Pogljenu lahko poslal sporočilo, da je za prihod divizije vse pripravljeno in čaka na določenem kraju samo še zvezo z divizijo. Štab 4. operativne cone naj to njegovo sporočilo pošlje naprej. Platin je bil brez radijske zveze in tako tudi brez neposrednega stika z divizijo na pohodu.

Glas o prihodu neke velike slovenske partizanske enote na ozemlje bratskih Zagorskih sel je dal poleta tamkajšnjim aktivistom. Da bi bila ta enkratna prilžnost za goste in gostitelje čimbolj izkoriščena in kar se da slavnostno

opravljena, so imeli 26. januarja še razširjen sestanek vseh somišljenikov. Dekan Novak, ki je bil tudi z njimi, je v svojem navdušenju celo predlagal, da bi najavljeno divizijo sprejeli s parado in muziko... V tem času so tudi kar postavili most na Grahu, da se ne bi divizija preveč mudila s prehodom. Tako je ostala v tajnosti sprememba za prehod izbranega kraja, vnema aktivistov pa ni prav nič popustila.

Seveda so most potem podrli, da ne bi zbudil sovražnikove pozornosti.

Mudil pa se je 14. divizija daleč za Zagrebom že obrnila na zahod in se proti Štajerski prebijala skozi in mimo sovražnikovih postojank, se otepala nadležnih in vse pogostejših patrolj ter močnejših enot, ki so postajale vse bolj radovedne, so izbranci iz Plavića hiteli s pripravami za gradnjo mostu. Da bi njihovo delo ostalo čimbolj skrito, jim je prišel prav že obtesan les za nov strešni stol, ki ga je pripravil za svojo hišo njihov zaupni človek. Ogledali so si tudi že, kdo v okolici premore dolge stranice lojtrskih voz. Jurak pa je imel veliko skladovnico plohov, ki bodo prišli prav na mostu za pod. Vsakdo je imel do podrobnosti določeno nalogo za dan »X«. Da pa bi izbrani kraj ostal pred prebivalci do zadnjega trenutka v tajnosti, so Platinovi obveščevalci iskali še kar naprej po bližnjem Obso-telju možnosti za prehod divizije.

Platin je zdaj svoje tipalke obrnil proti vzhodu, od koder je pričakoval divizijo. Po obveščevalni službi hrvatske partizanske organizacije je dobil sporočilo, da se je pohod zavlekel za nekaj dni, ker se je divizija zapletla v nepredvidene boje. Za Platinom pa je sedaj tipala že tudi divizija. Končno so navezali stike in 4. januarja se je Platin že lahko napotil 14. diviziji naproti. Domači vodniki so ga še isto noč pripeljali v Djurmanec. Štabu divizije in vodstvu pohoda je lahko poročal, da je za prehod vse pripravljeno. Z divizijo je krenil naslednji dan v Pregrado, ki je

bila določena za izhodiščno bazo prehoda čez Sotlo. Divizija se je v kraju dobro utrdila in zavarovala vse možne dohode. Postavljene so bile močne zasede in zaminirane vse ceste. Prehoda na Štajersko ni smel nihče več motiti ali morda celo preprečiti.

Da bi nočna akcija, prekoračitev Sotle, potekala urno in brez zapletljivosti, je štab divizije odločil, da gre Platin z brigadnimi obveščevalci že ob zori k izbranemu mostišču. Ker je bila pot le še dolga in da ne bi izgubljali časa, so Platin in spremljevalci zasegli neko zasebno mercedosovo limuzino. V divizijskem štabu pa so pozabili, da so vse ceste zaminirane in tako je avto zapeljal na minsko polje. K sreči je prvo kolo zapeljalo le na manjšo mino, ki je raztrgala podvozje in pometala potnike z vozila na travnik. Platin in obveščevalci so nato zamenjali avto z motornimi kolesi in pristali na Platinovi bazi nad Sotlo. Za njimi so prišli še Viktor Avbelj-Rudi, ki je zastopal na pohodu glavni štab, ter komandant Jože Klanjšek-Vasja in drugi štabovci.

Kar je izbral in pripravil Platin, je bilo odobreno in potrjeno. Terenci v Plaviću so dobili obvestilo, da je napočil dan »X«...

Ta dan je bil dolg, kot že lep čas nobeden. Ni in ni se hotelo zmračiti. Z višin dosedanje Platinove postojanke so opazovali ono stran reke, kjer se pa ni dogajalo nič posebnega. Nobenih premikov ni bilo, ki bi kazali, da je sovražnik zasledil divizijo ali morda celo izvohal njeno namero. Tako je lahko komanda pohoda naročila brigadam, naj se pripravijo, da bo prehod čez Sotlo kar se da hitro opravljen.

Ko je sonce le zašlo za visokim pogorjem, ki se je vse ožarjeno risalo tam daleč na obzorju — Bohor je bil to, ki je tako žarel, je oživel Poklek in breg pod njim. Terenci in njihovi najbolj zaupni ljudje so urno prepeljali in prenesli že pripravljen les na breg in pričeli sestavljati in postavljati most,

ki pa je moral plavati na vodi brez podpor na dnu reke. Po dobrih dveh urah dela sta bila speta oba brega Sotle. Platin in njegovi ljudje so pohiteli prvi na desni breg in brž izsekali prehod v visoki žični oviri in storili vse, da bo prehod varen.

Po dveh mesecih naporov, napetosti in nestrpnega pričakovanja je Platinu odleglo. Svoje poslanstvo je izpolnil natančno tako, kot mu je bilo naloženo. Za njim je že stala neskončno dolga kolona 14. divizije in vsa vznemirjena čakala na premik.

V tem trenutku je postala predhodnica 14. divizije Šercerjeva brigada. Na čelu divizijske kolone je bil njen I. bataljon, vodil ga je proslavljeni Ilija Badovinac. Njegovi borci so prvi pohiteli na drugo stran. Vodil jih je komandir voda Dizdar Bećir-Beg. Plavajoči most čez Sotlo se je zazibal in zaječal pod težo dragocenega tovara. Toda zdržal je. Zgodilo se je to ob devetih zvečer 6. februarja leta 1944. Ljudje, ki so stopali čezenj, so ta hip pozabili vse tegobe brezkončne poti po zdrizastem blatu, ki se je vlekla skoraj pet tednov od Bele krajine do Sotle. Mnogi med njimi se niso mogli zadržati ob tem velikem doživetju in sladkem občutku, da so spet na domačih, slovenskih tleh. Popadali so na vlažno zemljo in jo poljubljali...

Bataljoni Šercerjeve brigade so hiteli, da zavarujejo prehod divizije.

Jurakov Joža ima takole zapisano v svojem dnevniku:

»Na 6. veljače prošla je ispod Pokleka slovenska partizanska divizija granicu. Bili su posebno dobro naoružani i posebno jaki ljudi. Pretežni broj vojnika bili su Kranjci...«

Še preden je divizijska predhodnica zasedla svoje položaje, so jo skušali sredi Sedlarjevega ustavití oboroženi neznanci.

»Hände hoch!«

Brez besed so šercerjevci planili nanje in tudi strela ni bilo. Ko so postavam v črnih oblekah in s kljukastimi

križi na rokavih trgali iz rok orožje ter se medtem pridušali, so jih razoroženi brž ogovorili v polomljeni slovenščini. Bili so nemški Kočevarji, sedaj strazarji in čuvarji rajha.

Spodaj se je čez Sotlo brez zastojev valila gomazeča reka ljudi in otovorjene živine. Nobenih vznemirjanj, nobenega nadlegovanja ni bilo, noben strel se ni oglasil. Sovražnik ni opazil ničesar. Uspelo je — presenečenje je popolno!

Vse bi bilo pri tem ostalo, da ni divizijska predhodnica pri postavljanju zased prezrla cesto, ki z juga pripelje v Sedlarjevo. Ostala je nezaščitena.

Pred križiščem za vasjo je prek ceste ravno prehajal divizijski pratež, ko se je pred nezavarovano kolono nenadoma znašel avtomobil s prižganimi lučmi. V soju bleščeče svetlobe se je vrtela otovorjena mula, ki jo je od presenečenja in strahu popustil njen vodnik.

Osupli pa so bili tudi nemški financerji v odprti vojaški škodi. Sofer je ustavil in na glas so ugibali, kaj naj to, kar gledajo pred seboj, pomeni.

Ko so se ovedli, je bilo že prepozno. Nekaj korakov stran je za vogalom hiše stal Platin. Ko je presenečenje popustilo, je brž dvignil brzostrelko in v tem, ko je zadrđal njegov rafal, se je pognal že tudi avto. Potniki v njem pa so le prestregli žareči svinec. Nedotaknjen je ostal šofer in tako rešil posadko. Je bil pa zato kmalu zatem v dobro uro oddaljenem Podčetrtku dan znak za preplah.

Zdaj je bilo očitno, da je prihod 14. divizije na Štajersko razkrit. Brigadne kolone so hitele, da čimprej dosežejo določena oporišča. Medtem ko so je Tomšičeva spet zapletla v spopad s kočevarskimi vermani v Bučah, je divizijska predhodnica hitela, da zasede proti zahodu najbolj izpostavljene položaje v Ravnicah in Hrastju. Začudene kočarje in bajtarje po blatnih globačah in bregovih žusma je bilo potrebno medtem dodobra prepričevati, da je to slovenska

vojska, ko so iskali utrujeni borci streho za počitek.

Alarm, ki ga je sprožil nočni napad na avto pri Sedlarjevem, je spravil sovražnika na noge. Na vsem tem ozemlju ni imel kaj prida sil, zato je pošiljal na ogled le močnejše bojne patrulje, ki naj bi otipale moč divizije in ji skušale ovirati pohod, katerega smer pa je bila še neznana.

Divizijska predhodnica ni vedela, da si je izbrala za počitek predel, kjer je gospodoval okupatorjev hlapec, gestapovec. Tako so v Celju že zgodaj zjutraj sprejeli sporočilo, da je nujna pomoč. Standartenführer Egger je brž vkrcal na kamione svoje vermansko moštvo in odhiteli so proti Žusmu. Od ceste so prišli po skrivnem in ravno prav. Skoraj ves 3. bataljon Šercerjeve brigade je stal v vrsti pred kaščo, kjer so delili hrano in municijo.

Na borce je usekalo nenadno iz zvrha. Ob takem presenečenju ni bilo kaj storiti. Prisebni so si brž poiskali kritje, da pridejo do sape. Iz za robov njiv in jarkov na visečem svetu so z ognjem zadrževali napadalce, ki so se sedaj obotavljali in niso vedeli, kaj bi. Čas pa je delal proti njim. Po isti poti kot maloprej oni, pa je prišel sedaj vermanom za hrbet 4. bataljon šercerjevcev. Zmeda in krepke partizanske klešče so naredile svoje. Le redki so ubežali v nižino in prek polj v rešilni gozd.

Standartenführerju je partizanska krogla prevrtala trebuh. Po vseh štirih se je privlekel v bližnjo Videčevo bajto in prosil pomoči. Pri tem je spregovoril še nekaj domačih besedi in se je spomnil, da ima slovensko mater. Tako je lahko dopovedal, naj uniformo in orožje skrijejo pod posteljo.

Na svojo slovensko mater se je tudi skliceval, ko ga je po krvi zasledila partizanska patrulja. Ker so videli, da mu ni pomoči, so ga pustili. Za plačilo je bilo dovolj pobitih in ujetih sovražnikov, med njimi tudi izdajalec.

Ni še minil dan, ko je divizija stopila na štajerska tla in že se je vedelo, da bo sejala vihar. Z nočjo se je predhodnica obrnila proti jugu. Za cilj svojega prvega udara na Štajerskem si je izbrala Senovo.

Platin je s svojimi ljudmi spremljal divizijsko kolono do vrha Pohorja, na Plešivcu pa se je poslovil in odšel proti zahodu, da na Pohorju prevzame novo dolžnost.

Ko je njegova patrulja na moč oprezno prehajala ozko sotesko Sevnične, ki po njej pelje cesta s Planine v Sevnico, ni niti vedel, da so jih spustile skozi na gosto postavljene nemške zasede.

Kako so se Nemci zmotili! Imeli so jih za tisto, kar niso bili več — za predhodnico 14. divizije. Prežali so pa na glavnino!

To so dočakali šele dan kasneje in jo potem lep čas niso več pustili iz oči.

Moravčani proti Štajerski

Ivan Bratun-Perko

Proti koncu marca 1943. leta je naš zasavski bataljon Lojza Hohkrauta taboril nad Kolom (Hrastnik—Limbarska gora). Bataljonu sta poveljevala Franc Poglajen-Kranjc in komisar Mišel. Na

Murovci se je takrat nahajal kamniški bataljon. Savinjski bataljon Slavka Šlandra pa se je zadrževal okoli Šipka in prežal na prehod v Savinjsko dolino. Moravska dolina je takrat že močno

slovela po vstaji in skoro že ni bilo hiše, ki ne bi imela koga v partizanih. Veliko družin, med katerimi so bili tudi moji starši, mlajši bratje in sestre, pa je bilo že izseljenih. Ljudje so kljub terorju, ki ga je izvajal okupator, bili na strani NOV.

Taborišče je bilo lepo. Mlad smrekov gozd, igličevje in mah so nam nudili kar udobno ležišče. Sneg je že skopnel, le v senčnatih krajih ga je še nekaj ostalo.

Dan smo prebili kar mirno, vznemirjal nas je le avion, ki nas je iskal, zato nismo smeli na jaso, kuharji pa so morali paziti na dim.

Proti večeru sta prišla Alojz Kolman-Marok in Mitja Ribičič-Ciril z zaščito. Mitraljezci smo ležali skupaj: Franc Lobar-Zdravko, Pavle Žavbi-Boris in jaz, vsi trije iz okolice Moravč. Modrovali smo pa po svoje, hvalili vsak svojo zbrojevko, čeprav so bile vse enake. Ker je bila Zdravkova le malo manj oguljena, sva mu z Borisom očitala, da še ni videla Dolenjske. Pri nas je veljal nenapisan zakon, da smo mitraljezci dobili za priboljšek tudi kako dobro kost. Tudi takrat smo začeli glodati vsak svojo, nenadoma pa je Boris malo stegnil vrat in kar s kostjo pokazal na Maroka, Cirila, Kranjca in Mišlja in dejal: »Kaj misliš, ali bodo ti možje splanirali kakšno akcijo?«

»Kar pripravite se,« se je za hrbtom oglasil France Bregar-Vid.

»Ne bo slabo,« odvrne Boris, »bomo vsaj prišli do kakih cigaret. Naveličal sem se že zavijati ta prekleti šnof tobak.« Pomolil je kost svojemu pomočniku, sam pa je začel zvijati cigareto. »Veš, Perko,« pravi Boris in pokaže na Vida, »tale bog ima še zmerom kako dravo,« in mi pomežikne. Ko pa mu je Vide pod nos pomolil resnično pravo cigareto, se je zadovoljno obližnil.

Po večerji smo polegli, le nekaj tovarišev brez mitraljezcev je odšlo v dolino. Vodilni tovariši so se ob ognju posvetovali še vso dolgo noč. Zgodaj

zjutraj so nas zbudili pritajeni glasovi. V taborišče so prihajali borci savinjskega bataljona. Med borci domačini je bil tudi moj mlajši brat Ivo. Na hitro sva izmenjala nekoliko bratovskih besed. Rekel mi je, da bo zaprosil, naj ga premestijo v zasavski bataljon, ker bodo to storili tudi drugi domačini. Začuden sem ga vprašal, zakaj to. Zamahnil je z roko, češ: »Saj ti nič ne veš!« To me je seveda ujezilo. Starejši sem bil, dlje sem bil že partizan, on je nosil puško, jaz pa mitraljez. Razmišljal sem, kaj mi bo spet skuhal. Če bo prešel on v zasavski bataljon, pojdem jaz v savinjskega, sem sklenil. Na to mi ni bilo treba dolgo čakati. Po zajtrku se je zvrstil tam naš zasavski bataljon. Ciril nam je govoril o tem, da partizani prehajajo v ofenzivo. Seveda sem takrat bore malo razločeval, kaj je ofenziva in kaj defenziva, le na hajko sem se dobro spoznal. Ta je bila bolj udomačena. Pred bataljonom so bili vsi voditelji. Marok je pozval prostovoljce za savinjski bataljon. Takoj sem izstopil dva koraka naprej. Tako so storili tudi drugi: Iztok, doma nekje iz Polja pri Ljubljani, Blažo, Bine iz Češnjic, Prosenc, Rudolf-Pavle, Vinko Urbanija-Marjan, Niko Jančigaj-Miha, doma nekje z Dolenjske, in še drugi. Močno sem si želel, da bi šel tudi Vid, a to pot ni izstopil. Ko je brat Ivo videl, kaj sem storil, tudi on ni šel iz bataljona. Nepričakovano pa sta mi komandirja Matjaž in Ambrož začela prigovarjati, da ne bi šel, ker mitraljezca ne dajo. Ciril in Marok pa sta rekla, da je savinjskemu bataljonu potreben dober mitraljezec. Seveda sem moral mitraljez pustiti tam. Dobil sem puško.

Pozimi leta 1942/43 so Nemci na Štajerskem razbili partizane. Uničili so znani pohorski bataljon. Savinjski bataljon se je vso zimo skušal prebiti iz Moravč na Štajersko, pa mu ni uspelo. Aleksander, komandant bataljona, je bil ranjen in na njegovo mesto je bil postavljen Džek. Komisar bataljona je bil Bor, ki je bil s petnajstimi borci že

nekje v Savinjski dolini. Komandir prve čete je bil Alojz Pacek-Platin, komisar pa Leon Cibic-Tomaž; komandir druge čete je bil Stane. Pravega imena mu ne vem. S takim bataljonom, sestavljenim večinoma iz prostovoljcev, smo proti koncu marca 1943 v mirni mesečni noči odrinili na Štajersko. Z nami sta šla tudi Ciril in Marok. Pot je bila dolga in nevarna. Od Limbarske gore na Dobrovlje smo prišli v eni noči. Hodili smo zelo hitro. V predhodnico je Marok odredil kurirja Trama, doma iz Grosupljega, za njim pa sva hodila Anton Vehovec in jaz. Do Šipka, do koder sem poznal teren, je šlo dobro, od tam naprej pa so mi bili kraji nepoznani.

Iz Šipka smo se spuščali v dolino proti cesti in Motniku. Hodili smo ob majhnem potoku. Pred preходом čez cesto smo se ustavili v starem mlinu. V njem so za partizane živele in delale le ženice, moškega ni bilo pri hiši. Te so nam postregle z obvestili, s svežim kruhom in bunkovcem. Kruh je bil čisto svež. Tovariši, ki so ženice poznali, so pripovedovali, da so skoraj vsak dan spekle kruh za partizane.

Spustili smo se na cesto, pregledali okolico, postavili zasede in se začeli vzpenjati proti sedlu med Menino in Dobrovljami. Malo pod sedlom je Marok ustavil kolono. Kakih tristo metrov desno od nas je ležalo nekaj razmetanih hiš. V eni izmed njih je gorela luč. To je bilo sumljivo. Marok mi je naročil, naj grem z dvema tovarišema pogledat, kaj se dogaja v hiši. Oprezno smo se približali in videli, da ni nikogar, le mati previja otroka. Hitro smo nadaljevali pot in brez boja prišli na Štajersko. Na drugi strani smo se ustavili, v neki hiši nekaj zaužili, kjer nas je gospodar prosil, naj se ustavimo še pri sosedu, da ne bi on česa javil Nemcem.

Voditelji so se tu pogovorili, kje se bomo utaborili, Marok pa je bil za takojšnjo akcijo. Zbral je dosti prostovoljcev, le nekaj utrujenih si je želelo počitek.

Tako je nekaj tovarišev odšlo v taborišče, večina pa v dolino v Šmartno ob Paki. Vpadli smo naglo in zastražili žandarmerijo, drugi borci pa so odšli v trgovino in trafiko, ki so bile dobro založene. Ko so že polnili nahrbtnike in vreče, sva z Mihom skrbno pazila na vrata žandarmerije. Nenadoma so se odprla. Na pragu se je pojavil žandar, za njim pa civili v klobukih in s puškami. To nas je precej zmedlo, ker nismo vedeli, kakšna je ta čudna vojska. Za premisleke ni bilo več časa in z Mihom sva užgala hkrati. Žandarja in moške v klobukih je vrglo nazaj za debela vrata. Čakali smo, a z nasprotne strani ni bilo nobenega strela. K nama sta prišla komandir Platin in komisar Tomaž. Platin je takoj začel glasno poveljevati: »Prva četa z mitraljezom na cesto proti Celju, četrta četa z mitraljezom proti Gornjem gradu.« Smešno. Četrte čete sploh ni bilo. Imeli smo vsega dve četi, obe pa sta takrat šteli komaj 56 mož. Taka povelja pa so do cela zmedla one v žandarmeriji. To pa je Platin tudi hotel. Tako smo uspešno izvedli akcijo. Dobro smo se založili z živili in cigaretami. Marok in Ciril sta bila z našim uspehom nadvse zadovoljna.

Težko obloženi smo se korak za korakom komaj premikali. Sonce je bilo že visoko, ko smo prispeli v taborišče.

Tovariši, ki se niso udeležili akcije, so se razveselili prinesenih dobrot, posebno še cigaret. Prevzeli so skrb za varnost, mi pa smo od utrujenosti pospali kot ubiti.

Proti večeru smo bili že vsi na nogah. Razdelili so nam cigarete in ponarejeni med. V taborišču se je kadilo in jedlo. Takrat še nisem kadil, zato sem dobil med. Brat Ivo pa je kadil. Ker pa mu je dišal tudi med, je rekel, da ne kadi, in tako je tudi on dobil med. Vprašal sem ga, kaj bo zdaj, ko nima cigaret, med pa je pojedel, mi je odgovoril, da mu bodo že še dali cigarete. Bil je še zelo otročji.

V taborišče so prišli terenci. Takrat sem prvič videl »dobroveljskega kralja«, kot so ga imenovali domačini. To je bil terenski politični delavec Miha. Z njim sta bila tudi Buč in Cene. Marok in Ciril sta se z njimi imela dosti pogovoriti. To noč je prišel v taborišče tudi bataljonski komisar Bor s svojimi petnajstimi partizani. Formirani sta bili dve četi. Bataljon je takrat razpolagal z enim puškomitraljezom, nosil pa ga je mlad, črnolas, visok partizan Rob. Marok je takoj odredil, naj Rob izroči mitraljez meni, on pa naj ostane moj prvi pomočnik. Za drugega pomočnika je bil odrejen Rudolf Prosenc-Pavle. Pripadali pa smo prvi četi. Taborili smo blizu cerkve in mežnarije na robu gozdiča nad Začreto. Kakih dvajset korakov od taborišča se je tisti dan zbralo pet, šest tovarišev, med njimi je bil tudi Marok. Sredi taborišča je naša trojka čistila mitraljez in se vadila v sestavljanju z zaprtimi očmi. Opazil sem, da se Marokova skupina večkrat ozira proti meni in se Iztokove oči — ta je bil bataljonski sekretar SKOJ — ne prestando upirajo vame. Ker nisem vedel, kaj je Iztok, SKOJ ali Komunistična partija in tudi nisem razumel, o čem tam razpravljajo, me je začelo skrbeti. Na hitro sem obujal svojo preteklost in razmišljal, kdaj sem ga kaj polomil, da mi morda ne mislijo soditi. Bolj ko sem razmišljal, manj sem vedel. Napetost pa je dosegla višek, ko se je Iztok napotil naravnost proti meni. Ne prej ne pozneje me nikdar ni bilo takó strah Nemcev, kot takrat Iztoka. Ustavil se je pred mano z rokami v žepnih hlačah. Poklical me je, naj pridem malo k njim. Mislim sem, da mi beseda ne bo šla iz grla, pa sem le izdaval: »Grem, samo da prej sestavim mitraljez!« Odgovoril mi je, naj ga kar pustim pomočnikoma. Zdaj me je še bolj zaskrbelo, saj je bilo celo na stranišče prepovedano iti brez orožja.

Hitro sem opravil delo, vzel mitraljez in odšel z njim. Ko sva prišla do

skupinice, je Iztok sedel, še preden sem jaz pozdravil komandanta Maroka. Tudi meni je komandant velel sedeti. Sledila je kratka tišina, ki se mi je zdela dolga kot večnost. Marok je prvi spregovoril in mi pomagal iz zadrege, ki jo je kot izkušen španski borec opazil na meni. Vprašal me je, če vem, kaj je SKOJ in kaj Komunistična partija.

»Kje neki,« sem odgovoril. Kaj so ti tovariši po takem odgovoru mislili, res ne vem, gotovo pa nič dobrega. Iztok in komandant Marok sta si zdaj prizadevala, da bi mi čimbolj nazorno povedala in prikazala, kaj pomeni SKOJ. Še vedno nisem vedel, za kaj gre in zakaj se tako prizadevajo okrog mene. Končno je le prišlo do spoznanja. Sekretar Iztok je rekel:

»Perko, mi smo mnenja, da ti zaslužiš, da postaneš član SKOJ, radi pa bi slišali še tvoje mnenje, če to sploh želiš!«

Dovolj so mi že objasnili o vlogi SKOJ, zato nisem več čutil potrebe za razmišljanje in sem odgovoril:

»Tovariši, prav rad bi postal skojeviec.«

Sledilo je stiskanje rok. Že sem mislil, da sem rešen teh skrbi, ko je Marok rekel: »Tovariši, zdaj pa si moramo ogledati še njegove slabosti!« Vse je bilo tiho. »Če vi nimate kritike, potem bom pa jaz kritiziral vas, kajti iz tega sklepam, da je on boljši od vas.«

Vodnik Bob je potem le pripomnil, da novo sprejetemu tovarišu sicer ni kaj reči, le preglasen je v taborišču. Tako sem postal član SKOJ. To noč sem bil močno razburjen in spominjam se, da sem med drugim sanjal o boju z Nemci, o starših, sestrah in bratih v nemških taboriščih in o Moravški dolini. Zbudil sem se zelo utrujen.

Cez dan so odhajale in prihajale patrole. Komisar Tomaž je imel z nami politično uro. Če bi me bil tedaj kdo vprašal, o čem je govoril, ne bi bil vedeti ničesar, kajti sedela sva skupaj z Alenko, ki je bila že starejša članica

SKOJ ali celo član KP. Po njenem vnetem pojasnjevanju sem zaključil, da je bila poleg Boba zadolžena za delo z mano. V dveh dneh smo se že malo odpočili. 3. april 1943. leta je bil lep dan. Z vrha gozdiča je bil čudovit pogled v dolino proti Celju. Dopoldan je minil po ustaljenem dnevnem redu. Po kosilu smo se pričeli pripravljati na akcijo. V taborišče so prišli terenci Miha, Buč in Cene. Bili so nam potrebni za vodnike, saj smo bili v bataljonu vsi tujci. Še podnevi smo se spustili v dolino do roba gozda, kjer smo počakali do mraka. Mesec je vzšel precej pozno, zato je bilo kljub jasni noči temno. Ta večer naj bi izpraznili trgovino in trafiko v Prekopi, če pa pridejo zelenci, obračunati z njimi in z vaško stražo na prostem, kajti orožja za napad za židovi nismo imeli. Pa tudi premalo nas je bilo, da bi si ob prometni cesti dovolili tako akcijo.

Naša mitralješka trojka z vodnikom Bobom in še dvema borcema je bila v zasedi na cesti proti Celju. Zaseda proti Trojanam ni imela mitraljeza. Nemška patrولا nas je v zasedi opazila, a se je umaknila brez strela, ne da bi jo bili mi opazili. Prvi savinjski bataljon Slavka Šlandra je takrat dobil toliko cigaret, da smo jih lahko poslali še zasavskemu in kamniškemu bataljonu. Marok in Ciril sta bila zadovoljna, Nemci pa so besneli. Naša propaganda na terenu je bila učinkovita, govorilo se je o več tisoč partizanih. Od tistega večera mi je v živem spominu ostal Marok, ko je v največji vzpetini od nekega tovariša zgrabil vrečo makaronov in na vso moč tekel z njo proti vrhu. Čeprav je bila ukazana stroga tišina, smo se na vso moč pritajeno smejali. 4. aprila smo menjali taborišče. Šli smo na Tolsti vrh. V taborišču se je govorilo o nočni akciji. Terenci so prinesli novice, kaj se govori v dolini in kaj govorijo Nemci. Jaz pa sem bil tega dne slabe volje, kajti Marok in Ciril sta se pripravljala na povratek v »Moravško republiko«, kot jo

je imenoval Ciril. Sredi popoldneva smo jih založili s cigaretami, jim stisnili roke in zaželeli, da nas kmalu spet obiščeta. Večerjali smo zgodaj, nalomili smrekovih vej in si tik pod vrhom v mali kotanji napravili ležišče. Komandant Džek je rekel, naj ležemo rano, ker je treba zgodaj vstati, kajti pričakovati je bilo večjih hajk. Komandant Džek je v mraku odšel s terenci in z dvema tovarišema iz vasi. Počitek se nam je prilegel. Ležala sva z bratom skupaj. Dežurni me je ponoči dvakrat zbudil, ker me je v temi zamenjal z bratom, ki je moral na stražo. Mitraljezci nismo stražili v taborišču. Ob štirih zjutraj smo bili že vsi na nogah in pripravljeni na vse, kajti nekako do dvanajstih je bilo najbolj nevarno. Komandanta še ni bilo nazaj, zato so bili komandirji in komisarji čet že v skrbeh. Brat Ivo, Miha in Nadja so bili na straži. Naenkrat počí iz puške in takoj nato še enkrat. Streljal je Ivo, nato se je oglasil še nemški avtomat. Komandir je ukazal oditi na položaje. Zdaj smo vedeli, da so prišli za nami žandarji. »Nažgali jih bomo,« smo rekli. Zgrabil sem zbrojevko in bliskovito potegnil zapirac. Regulator je stal na številki dvajset, kar pomeni rafal. Stekel sem proti stražarskemu mestu, od koder je bilo slišati strele. Tik pod vrhom sem srečal brata, ki se je umikal.

»Ivo, kje so?« sem ga vprašal.

»Takoj za mano!« je odgovoril. Poklical sem ga nazaj k sebi in hitro se je obrnil. Kar stoje sem sprožil tri, štiri naboje in se vrgel v kritje. Pomočnika in Ivo so storili enako. Pridružil se nam je še Blažov Bine. Nemci so zavzeli zaklone. Dvajset metrov pred nami za skalo se je tiščal Nemec s čelado. Bil je sam, gotovo je bil v izvidnici. Vse okrog pa je bilo slišati druge, ki so nas obkoljevali. Pomeril sem in spustil dva naboja. Nisem ga zadel, ker je bil dobro prilepljen na skalo. Spet sem krepkeje stisnil zbrojevko, nameril in čakal. Ukazal sem tudi tovarišem ob meni, naj ne

streljajo v prazno. Nemec je tedaj izza škornja potegnil bombo in se malo dvignil. Zapela je zbrojevka in Nemec je le kake tri metre od sebe odvrigel neaktivirano bombo. Na pomoč mu je priskočilo sedem zelencev. Z roko sem dal znak tovarišem, naj mirujejo. Spet sem skrbno nameril, in ko so Nemci dvignili svojega zadetega rojaka, je moja zbrojevka znova zagrmela. Pridružile so so se ji puške tovarišev. Vsa skupina Nemcev je ostala tam pokošena. Medtem pa so nas že obkrožili. Boj se je razplamtel na vseh straneh. Platin, ki je prevzel poveljstvo nad bataljonom v odsotnosti komandanta, je hitro sprevidel, da ne gre le za kakih dvajset žandarjev, temveč da se je začela dobro pripravljena hajka. Kuhar Janže, doma nekje iz Dolenjskega, je bil sila dober tovariš, poleg tega pa že star, izkušen partizan. Sukal se je okoli kotlov, kot bi hotel vse odnesti s seboj. Medtem ga je zadela krogla v trebuh. Nič nismo mogli pomagati.

Platin je ukazal umik. Jaz sem z ognjem zadrževal Nemce, dokler se glavnina naših ni oddaljila. Vdrli so v taborišče iz severozahodne smeri. Dobro smo jih slišali. Stejejo ležišča. Eden je zapil: »Zweiundvierzig Männer.«

Ni se dosti zmotil. Dosti več nas ni bilo. Blažov Bine, ki je ležal blizu mene, je ugledal nemškega volčjaka, ki se nam je naglo približeval. Moja pomočnika sta se vznemirila, moj brat pa je odšel s kolono. Binetu sem rekel, naj vrže bombo, jaz pa sem vžgal po psu. A sem ga samo ranil. Bomba pa, ki jo je vrgel Bine, je med Nemci napravila veliko zmedo. Oficir je pričel poveljevati: »Aufpassen, banditen... Abstand, Vorvertz, schnell, schnell!« Precej časa je minilo, da so se Nemci zganili. Slišati je bilo le tistega, ki je tolažil cvilečega, ranjenega psa.

Medtem pa so tovariši naleteli že na drugi obroč, ki so ga postavili Nemci. Vodnik Bob je pritekel s poveljem, da moramo hitro naprej, ker me kliče ko-

mandir Platin. Šli smo skozi mlad smrekov gozd, ves prepleten s srobotom. Vmes so bile visoke skale, tako da smo se sila težko premikali. Cev puškomitraljeza se mi je stalno zatikala ob srobot. Vseeno smo se kaj hitro spopadli z Nemci. Nastala je ostra bitka. Trombloni so sekali veje smrek, kresale in pokale so bombe, ropotali so mitraljezi, brzostrelke, puške in samokresi. Vse je smrdelo po smodniku. Videti je bilo, da bo tudi savinjski bataljon Slavka Šlandra končal tako kot pohorski. Mlada, visoka fanta, prekaljena borca Platin in komisar Tomaž, pa sta s svojo mirnostjo in preudarnim poveljevanjem vlivala hrabrost in pogum slehernemu izmed nas. Platin, vodnik Bob in jaz z zbrojevko smo skušali zavzeti sam vrh. Ni nam uspelo. Tu je Bob padel.

Zdaj nam ni preostalo nič drugega, kot da se na juriš prebijemo skozi obroč. Platin ukazuje:

»Vsi tovariši, bombe naprej — tovarišem za preboj!« Nihče ni rad dal bombe ali nabojev, na ponovni ukaz je bilo vse urejeno. V udarni skupini so bili tovariši in tovarišice. Tu je bila tudi junaška pohorska Milka, ki je streljala na Nemce v zaklonu tako, da ga je kar metalo od zemlje, pa Ada, Blažo, Bine, Miha, Kovačev Karl z Limbarske gore, Pavle, moj pomočnik, komandir Plati, komisar Tomaž, komandir Stane, Nadja, Iztok iz Zagorja, Vinko Urbanija-Marjan in jaz z mitraljezom. Juriš je bil silovit, nemški obroč ga ni vzdržal. Tu sem bil ranjen v levo ramo in še danes nosim kroglo v spomin na ta boj. Ranjen je bil tudi moj pomočnik Pavle, ki je dobil strel skozi pljuča. Padla sta hrabra borka Ada in Kovačev Karl z Limbarske gore. Ko je bil obroč prebit in smo udrli skozenj, si od presenečenja osupli Nemci na poti, prek katere smo skakali, niso upali streljati. Medtem pa se je Alenka tako nesrečno zapletla v srobotovino, da se ni mogla hitro rešiti. Ko se je izmotala, je bilo že prepozno. Nemci so znova sklenili obroč. Hoteli

so poiskati mrtve tovariše, kajti za nami jim ni več dišalo riniti. Alenki ni kazalo drugega, kot da se potuhne. Našla je gosto, nizko smreko, preraslo s srobotovino, se zavlekla pod njo in z naperjeno puško čakala. Slišala je vse, kar so govorili Nemci. Videla je, kako so vlačili mrtve Nemce, jih nalagali in vozili v dolino vse popoldne.

Drugi dan naš je našla in pripovedovala, kaj se je vse dogajalo v taborišču po našem preboju. Kako so stokali njihovi ranjenci, kako so Nemci besno streljali v kotle z močnikom ter jih razbijali. Padli Janže jih ni mogel rešiti. Kaj vse je tisto popoldne 5. aprila 1943 doživela hrabra Alenka, si je pač težko predstavljati.

Šmarješka pionirska četa

Ilja Jurančič

Spomladi 1942. leta so se v vaseh okoli Šmarjete na Dolenjskem vse pogostejše pojavljale partizanske enote. Kazale so se tudi podnevi in vse bliže vsem, kjer so bile karabinjerske postaje ali celo postojanke italijanske vojske. Po nekaj manjših spopadih in drugih partizanskih akcijah so se italijanski vojaki in karabinjerji začeli umikati v večje postojanke. Tam jih je varovala bodoča žica in betonski bunkerji. Od tu so si upali le še potem, kadar so dobili močne okrepitve. Tako je že v maju in juniju 1942 na področju med Novim mestom in takratno nemško-italijansko mejo nastalo obsežno osvobojeno ozemlje. Omejevala ga je železniška proga Novo mesto—Trebnje—Krmelj, z žičnimi ovirami zavarovana nemško-italijanska meja od Krmelja do Kostanjevice ter nekaj italijanskih postojank. Na vsem tem ozemlju je italijanska vojska imela edino še postojanko v gradu Otočec, tega pa so stalno obkoljevale partizanske enote, zato so to postojanko oskrbovali le poredko, in sicer takrat, ko so z močnimi vojaškimi enotami in pod zaščito tankov ter oklopnih avtomobilov varno prodrli do Otočca.

Na osvobojenem ozemlju so bili večji kraji Trebelno, Škocjan in Šmarjeta. Partizanske enote so se iz gozdov premestile v naselja, oblast pa so prevzeli

narodnoosvobodilni odbori, ki so jih izvolili prebivalci teh vasi. Osvobodilna fronta, AFŽ, mladinska in druge organizacije so svoje delo legalizirale, kolikor je bilo to največ mogoče.

V takem okolju je bila v juniju 1942 v Šmarjeti osnovana tudi četa pionirjev, v katero smo se vključili domala vsi šmarješki in okoliški otroci, stari od 10 do 14 let.

Pobudo za njeno osnovanje so dali mladinski aktivisti, ki so takrat delovali na tem območju. Aktiv Zveze mladine v Šmarjeti je za delo s pionirji določil mentorja, ki naj bi pomagal prihodnji četi.

Na prvem sestanku smo se zbrali v šoli v Šmarjeti. Mentor Miran Benetič — zdaj upokojeni major JLA — nam je razložil namen in pomen pionirske organizacije, nato pa smo se zelo resno — kot v vseh organizacijah v tistem obdobju — pogovorili o delovnem programu. Osnovali smo tudi četo pionirjev, ta je bila po partizanskem vzoru sestavljena iz dveh vodov. V prvi vod so bili vključeni pionirji iz Šmarjete in iz Dolenje vasi, v drugega pa otroci iz Gorenje vasi. Za političnega komisarja je bil izbran Vlado Majcen, za komandirja pa so pionirji izvolili mene.

Ta naša četa je delovala vse do septembra 1942, ko se je bližala italijanska

ofenziva. Vsi smo imeli partizanske kape — triglavke, izdelali smo si lesene puške in mitraljeze ter se naučili vrsto partizanskih pesmi. Zbrali smo se skoraj vsak dan, korakali skozi vasi in prepevali, da je bilo veselje. Prevzeli smo tudi vrsto nalog. Za partizanske bolnišnice smo nabirali in sušili zdravilna zelišča, zbirali smo tudi druge potrebščine, raznašali časopise in letake ter prenašali razna obvestila o sestankih in mitingih, ki so jih prirejale druge organizacije.

Posamezniki pa smo prevzemali tudi veliko zahtevnejše, že čisto vojaške, kurirske in obveščevalne naloge. Večkrat so katerega izmed nas poslali v Novo mesto ali v kak drug kraj, kjer je bila kaka sovražnikova postojanka, da je prenesel to ali ono sporočilo. Še pogosteje smo odhajali v druge postojanke zaradi takih potrebščin, ki jih partizanske enote in odbori ljudske oblasti niso mogli dobiti na osvobojenem ozemlju. Bili smo torej tudi kurirji, obveščevalci in prekrbovalci. Igraje smo opravili marsikatero tako nalogo, ki bi bila za starejše in odrasle lahko zelo nevarna ali pa jo zaradi kontrole okupatorskih vojakov sploh ne bi mogli opraviti. Od junija do septembra sem bil najmanj dvajsetkrat v Novem mestu in štirikrat celo v Ljubljani.

V juliju ali morda v avgustu 1942 so nas obvestili, naj se pripravimo za zbor

pionirjev. Zbrali smo se in se čisto po načelih partizanske konspiracije odpravili na zborna mesta, ki je bilo v gozdu nad vasjo Vinica pri Smarjeti. Tu so se zbrale štiri ali celo pet čet pionirjev, ki so bile doslej organizirane na tem območju. Čutili smo se močne. Mladinski aktivisti so nam potem govorili o narodnoosvobodilnem gibanju in o delu, ki naj bi ga prispevali tudi mi, nato pa smo zapeli nekaj partizanskih pesmi. Iz pionirskih čet, ki so bile tu zbrane, je bil na zboru ustanovljen pionirski bataljon. Za komandanta je bil izbran moj brat Vlado, ki je bil takrat vključen že v mladinsko organizacijo. Toda bataljon se kasneje ni več sestajal.

Naša četa je obstajala do italijanske ofenzive v septembru 1942. leta. Zbirali pa smo se prav do zadnjih dni pred vdorom italijanske vojske. Tik pred začetkom ofenzive in tudi med njo pa smo opravili celo več kurirskih, obveščevalnih in drugih nalog kot v prejšnjem času. Otroci — pionirji smo se namreč tudi med ofenzivo lahko gibal v vaseh, ki jih je italijanska vojska že dosegla. To pa je bilo starejšim ali celo partizanom skoraj nemogoče. Ta ofenziva je bila zelo huda in je prizadela tudi nas. Po njej organiziranega dela pionirske čete ni bilo več, kajti vsak se je po svoje vključil v narodnoosvobodilno gibanje, večina starejših pionirjev pa je odšla k partizanom.

Ivo Zorman: V tem mesecu se osipa mak

Včasih pišemo in razmišljamo, kakšen naj bi bil sodoben partizanski roman, današnjemu času res ustrezen, poglobljen, psihološko dognan, zanimiv in živ. In če dobimo zdaj med knjigami takle tekst, ki sicer obravnava zadnjo vojno, partizanstvo, a predvsem človeka v njem, pa odsev osvobodilnega boja v današnjem času, potem moramo s tako knjigo biti samo zadovoljni. Zlasti še, če gre za delo, ki je lepo napisano. In ker je taka knjiga novi roman Iva Zormanov **V TEM MESECU SE OSIPA MAK**, potem lahko z veseljem pozdravimo ta nov partizanski tekst na knjižni polici. In novo uspelo delo pisatelja, ki je že s svojim prejšnjim romanom *Čez dvajset let bo vse drugače* vzbudil pozornost kritike in bralcev. Zormanov novi roman **V tem mesecu se osipa mak** (izdala ga je založba Mladinska knjiga v opremi Toneta Zajca) je torej partizanski tekst, katerega pripovedovanje, pa tudi dogajanje se je premaknilo v sedanjost, poglobljen tekst, obravnava-joč človeka v njegovih težavah in stiskah, napisan z modernim pripovednim prijemom, prijetno napisan, živ in zanimiv. Skratka, roman, s katerim smo lahko zadovoljni.

Ivo Zorman je tudi v svojem najnovejšem delu ostal zvest partizanski tematiki. Seveda bi bilo zgrešeno misliti, da gre za partizanski akcijski roman, roman o dogodkih in trpljenju med vojno. Res je, da predstavlja osnovo vse pripovedi nesrečen dogodek v Ribičevi bajti Na robu, kjer so Nemci pobili vso partizansko skupino in se je rešil le en sam, Peter Grum, s partizanskim imenom Jan. Toda pisatelj pripoveduje tudi o Janovi mladosti, predvsem pa o njegovi usodi po vojni, usodi, ki je neusmiljeno povezana z usodnim pobojem partizanov med vojno.

Peter Grum je bil nezakonski sin preproste poštarice neke na Gorenjskem. Še mlad je odšel v partizane in doživel tam svojo prvo ljubezen z Branko. Potem je s skupino soborcev prišel v snežnem metežu v staro bajto, kjer so jih naslednjega jutra obkolili Nemci. Prija-

telj z imenom Barbarossa se je hotel rešiti in je z belo srajco skočil proti pragu. Pokosil ga je komandir Ferenc, dotolkli pa so ga nemški rafali. Potem je padel Tihi, pa Riko, Branka na peči si je glavo zavila v odejo in se ustrelila. Potem je sovražnikova bomba odnesla podboj in vrata. Ranjeni Ferenc je zgrabil za strojnico, da bi streljal na Nemce in mladega, lepega poročnika, ki se je bližal bajti. Tedaj je Jan zgrabil cev Ferencovega orožja in dvignil roke. Ferenc je padel pod streli. Jan, ki je rešil življenje nemškemu poročniku, je s tem rešil življenje tudi sebi. Konec vojne je dočakal v taborišču, toda usodni dogodek je za vedno ostal v njegovi zavesti. Po vojni je na hitro maturiral, spoznal dekle bogatih staršev, se poročil in preselil k ženini družini. Dobil je službo sekretarja v tovarni, kamor je spravil tudi tasta, razlaščenega trgovca. Lahko bi zaživel kakor nešteto drugih. Če ne bi bilo usodnega dogodka v partizanih in če ne bi bilo stalnih poniževanj pri ženinih starših. Nepreranih očitkov ni mogel prenašati. Pa tudi z ženo ni bilo prave ubranosti. Ali se ni poročil z njo predvsem zaradi njene nosečnosti? Ko je nekoč šel v stari mlin, ki ga je tast kupil za počitniško hišico in je ta pripeljal tja nekega Nemca, poslovnega prijatelja, je v Janu prekipelo. Ob Nemcu se mu je utrlil spomin na nemškega poročnika, ki je vodil napad na partizane. Pobegnil je iz mlina, pobegnil od žene, od otroka, od ženinih staršev. On, ki je bil samo navaden sekretar tovarne, njegov tast pa vodilni komercialist. In ko je poskušal pri šolskem tovarišu, nekdanjem borcu, sedaj uslužbencu notarne uprave, posredovati za zaprtega tovariša in bil pri tem brezdušno zavrnjen, se je v njem vse podrl. Tako se je znašel v bolnišnici za duševne bolezni. Iz bolnišnice je potem odšel v kraje, kjer je partizani, da bi obiskal ljudi, se srečal z znanci in da bi šel tudi v bajto Na robu, kjer je prišlo do usodnega spopada. In da bi obudil spomin na padle tovariše, katerim je iz bolnišnice pisaril pisma, da bi si sprostil svojo

notranjost. Toda v kraju partizanjenja, v Potoku, je našel spremenjene razmere. Nekateri so se ga sicer spominjali, nekateri so ga zgrešili. Pogovarjal se je z ljudmi tudi o usodnem srečanju z Nemci, in razlagal, kako je ostal živ. Srečal pa se je tudi z novimi ljudmi, tako z učiteljico Terezo, s katero se je zapletel tudi v bežno ljubezensko srečanje. Toda ko je k Terezi prišel v vas poslovenjeni Italijan, ki je od vojne ostal v kraju kot prevoznik, je Jan planil na njega in ga hotel zadaviti. Sosedje, ki jih je priklicalo učiteljičino vpitje, so komaj preprečili uboj. »Takrat sem vedel, da ga moram ubiti,« pripoveduje Jan. »Z njim bi ubil gospoda Konrada (tasta) in lepega poročnika in gospoda Burgmanna (poslovnega prijatelja tasta), z njim bi ubil vse, kar me je dušilo in mi ni dalo živeti.« Tako se je Jan spet znašel v bolnišnici.

To je zgodba, ki jo Jan pripoveduje v prvi osebi. Zgodba o usodi nekdanjega partizana. Pisatelj je uporabil moderni način pripovedi. Ne samo da s pripovedjo v prvi osebi večja efekt in pripoveduje bolj neposredno. Zgodba je pisana tako, da začenja pripovedovalec svojo pripoved s potjo v Potok, kjer se spominja vojne in doživetij v njej. Nato ob obiskih pri znancih, zlasti pa v bajti, obnavlja svoje življenje pred vojno in med njo, pa tudi po njej, vse do tistega usodnega trenutka, ko se je njegov srd, njegov gnev nad življenjem osredotočil

nad italijanskim ljubimcem. Preskakanje iz preteklosti v sedanost in spet obratno, pa prepletanje doživetij po vojni z onimi med njo, pa resničnosti z domišljijo, kateri je bolnišnica odprla pristo pot, daje knjigi svojevrsten pečat. Pečat neposrednosti, pristnosti in tragične usode strtega fanta. Pisatelju je uspelo odlično skomponirati celoten tekst, dati pripovedi zanimivost, predvsem pa notranjo napetost, ki je tudi posledica odlične kompozicije. Zlasti pa je seveda pisatelju uspelo dati prepričljivo podobo notranjega razkola in strlosti glavnega junaka, ki je po usodnem dogodku med vojno doživel vrsto ponižanj in krivic. Ker je bil tudi žrtev premajhne skrbi in se zaradi svojega zhačaja in usodnih notranjih pretresov ni znašel v življenju, je svojo pot končal v bolnišnici za duševne bolezni. Sploh je junak romana tako prepričljivo prikazan, da ga s pisateljem vred povsem razumemo, z njim sodoživljamo tragično usodo, ki nas pretrese in ne samo prepriča. Ob njem se zamislimo nad nekaterimi sodobnimi problemi, predvsem pa nad stisko mladega človeka.

Knjiga V tem mesecu se osipa mak je torej aktualen, zanimiv roman s partizansko tematiko, ki je odmev našla v sodobnem življenju. Je tudi psihološko poglobljen, družbeno rahlo kritičen, oblikovno moderen. Torej odličen roman, katerega smo veseli. S. R.



Božidar Jakac: Silhueta Prešernovega portreta, 1945, linorez

Georgij K. Žukov: Spomini in premišljanja

Pred seboj imamo knjigo spominov sovjetskega maršala Georgija Konstantinoviča Žukova, knjigo z naslovom **SPOMINI IN PREMISLJANJA**. Slovenski prevod (Milena in Jože Zupančič) je izdala Državna založba Slovenije in nam tako za de Gaullovihi spomini posredovala spomine ene največjih osebnosti druge svetovne vojne. Zajetna knjiga ima skoraj 800 strani in je razdeljena na enaindvajset poglavij. Žukov je poleg Eisenhowerja in Montgomeryja eden največjih komandantov druge svetovne vojne. Gotovo bo tudi pri nas mnogo ljudi, ne samo vojaških strokovnjakov, ki jih bo pritegnila ta obsežna knjiga spominskih zapisov slavnega sovjetskega maršala. Knjiga je v slovenskem prevodu izšla le nekaj mesecev za originalno izdajo; tega smo lahko samo veseli, saj smo skrženo izdajo Churchillovih spominov dobili z veliko zamudo, pa tudi pri de Gaullovihi spominih nismo bili posebno hitri.

Kakor nas veseli, da smo dobili spomine maršala Žukova tudi v slovenščini, in poleg tega še tako hitro, tako nas na drugi strani knjiga ne more povsem zadovoljiti. Morda smo od teh spominov pričakovali preveč, morda bi radi iz njih zvedeli več in bolj podrobno o nekaterih vprašanih politične narave, morda bi pričakovali, da bo tako pomembna osebnost, kot je Žukov, odkrito govorila tudi o nekaterih delikatnih vprašanih. Vendar drži, da nam Žukov v svoji knjigi ne odgovori na vse tisto, na kar bi slovenski bralci pričakovali odgovor, da se izogiblje nekaterih občutljivih vprašanj, da nas morda s svojo togostjo in brezosebnostjo malce razočara, kot nas ne zadovolji pri prikazu Stalinove osebnosti. Skratka, Žukov nas v svojih spominih marsikje pusti nepotešene, kakor nam sicer zanimivo pripoveduje ne samo o svoji mladosti, o svoji vojaški karieri, temveč predvsem o svojem delovanju med drugo svetovno vojno. V svoji pripovedi pa je preveč hladen in suho stvaren.

Kot je običajno, posega tudi v tej knjigi njen avtor v svojo mladost, v mladost kmečkega fanta, ki so ga poslali učiti za krznarja, pa ga je potem, komaj izučenega, prva svetovna vojna potegnila v svoj vrtinec. Žukov se je udeležil prve svetovne vojne, nato revolucije, po njej pa je ostal v vojski. Zdi se, da je v teh svojih spominih na mlada leta Žukov najbolj pristen in neposre-

den, čeprav predstavljajo ti spomini sorazmeroma nepomemben del v obširnem memoarskem gradivu. V obdobju med vojnama je Žukov živel kot vojak, komandant raznih konjeniških enot v raznih krajih, zlasti v Beli Rusiji, neposredno pred zadnjo vojno pa se je udeleževal bojev na Daljnem vzhodu, kjer se je med Sovjeti in Japonci bila nenapovedana vojna. Vse to gradivo obsega sedem prvih poglavij. Naslednje poglavje je posvečeno času tik pred vojno, ko je Žukov poveljeval kijevskemu vojnemu okrožju. Medtem ko je naslednje poglavje nekako vmesno poglavje, pa je ves nadaljnji del knjige, po obsegu skoraj dve tretjini, posvečen drugi svetovni vojni, od izbruha vojne do bojev za Stalingrad in do zmage v Berlinu. Le kratko zadnje poglavje je posvečeno mirnemu obdobju, konferenci v Potsdamu. Sklepna beseda prinaša samo še slavošpev sovjetskim ljudem za junaško vedenje v odločilnih letih druge svetovne vojne. Kakor so torej prva poglavja najbolj neposredna, toda za vojskovodjo nepomembna, kakor nam poglavja iz mirnega časa ne pomenijo dosti, pa so spomini, ki se nanašajo na obdobje zadnje vojne, zanimivi in dragoceni.

Žukov je med drugo svetovno vojno opravljal najrazličnejše posle, bil pa je ves čas eden vodilnih sovjetskih vojskovodij v bojih proti Nemcem. O čem torej pripoveduje v svojih spominih, ni tako težko uganiti: o vojni sovjetske armade in sovjetskih ljudi z nemškimi okupatorjem. Pripoved je kronološko razdeljena na vrsto poglavij od začetka vojne in bitke za Moskvo do bitke za Berlin. Zato ni vprašanje vsebine, temveč to, kako pripoveduje in kakšen je obseg njegovih spominskih zapisov. Žukov je v teh svojih spominih v prvi vrsti vojak, ki ga zanimajo najprej vojaška vprašanja. V politična vprašanja se ne čče mešati, če pa že spregovori o njih, je pri tem izredno previden in brezosen. Vsakozki skuša biti kar najbolj objektiven, stvaren, ne spušča se niti v preveliko hvaljenje, še manj pa v kritiko. Zato njegovi spomini izzvane kot nekakšna zgodovina vojaških dogajanj v drugi svetovni vojni, z očitnim prizadevanjem, da bi bil čim manj oseben.

Tako so spomini Žukova marsikje pusti, suhoparni in vse preveč stvarni, v njih ni tistega, o čemer bi vojskovodja moral spregovoriti kot vodilna osebnost. Marsikje se Žukov omejuje na čisto teh-

nične vojaške zadeve in obnavlja potek bitk, ofenziv, spopadov, umikov, napredovanj in zmag, kakor da bi šlo za vojaški učbenik ali zgodovino druge svetovne vojne, ne pa za spomine komandanta sovjetske armade. Zato bo bralec tisto osebno noto, ki daje taki knjigi pečat pristnosti in neposrednosti, močno pogršel in ga spomini ne bodo povsem zadovoljili.

Se bolj pa bo bralec nezadovoljen s knjigo, ker bo ugotovil, da se Žukov ni dotaknil nekaterih stvari, o katerih bi moral spregovoriti odkrito in povedati subjektivno mnenje. Takó se nam zdi, da skozi vso knjigo zastopa uradna stališča. V pogledu ocen Stalina je Žukov močno previden. Vsekakor ni zaslediti v knjigi nobenih kritik Stalina. Nasprotno, vse bolj je iz pisanja razvidna hvala in priznanje Stalinovemu vodstvu vseh operacij in akcij med drugo svetovno vojno. Čeprav je iz raznih virov znano, da Sovjetska zveza nemškega napada leta 1941 ni dočakala povsem pripravljena, zatrjuje Žukov drugače in poudarja, da je bilo za obrambo pred nemškim napadom vse pripravljeno. V tem pogledu so njegovi spomini v nasprotju z nekaterimi drugimi sovjetskimi avtorji, katerih dela poznamo tudi pri nas in ki so prav vrhovnemu sovjetskemu vojaškemu vodstvu očitali premajhno pri-

pravljenost za obrambo pred nemškim napadom. Žukov se tudi ne dotika nemško-sovjetskega sporazuma. Z vojaškega stališča skuša opravičiti molk sovjetske vojske pred Varšavo, v kateri je izbruhnila vstaja, in zatrjuje, da se je sovjetska vojska morala odpočiti od naporov ofenziv in varšavska vstaja ni bila koordinirana z vojaškimi operacijami zaveznikov. O jugoslovanski fronti, o bojih pri nas skorajda sploh ne govori, čeprav je na primer za Bolgare našel dosti pohvalnih besed, ne glede na to, da so bili do prihoda sovjetskih armad nemški zavezniki. Če omenimo še to, da skoraj nikjer ne prizna nobenih napak in je bilo vse vedno prav in najboljše, potem vsekakor drži, da izraža bolj neka uradna stališča, kot pa da bi bila to knjiga resnično osebnih spominov.

Vendar je Žukov v svojih spominskih zapisih osvetlil mnoga vprašanja, čeprav predvsem vojaška. Povedal je marsikaj zanimivega. Verjetno še ni čas, da bi bilo v Sovjetski zvezi mogoče o vsem govoriti odkrito.

Knjiga maršala Žukova je torej poprečno zanimivo branje, vsekakor pa smo od avtorja pričakovali več. Za to, da bi naši bralci bolj kritično sprejeli ta izvajanja, pa bi bila morda na mestu spremna beseda.

Mihailo Marić: Kralj Peter in begunska vlada

Kolikor bolj so dogodki odmaknjeni od nas, toliko zanimivejše je lahko njihovo obravnavanje in prikazovanje njihovega pomena sodobnikom, predvsem pa tistim, ki jim je neposredno namenjeno takšno pisanje, to je mladim ljudem, ki dogodkom niso bili priče, je pa pomembno, da vedo zanje in jih upoštevajo, ko oblikujejo svoje življenje, ko se gradi njihov svetovni nazor.

Takšna misel se rodi človeku, ko vzame v roko novo knjigo založbe Borec, delo beograjskega publicista Mihaila Marića: Kralj Peter in begunska vlada.

Tema res ni nova in je bila že obravnavana v različnih oblikah, vendar je za raziskovalca dogodkov v usodnih letih pred drugo svetovno vojno in med njo izredno privlačna, še posebej, ker vedno prihajajo na dan nekateri novi elementi,

takó pomembni za zgodovino, ki jo doživljamo. Pisatelj Marić je predelal kopico dokumentarnega gradiva, ki mu je bilo na voljo, veliko je sam poiskal, se pogovarjal z udeleženci vojaškega prebrata v stari Jugoslaviji in skušal analizirati razmere, v katerih je starim oblastnikom še hodilo na misel, da jih bo po končani svetovni moriji izdano ljudstvo navdušeno sprejelo in spet posadilo na prestol.

Za dokončno zgodovinsko podobo naše revolucije, za prikaz jugoslovanske preobrazbe, je dobrodošlo vsako delo, ki se nanaša na to obdobje, kajti čeprav je fragmentarno, bo nekda le rabilo komu, ki bo stvari uredil in postavil na pravo mesto, da bomo dobili celoten in zgoščen prikaz dogajanj v naši državi, okoli nje in zaradi nje. Veliko je drobcev v Marićevi knjigi, ki jih je vesel

vsak, ki se zanima za to problematiko, žal pa so premalo obdelani, ostali so fragment, ki čaka, da ga bo kdo razvil in osvetlil. Spomnimo se na primer samo tega, kako so znali Francozi prikazati sodelovanje svojih državljanov, ki so se po razsulu leta 1940 umaknili v Veliko Britanijo in se tam borili naprej proti nacizmu. Takó pa v Maričevi knjigi preseneti podatek, da je v RAF, v britanskem vojnem letalstvu padlo med bitkami s pirati Luftwaffe kar 78 jugoslovanskih pilotov. Bili so naši ljudje, za NOV tedaj še niso mogli vedeti, vendar, borili so se proti skupnemu sovražniku. Kazalo bi o njih povedati kakšno besedo več.

Sámo opisovanje v Maričevi knjigi je precej lahkotno, knjiga se bere kot roman, utegne biti prava paša za tiste, ki jih zanima dvorsko življenje, ženitev kralja Petra in jeza kraljice Marije, intrige ministrov, njihove plače in valitev krivde za eno samo nepovedano resnico: kaj smo zakrivali, da nas ljudstvo v okupirani domovini ne mara več. Zakaj nam je ljudstvo obrnilo hrbet? Tega ni upal povedati noben predsednik begunske vlade, raje so odstopali drug za drugim in živeli od zakladov, ki so jih ropali borečemu se ljudstvu.

Marić nam tudi pove, da so se jugoslovanski begunski odličniki dobro zavedali, koliko je ura, kam veje veter in na kateri strani so pristali. Takó so bili presunjeni zaradi razvoja dogodkov, takó so bili užaljeni, ker jih nihče ni hotel razumeti in jim priznati zaslug v boju z nacisti, da so kar britanskega premiera Churchilla obtožili, da je on tisti, ki je zadal smrtni udarec četniškemu giba-

nju v Jugoslaviji. Menda so bili politiki stare Jugoslavije zelo podkovani v intrigah in metanju peska v oči, toda še tak lisjak se nazadnje ujame. Vojne misije, najprej pri Draži Mihajloviću, nato pa pri NOV so pošiljale v London kaj različna poročila o deležu posameznih jugoslovanskih pokrajin v boju proti okupatorju. Vse je kazalo, kako aktiven je Draža, toda tvorci velikanskega imperija so poznali še druge metode, če so hoteli priti do resnice. Če so resnico potem tudi uporabili, je že drugo vprašanje. Angleži so čisto preprosto prisluhnili operativnim poveljem nemških divizij v zasedeni Jugoslaviji in kaj kmalu na tej podlagi ugotovili, da Draža Mihajlović, poveljnik kraljeve vojske v domovini, počenja vse kaj drugega, kakor pa preganja nemškega okupatorja.

Ni bil torej Churchill tisti, ki je pokopal slavo kraljevske vojske, slave ni bilo nikoli, borbenost pa se je kazala na nepravi strani, v pomoči okupatorju namesto v sodelovanju z ljudstvom, ki se je goloroko uprlo zato, da bi živelo. Kralju pa menda že ni ostalo za življenje nič drugega, kakor da z ženo družno prodajata po zahodnem svetu svoje spomine.

Mnogi izmed politikov, ki jih opisuje knjiga Mihaila Marića, so z vsemi sredstvi poskušali preprečiti uresničenje ljudskih teženj, izraženih v revolucionarnih pridobitvah NOV. Mnogi izmed njih so že zdavnaj izginili, potem ko so še na smrtni postelji upali, da se bo povrnilo staro. Toda zgodovina nas vedno znova uči, da vrnitve k staremu ni in ne more biti.

L. F.

France Prešeren — Likovne upodobitve med NOB

Poezija našega duhovnega velikana dr. Franceta Prešerna, s katero se je povzpел na svetovno raven, je last slehernega kulturnega Slovenca. Njegove napredne ideje, kot tudi ideje drugega našega nedosegljivega genija Ivana Cankarja, so bile svetlo vodilo borcem v narodnoosvobodilnem boju. Vse od začetka je narodnoosvobodilni tisk ponatiskoval njune misli. Za ilustracijsko opremo Prešerna pa sta likovnike spodbudila predvsem dva dogodka: stoletnica Prešernove »Zdravljice« v letu 1944 in prvi Prešernov praznik 8. februarja 1945.

Stoletnemu jubileju nastanka Prešernove »Zdravljice« se je v letu 1944 oddolžil narodnoosvobodilni tisk z nekaj ponatisi, med njimi tudi z ilustriranimi.

TRIGLAVSKI ODMEVI, glasilo XXXI. divizije IX. korpusa št. 3, V PROSLAVO STOLETNICE PREŠERNOVE »ZDRAVLJICE«. (Izdelala tehnika IX. korpusa »Partizanski dnevnik«, /Labinje pri Cerknem, 1944/16 str., 4^o, ciklostil.

Ovojni naslov. Ta prva ilustrirana izdaja Prešernove »Zdravljice« v narodnoosvobodilnem tisku je natisnjena na prvih štirih listih glasila. Risbe in črke akademskega slikarja Doreta Klemenčiča-Maja je prenesel na matrici (dve barvi: risba v črni, črke v rdeči) Tone Mlakar, danes ing. arhitekt, iz Škofje Loke.

Naslovna stran (ovoj rdečkast): Prešeren s čašo nazdravlja in besedilo, ostale strani s po dvema kiticama: trta s krajino, moška postava trga okove in strela udarja v skupino, dekle na paši in fant s puško v ozadju, družba nazdravlja za mizo pred kmečko hišo s trto. Prvi in četrti list sta signirana: Maj. Na straneh 5—6 pa je članek Draga (Lovriča) »Ob stoletnici Prešernove Zdravljice«.

Risbo za Prešernovo podobo na naslovni strani je slikar narisal brez predloge. Prenos na matrici in vrhu vsega še po drugi, manj večji roki, je terjal izgubo značilnosti originalne avtorjeve lirične risbe. Same risbe niso ohranjene.

Triglavski odmevi s Prešernovo »Zdravljico« so bili razstavljeni na razstavi tiska in del slikarja Doreta Klemenčiča-Maja v Čepovanu v začetku aprila 1944. To poudarjata: Poročilo za prvo polovico meseca aprila 1944 propagandnega odseka štaba IX. korpusa NOV in POJ glavnemu štabu NOV in POS z dne 14. aprila 1944 in članek »Partizanska razstava na vasi«, objavljen v Partizanskem dnevniku 26. aprila 1944, št. 109, str. 3. Po vojni je več o »Zdravljici« napisal Viktor Smolej v sestavku »Prešeren in narodnoosvobodilna vojna«, objavljenem v Kroniki 1955, št. 1, str. 5—14.

PREDSEDSTVO
SLOVENSKEGA NARODNO OSVOBODILNEGA SVETA

V a s v a b i

na slavnostno akademijo v proslavo

P R E Š E R N O V E G A D N E

KULTURNEGA PRAZNIKA
SLOVENSKEGA NARODA

S P O R E D :

FANFARE ● UVODNA BESEDA. Govori France Bevk, član Predsedstva Slovenskega narodno osvobodilnega sveta ● BOJAN ADAMIČ: Slavnostna predigra ● OTON ŽUPANČIČ: Pesem mladine ob Prešernovi stoletnici ● SLAVNOSTNI GOVOR JOSIPA VIDMARJA, predsednika Slovenskega narodno osvobodilnega sveta ● FRANCE PREŠEREN: Zdravljica ● FRANCE PREŠEREN: Sonetni venec (od šestega do devetega soneta) ● DR. ANTON PESNIK: Tje bomo našli pot ● FRANCE PREŠEREN: Uvod h Krstu pri Savici ● DAVORIN JENKO: Naprej zastava Slave.

Akademija bo 8. februarja 1945 v Domu ljudske prosvete v Črnomlju.

Začetek točno ob 20. uri

Vrsta: V. Sedež: 2.
desno

Vabilo predsedstva SNOS na slavnostno akademijo v proslavo Prešernovega dne 8. februarja 1945 v Črnomlju.

PREŠERNOVA »ZDRAVLJICA«. Izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko. December 1944, 8^o.

O tem tisku je napisal Jože Krall v razpravi z naslovom »Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka 'B' Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko« in podnaslovom »Tiskarna 'Trilof', objavljeni v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS I/1957, str. 53—81 naslednje: »29. XI. pa so natisnili v tiskarni Prešernovo 'Zdravljico' v 2069 izvodih na 3 straneh (8^o) z linorezom Janeza Vidica. (75: Podatki iz knjige naročil, rednih poročil grafike 'Trilof' od 13. XI., 23. XI. in 3. XII. 1944 ter arhivskih primerkov v AT MNO.)«

Na prvi strani je besedilo in grb OF, na drugi besedilo »Zdravljice«, na tretji zadnji — osmi linorez Janeza Vidica iz kasnejše, bibliofilske izdaje »Zdravljice« (nazdravljanje v izbi), četrta stran je prazna.

PREŠERNOVA »ZDRAVLJICA«. (Izdal Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko ob stoletnici Prešernove »Zdravljice« 1844—1944. Celostranski linorezi: Janez (Vidic) — vinjete: Viher (Marijan Šorli). Opremil in tiskal v 1500 numeriranih izvodih Trilof.) 4^o.



Proslava Prešernovega praznika v Črnomlju 8. februarja 1945

Ovojni naslov. Naslovna stran v linorezu: Prešernova podoba s čašo v roki med trto in besedilo (navadni izvodi: črni odtis na rdečkasto ali sivkastorjavo podlago, za vezavo na sredini notranjega roba volna, spletena iz barv slovenske trobojnice; reprezentančni izvodi: pozlačen rdeč odtis linoreza na belo podlago, vsi robovi prepleteni z volno, spleteno iz barv trobojnice). Prva notranja naslovna stran na tankem, prosojnem papirju: zgoraj pozlačena rdeča zvezda, spodaj grb OF, vmes rdeči pas za vpis numeracije. Druga notranja naslovna stran črni tisk na navadnem papirju. Nato si izmenoma sledijo prosojni listi s kitico Prešernove »Zdravljice«, postavljene v obliki čaše v rdečem tisku in pozlačenima rdečima vinjetama v linorezu nad in pod njo ter navadni listi s celostranskim linorezom v črnem. Zgornja vinjeta prve kitice je sonce, spodnja trta, linorez klopotec v vinskih gorica. Zgornja vinjeta druge kitice je list, spodnja vejica, linorez pohod množice. Zgornja vinjeta tretje kitice je strela med oblaki, spodnja roki s pretrganim okovom, linorez strela udarja v skupino. Zgornja vinjeta četrte kitice je zvezda, spodnja sklenjene roke, linorez štiri osebe plešejo kolo. Zgornja vinjeta pete kitice je cvetica, spodnja vaza z rožami, linorez dekle z rožo in fanta s puško v ozadju. Zgornja vinjeta šeste kitice je cvet, spodnja petelin na veji, linorez fant s puško. Zgornja vinjeta sedme kitice je sonce, spodnja žitni klas, linorez sejanci. Zgornja vinjeta zadnje osme kitice je čaša, spodnja roka s čašo in trta, linorez nazdravljanje treh oseb v kmečki izbi (med njimi Prešeren).

Naslovna stran je po izjavi ing. arhitekta Marijana Sorlija-Vihra njegovo delo, signatura -V.-V. (to je Viher-Vidic) pa je mišljena za celoto. Prešernova

podoba zanjo je nastala brez predloge. Sorlijeva je nadalje postavitev teksta ter vinjete. Delo talentiranega devetnajstletnega Janeza Vidica, danes akademskega slikarja pa so celostranski linorezi. Vsi razen 3., 5. in 7. so signirani: Janez. Od teh je linorez za 7. kitico — sejalec nastal po Šorlijevi skici.

Podatke o tisku zopet najdemo v že pri prejšnji »Zdravljici« omenjeni razpravi Jožeta Kralla. V tej piše med drugim, da je »...tiskarna prejela naročilo 8. XII. 1944, izdelali pa so jo v razdobju od 11. do 21. XII. 1944, v katerem je tiskarna obratovala tudi v nočnih urah in so za to porabili 678 delovnih ur. »Zdravljica« je bila natisnjena v 1512 izvodih, od teh 1500 numeriranih. Obsega 19 strani (28.728 odtisov) v kvart formatu ... Za vso naklado »Zdravljice« so porabili 160 kg raznega papirja. Natisnjeni so bili tudi posebni izvodi s posvetilom za maršala Jugoslavije Tita in podpredsednika NKJ Edvarda Kardelja ... Posvetilo na naslovni strani pa se glasi: 'Izdano ob stoletnici Zdravljice, v dne, ko slovenski narod v sveti domovinski vojni s krvjo najboljših sinov izpolnjuje oporoko svojega velikega pesnika in vidca.' (80: Podatki iz rednega poročila grafike 'Trilof' od 1. I. 1945 in iz arhivskih primerkov v AT MNO).«

K nastanku te enkratne izdaje Prešernove »Zdravljice« so pripomogli poleg iniciatorjev — članov Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko, obeh ilustratorjev, predvsem še neutrudni grafični delavci partizanske tiskarne »Trilof« v Davči, ki so celo zlatili rdeč tisk vinjet ter mladinke in aktivistke okoliških vasi, ki so barvale posamezne pramene volne ter jih spletale v slovensko trobojnico. »Zdravljico« je Oblastni komite KPS za Gorenjsko podeljeval najboljšim borcem in aktivistom.

O tem znamenitem najbogatejšem primerku partizanskega tiska je bilo že veliko pisanega. Notice o »Zdravljici« so bile že v medvojnem tisku, npr. v Slovenskem poročevalcu z dne 6. januarja 1945, št. 1. str. 3, v rubriki Zapiski, omenja jo tudi članek Poldeta Pevca »Ob razstavi gorenjskega tiska« (v Cerknem) v Partizanskem dnevniku z dne 11. marca 1945, št. 60, str. 3; po vojni pa so med drugim o njej pisali: Viktor Smolej v sestavku »Prešeren in narodnoosvobodilna vojna«, objavljenem v Kroniki 1955, št. 1, str. 5—14; Jože Krall v razpravi »Illegalne tiskarne grafičnega oddelka 'B' Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko«, objavljeni v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS I/1957, str. 53—81; Branko Avsenak v članku »Biser partizanskega tiska. Naš obisk pri ilustratorju Prešernove 'Zdravljice', objavljenem v »7 dni« (Mari-bor) 13. februarja 1959, št. 7, str. 10—11; Gregor Kocijan v članku »Žive naj vsi narodi. Gorenjska bibliofilska izdaja Prešernove Zdravljice«, objavljenem v Glasu, 9. februarja 1962, št. 16, str. 5; Franc Boštjančič-Boš v članku »Kako smo tiskali Zdravljico«, objavljenem v Borcu 1962, št. 3, str. 117 in v Primorskem dnevniku (Trst), 19. maja 1963, št. 118; Emil Cesar v članku »Ob dvajseti obletnici natisa gorenjske partizanske izdaje Prešernove Zdravljice«, objavljenem v Loških razgledih 1964, str. 17—25.

Idejo o praznovanju 8. februarja, obletnice Prešernove smrti kot kulturnega praznika slovenskega naroda, je kot predlog sestavil Bogomil Gerlanc, vodja oddelka za ljudsko prosveto, odseka za prosveto s sodelovanjem ostalih članov prosvetnega odseka konec januarja 1945 v Črnomlju. Dne 28. januarja 1945 je odsek za prosveto poslal predsedstvu SNOS ta predlog z utemeljitvijo in tekst odloka o kulturnem prazniku. Še isti dan je predsedstvo SNOS osvojilo predlog. O tem jih je naslednji dan osebno obvestil dr. Marijan Breclj, uradni dopis predsedstva SNOS prosvetnemu odseku pa datira z dne

31. januarja 1945. V njem je navedeno, da bo predsedstvo izdalo odlok o praznovanju 8. februarja in ga objavilo v časopisu in da osvaja njihove predloge koncepta odloka. Proslavo naj izvedejo po predloženem načrtu in naj dajo pobudo za proslavo ostalim organizacijam in šolam. Predsedstvo pa je z radiogramom obvestilo vsa štiri pokrajinska poverjeništa o odloku in pozvalo vse organizacije v teh krajih za proslavo. Za proslavo 8. februarja v Črnomlju pa bo nastopilo kot prireditelj predsedstvo samo.

Medtem pa je oddelek za ljudsko prosveto že pričel z intenzivnimi pripravami za proslavo, saj je bilo časa, žal, le teden dni. Dne 28. januarja je o tem obvestil Slovensko narodno gledališče, Radio osvobodilno fronto, Dom ljudske prosvete, Slovenski umetniški klub, 30. januarja pa pokrajinske in okrožne narodnoosvobodilne odbore (šole in prosvetne ustanove), 31. januarja propagandni oddelek glavnega štaba, 1. februarja so iz oddelka za ljudsko prosveto prosili upravo Doma ljudske prosvete v Črnomlju za pripravo dvorane ter propagandni oddelek glavnega štaba za brošuro, ki jo je ta pripravljal (»Prešeren, glasnik naše borbe in naše svobode« — gradivo za slavnostne mitinge ob proglasitvi obletnice Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda, februar 1945, ciklostil), 6. februarja so poslali pokrajinskim in okrožnim narodnoosvobodilnim odborom brošure in navodila za proslavo, 7. februarja so pisali propagandnemu oddelku okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Črnomelj glede prenosa proslave (ROF) in 8. februarja obvestili propagandni oddelek okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Novo mesto, da bo Radio osvobodilna fronta prenašal proslavo ob 20. uri ipd. (Podatki iz dopisov in delovodnika oddelka za ljudsko prosveto 1945 ter sestavkov Viktorja Smoleja: »Prvi ‚Prešernov praznik‘«, objavljen v Novih obzorjih 1955, št. 2, str. 139—143 in »Prešeren in narodnoosvobodilna vojna«, objavljen v Kroniki 1955, št. 1, str. 5—14.)

Spored slavnostne akademije v proslavo Prešernovega dne 8. februarja 1945 v Domu ljudske prosvete v Črnomlju ob 20. uri pa je vseboval (po vabilu predsedstva SNOS): fanfare, uvodno besedo Franceta Bevka, člana predsedstva SNOS, Bojana Adamiča »Slavnostno predigro«, Otona Župančiča »Pesem mladine ob Prešernovi stoletnici«, slavnostni govor Josipa Vidmarja, predsednika SNOS, Franceta Prešerna »Zdravljico« in »Sonetni venec« (od šestega do devetega soneta), dr. Antona Pesnika »Tje bomo našli pot«, Franceta Prešerna »Uvod h krstu pri Savici« ter Davorina Jenka »Naprej zastava Slave«.

Pri pripravah za praznik so seveda sodelovali tudi likovniki. Akademski slikar France Mihelič, tedanji ilustrator Slovenskega poročevalca, je dopolnil v tem časopisu objavljen Odlok o proglasitvi dneva Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda in članek Borisa Kidriča »Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti« s pesnikovim portretom. Na vabilu za slavnostno osrednjo proslavo Prešernovega dne v Črnomlju in pri opremi dvorane zanjo seveda ni smel manjkati pesnikov portret. Posebno še, če je bil tu akademski slikar Božidar Jakac, naš portretist-virtuoz.

FRANCE MIHELIČ: PORTRET FRANCETA PREŠERNA, linorez, 13,3 × 11 cm, objavljen v Slovenskem poročevalcu 3. februarja 1945, št. 4, str. 1. Posebej je bilo natisnjenih še ca. 30 odtisov portreta.

Jože Krall je o tej številki Slovenskega poročevalca napisal v razpravi z naslovom »Razvoj in delo centralnih partizanskih tiskarn ‚Triglav‘ in ‚Partizanske tiskarne‘ od kapitulacije Italije do osvoboditve« (tipkopisna znanstvena obdelava teme za Sklad Borisa Kidriča v Ljubljani), s podnaslovom »Osrednji

partizanski tiskarni v prvih dveh mesecih leta 1945. Tehnična izpopolnitev obeh tiskarn in njihovo delo v mesecu januarju in februarju 1945« in razdelkom »c) Tiskarna Triglav februarja 1945« naslednje: »Tekst za Slovenskega poročevalca št. 4 (3. II. 1945, 4. str., F^o) so prejeli 6. II. in ga v dneh 7.—8. II. postavili, 9. II. tiskali v 7760 izvodih in 10. II. odposlali iz tiskarne. Ker je bil v tej številki objavljen odlok predsedstva SNOS o proglasitvi dneva Prešernove smrti za slovenski kulturni praznik, so nad odlokom, ki so ga natisnili na prvi strani čez dve koloni z večjimi kurzivnimi črkami, natisnili linorez s portretom pesnika, ki ga je izrezal akad. slikar France Mihelič.«

Po izjavi slikarja Franceta Miheliča je portret naročil Aleš Bebler-Primož. Slikar je moral portret v naglici izrezati. Za predlogo mu je služila Alojzija Šubica reprodukcija pesnikovega portreta (1902), ki je bil delan po Goldensteinovem (1850). Bila je v hiši v Semiču, kjer je stanoval. Linorezna plošča s Prešernovim portretom je danes v Prešernovem muzeju v Kranju. Miheličev portret pesnika je bil pogosto razstavljen in reproduciran in je pred leti postal znak knjižne založbe Prešernove družbe. O njem je napisal Dušan Moravec v članku »Prešeren v partizanskem tisku«, objavljenem v Slovenskem poročevalcu 8. februarja 1946, št. 33, str. 3, da je »po mnenju dr. Franceta Kidriča najvernejša upodobitev Prešerna iz zadnjega obdobja njegovega življenja«.

BOŽIDAR JAKAC: PORPRETNA SILHUETA PREŠERNA za vabilo na slavnostno akademijo v proslavo Prešernovega dne, linorez, 9 × 6 cm.

O vabilu je napisal Jože Krall v razpravi, omenjeni pri Miheličevem portretu pesnika in v razdelku »d) Partizanska tiskarna februarja 1945« naslednje: »4. II. so sprejeli v tisk vabilo v proslavo Prešernovega dne, s katerim je predsedstvo SNOS vabilo na slavnostno akademijo, ki je bila 8. II. 1945 v Domu ljudske prosvete v Črnomlju. Vabila je poslala v tisk Centralna tehnika s pripombo, da jih morajo napraviti takoj (798: Dopis Centralne tehnike KPS št. 152 — Partizanski tiskarni 4. II. 1945). Vabila so takoj pričeli staviti in so jih 5. in 6. II. natisnili v dveh barvah (rjavi in rdeči) na rumenem polkartonu (preč. format 11 × 17,3 cm) na 4 straneh v 700 izvodih. Na prvi strani vabila so natisnili silhueto pesnika Franceta Prešerna, ki jo je izdelal akad. slikar Božidar Jakac in letnici Prešernovega rojstva in smrti. Na drugi strani je bil natisnjen odlok predsedstva SNOS z dne 1. II. 1945 o proglasitvi dneva Prešernove smrti za kulturni praznik. Na tretji strani besedilo vabila in spored. Četrta stran je bila prazna, le spodaj so natisnili z majhnimi črkami ime tiskarne, ki je vabila natisnila. Vabila so 6. II. odposlali predsedstvu SNOS, ki je vabila naročilo.«

Skice za portretno silhueto pesnika slikar še hrani. Po vojni je bila silhueta uporabljena za naslovni list brošure »Prešernov dan, naš kulturni praznik« (Slovenski knjižni zavod 1946) in za opremni papir (notranja stran platnic) »Prešernovega albuma« Franceta Kidriča (Državna založba Slovenije 1949).

BOŽIDAR JAKAC: PORPRET FRANCETA PREŠERNA, tuš s čopičem na rusko padalsko platno za osrednjo proslavo Prešernovega dne v Črnomlju 8. II. ni ohranjen. Vidimo ga lahko le še na fotografijah s proslave in slikarja pri delu. Po izjavi slikarja Jakca je tako portret kot silhueto upodobil brez predloge, le po spominu na prejšnje portrete pesnika, za katere je delno uporabil Goldensteinovo predlogo.

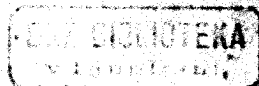
Pripravljen je bil, ne pa tudi tiskan osnutek podobe FRANCETA PREŠERNA za vodni tisk 1000-lirskega bona slikarja FRANCETA MIHELIČA.

12)

Zdravica

48

ob novini leta 1844



Ms. 475,

II. 3.

Spet terte so rodile,
 Prijatli! vinje nam sladko,
 Ki nam oshirija shile,
 Serze rasjajni in oko,
 Ki vtopi
 V podest vse fherbi,
 Desele upanje bude.

Komu nar pred Desele
 Komu pravo Zdravico
 Dražijo bratje, žmo sapet,
 Napili bomo krog in krog.
 Doz nasho nam Desele
 Slovenca porodujo.
 Desele nasho shiri Drog.

Brate vse,
 Kar nash je
 Sinov slovenske matere!

O tem je pisal inž. arh. Branko Simčič v članku »Kako smo risali parti-zanski denar«, objavljenem v Borcu 1969, št. 5, str. 429—432 naslednje: »... Novo naročilo za izdelavo bankovcev za vrednosti 50, 100, 500 in 1000 lir pa sem dobil v začetku avgusta 1944. Najprej sem izdelal za vsako od teh vrednosti barvne osnutke. Velikost teh bankovcev naj bi bila ... za 1000 lir 17,3 × 7,2 cm. Nadalje smo se zmenili, naj bi bile na bankovcih podobe naših velikih mož v vodnem tisku, in sicer je imel 50-lirski podobo Primoža Trubarja, 100-lirski Frana Levstika, 500-lirski Ivana Cankarja, 1000-lirski pa Franceta Prešerna. Poleg tega sta imela 500- in 1000-lirski vrisane še simbole slovenske Koroške in Primorske. Te podobe je narisal France Mihelič. Vse osnutke sem poslal v odobritev. 1. septembra 1944 sem dobil od Mihe — tov. Marjana Breclja, ki je vodil emisijo denarja narodne osvoboditve, odgovor, v katerem odobravajo osnutke. Ti osnutki so se pa kasneje izgubili ...«

Osnutke za denar, med njimi Prešernov lik, omenjajo še Dušan Moravec v članku »Grafični atelje«, objavljenem v Slovenskem poročevalcu 3. oktobra 1944, št. 29, str. 4, Filip Kalan v sestavku »Blišč in beda velikega časa«, objavljenem v Likovni reviji 1961, št. 2, str. 33—42 idr.

Po izjavi slikarja Franceta Miheliča je osnutek pesnikove podobe za vodni tisk verjetno nastal po predlogi, vendar se več ne spomni kakšni. Nastal pa je v Srednji vasi, kjer sta tedaj delala z inž. arh. Brankom Simčičem.

Kaj posebnega k izpopolnitvi Prešernovega lika ilustracije narodnoosvobodilnega tiska niso mogle prispevati. Med portreti pesnika si je večina osvojila Miheličevega, Jakčevega, žal, ni, razen silhuete. Podobi slikarja Klemenčiča in arhitekta Šorlija za naslovni strani »Zdravljic« sta nastali brez predloge, po njuni zamisli. Zanimiva pa je likovna interpretacija Prešernovih idej v medvojnih »Zdravljicah«.

Likovne vrednote so le Miheličev portret in seveda tudi Jakčeva silhueta, med ilustracijami »Zdravljic« pa predvsem vinjete Gorenjske bibliofilske izdaje Prešernove »Zdravljice« arhitekta Šorlija, linorezi za to so Vidičevo začetno delo. Risbe slikarja Klemenčiča pa so s prenosom na matrico izgubile izvirnost. Stilna oznaka je realizem, v »Zdravljicah« z lirično noto.

Vera Visočnik



Janez Vidic: Ilustracija h kitici Prešernove »Zdravljice«, 1944, linorez

Mar stopata ZDA in SZ v novo obdobje medsebojnih odnosov?

Je mogoče, da se je obdobje hladne vojne končalo? Lahko obe supersili z združenimi močmi končata oboroževalno tekmo, prineseta Vietnamu in Bližnjemu vzhodu mir?

Intervju z ameriškim poznavalcem teh problemov Josephom Frommom:

Imate občutek, da bo leto 1970 malo varnejše za svet, kot so bila pretekla?

Da. Mislim, da bo to leto veliko bolj varno, kot so bila vsa leta po II. svetovni vojni, pač pa se bo morala ZDA spoprijeti s hudimi problemi in nevarnostmi v svetu. Prehajamo v obdobje, ko se spreminjajo naši odnosi z nasprotniki in našimi glavnimi zavezniki. Spremembe, za katere slutim, da prihajajo, bodo povzročile, da bo svet postal veliko lepši prostor tudi za ZDA.

Se odnosi med ZDA in SZ spreminjajo?

Se. Videti je, da iščemo poti, kako bi nasprotja med nami spravili pod uspešno nadzorstvo. Tako ZDA kot SZ sta prišli do točke, ko čutita nevarnost, da bi zagrešili konfrontacijo ali pa bili prisiljeni zaradi česar koli to storiti. Zato si obe prizadevata, da bi se takšnim nevarnostim izognili.

Mislite, da je kakršnakoli možnost za spopad med njima?

Ne izključujem te možnosti, vendar ne vidim razloga za namerno akcijo ali politike, ki bi jo sprožila katera od obeh.

Hočete reči, da ZDA in SZ napredujeta v medsebojnih boljših razumevanjih svojih skupnih interesov?

Tako je — to je tudi eden izmed vzrokov za spremene odnose. V preteklih letih je zrastle prepričanje, da imata obe supersili, tako ZDA kot SZ, nekatere vzporedne interese, ti so enaki interesom, ki jih delita s svojimi zavezniki — v nekaterih primerih pa po pomembnosti celo presegaajo interese zavezniških skupin.

Prvi in najbolj dramatičen primer te vrste sega v leto 1958, ko je Nikita Hruščov zavrnil vojaško podporo LR Kitajski proti Formozi. Odločil se je, da bo zavrnil svojega najpomembnejšega zaveznika, da ne bi tvegala konfrontacijo z ZDA. Menim, da

je ta dogodek pripeljal do končnega razdora med SZ in Kitajsko.

So mar še kakšni drugi primeri novih stikov, ki se po vašem še utrjujejo?

Omeniti moramo tri glavne primere: v prihodnosti je najvažnejše omejevanje strateškega oboroževanja, o čemer sta se obe strani pogovarjali že v Helsinkih. Ti pogovori se bodo nadaljevali aprila na Dunaju; če bodo prinesli kakršnekoli rezultate, bodo predstavljali osnovne spremembe v odnosih med ZDA in SZ.

Prvič se ti dve supersili pogovarjata o problemih, ki bi prinesli obema življenjsko varnost. To se ni dogajalo v prejšnjih pogovorih o nadzorstvu nad orožjem. Ti pogovori so bili oblikovani tako, da niso prepovedali ali celo omejevali izdelovanje orožja v SZ ali ZDA, pač pa bolj ali manj odganjali druge dežele, da bi se pridružile atomskemu klubu.

Pred nekaj leti mi je neki vodilni zahodnonemški politik rekel, da je zanj pogodba o neširjenju orožja isto kot dogovor med dvema alkoholikoma, ki bi prisilila abstinente, da bi ne uživali alkohola. Mislim, da je to zelo točna izjava. Toda tako imenovani pogovori SALT o neširjenju jedrskega orožja, so način, kako bi obe deželi nadzorovali svoja lastna »pivska poželenja« — izdelovanje svojega orožja.

Menite, da bo prišlo na teh pogovorih do zelo odločnih stališč?

Ni potrebno. Verjetno bosta obe strani sklenili dogovor o moratoriju, na primer, za načrt MIRV ali pa na primer, za razvijanje protiraketnega sistema. Toda to bo le prehodno obdobje, da obe pridobita čas, da bi ohranili strateško ravnotežje med supersilama, in šele kasneje, ko bo napočil čas, bi se začelo veliko bolj resno pogovarjati. Toda uspeh teh pogovorov ne bo merjen z občasnimi formalnimi dogovori. Če pa se bodo pogovori končali uspešno, potem bodo vodili v stalno sodelovanje med supersilama. Povsem jasno je, da oboroževalne tekme ni mogoče postaviti pod nadzorstvo in ostati pri tem samo s podpisom pogodbe. Moramo računati ne samo z že obstoječim oboroževalnim načr-

tom, pač pa tudi z novimi vrstami orožja. Prav tako se bomo morali soočiti z novimi problemi, ki bodo majali strateško ravnovesje v prihodnosti — na primer to, da ima LR Kitajska nuklearno orožje.

Kako lahko stalno sodelovanje pripelje oboroževalno tekmo pod nadzorstvo brez formalnega soglasja?

Najprej bodo morale ZDA prepričati SZ, da bo nenadzorovana oboroževalna tekma povzročila astronomske izdatke na obeh straneh in na koncu bodo vedno manj varne druga pred drugo. Če bosta obe strani našli razumevanje na tem področju, potem res obstaja možnost, da si bosta obe supersili prizadevali počasi zmanjševati oboroževalno tekmo.

Omenili ste tri primere, ki nakazujejo pričetek novega obdobja v medsebojnih odnosih, ki celo napredujejo. Poleg katerih sta naslednja dva pogovora o strateški razorožitvi?

Berlinska kriza v februarju in marcu 1969. leta je eden od primerov. Sovjeti so menili, da morajo podpirati Ulbrichta v nasprotovanju proti odločitvi Zahodne Nemčije, da bo izvedla volitve v Bundestag v Zahodnem Berlinu.

Toda prvič v zgodovini so v tej kratki krizi Sovjeti spremenili svojo običajno politiko in zagotovili ZDA, da bo kriza potekala pod nadzorstvom in ne bodo dovolili, da bi prerasla nevarne okvire. Gotovo so Ulbrichta takrat držali na zelo kratkem povodcu.

Drugi primer so pogovori o krizi na Bližnjem vzhodu. Kako jo znajo obdržati vedno v dovoljenih okvirih? Nimam veliko upanja, da bi ZDA in SZ našle ključ za rešitev arabsko-izraelskega spora, toda obe se zavedata nevarnosti, če bi se morali soočiti zaradi pomoči svojim zaveznikom. Mislim, da danes obstaja veliko večja odločnost, kako bi se obe vedli, če bi se Izrael in Arabci spet spopadli.

Nekateri dokazi potrjujejo, da Sovjeti veliko delajo, da bi odvrnili Arabce od velike vojne. To je resničen pogled na stvari, ki sem ga odkril med diplomati pred kratkim na svojem obisku v Izraelu.

Ce sta SZ in ZDA resnično tako zavzeti za zmanjšanje vojne na Bližnjem vzhodu, zakaj si potem ne prizadevajo povsem zaustaviti konflikt med obema narodoma.

To je dokaj preprosto: sovjetski voditelji nočejo vojne, nočejo pa žrtvovati znatnega vpliva, ki ga imajo v arabskih deželah. Če bi poskušali vzpostaviti kompromis, ki bi imel kakršnokoli možnost, da Arabci priznajo Izrael, bi tvegali svoje dobre odnose z Arabci.

Tako Sovjeti stopajo po zelo napeti vrvi: izredno si prizadevajo, da bi preprečili vojno, toda ne napravijo pa prav ni-

česar, kar bi zmanjšalo njihov vpliv v arabskem svetu. Hkrati pa tudi ZDA niso pripravljene postaviti kakršnekoli pogoje Izraelu, ki bi ogrozili varnost v deželi.

Vendar vse kaže, da se tako ZDA kot SZ v popolnosti zavedata nevarnosti. Obe sta povsem gotovi, da se ne bosta spustili v karkoli, kar bi ju pripeljalo do kakršnegakoli soočenja. Če pa bi se vojna v resnici pričela, sem pa prepričan, da bi se obe supersili kaj hitro sestali v ZN ali kje drugje in vsesкупaj urno v kali zatrlje, ne da bi nastalo panično manevriranje, ki se je porajalo leta 1967., ko se je vnela šestdnevna vojna na Bližnjem vzhodu.

To, o čemer ste govorili, je v skupnem interesu obeh nadsil, da bi preprečile vojno. Toda mar sega ta tako imenovana nova era veliko prek tega?

Da. Menim, da gre veliko prek tega. Nekaj, kar se je zgodilo, kar je vplivalo na ameriško-sovjetske odnose je to:

Obe deželi sta bili prisiljeni ponovno oceniti, kaj so njuni resnični cilji v svetu in se prepričati o omejitvah svojih moči — njihovih potencialnih moči.

Kaj je prisililo SZ na to ponovno oceno?

Ena najpomembnejših stvari je bil spor s Kitajsko. Sovjetska zveza ne vidi v Kitajski le ideološkega rivala v vodstvu komunističnega sveta, temveč tudi resničnega sovražnika na svojih mejah.

Zelo jasno je, da so se v preteklih letih sovjetski voditelji bolj in bolj ukvarjali s kitajskim problemom. Problem, ki ga je postavljал vsak sovjetski diplomat, kar sem jih srečal v zadnjih šestih mesecih, je nevarnost, zagotavljajo, da bi se Kitajci polastili zahodne civilizacije.

Kaj pa pravijo o tem?

Naj vam ponovim, kar mi je rekel eden izmed njih pred kratkim v Londonu. »Zapomnite si, da sta dva od petih ljudi na svetu Kitajca. So pa naši pravi sosede — 800 milijonov. V naravi prevladuje geslo: prenaseljene dežele bodo brezpogojno zasedle prazne predele ob svojih mejah. Mi smo odločeni, da se to ne bo zgodilo pri nas.«

Ce pa je spor med Kitajsko in SZ tako rekoč trajen — in po mojem je — potem je Sovjetom zelo veliko od tega, da bi nas nevtralizirali, če že ne bi mogli preprečiti našega aktivnega poseganja.

Katere pa so še preostale spodbude, da je Sovjetska zveza tako preusmerila svojo politiko?

SZ je samo malo manj zaskrbljena, da ne bi obdržala svoje pozicije v Vzhodni Evropi, kot je zaradi Kitajske. In vzrokov ni malo: nimajo zagotovil, da so bolj imuni proti zahtevam nacionalizma, kot so

bili Britanci, Francozi ali Nizozemci v letih 1940 in 1950.

Menite, da bodo zanje nastopile v Vzhodni Evropi večje težave?

Seveda. Nemire so doživljali v štirih državah od leta 1953. dalje. Potencialna nevarnost, nevarnost številka 1 je slej ko prej Vzhodna Evropa v letu 1970, bolj kot pa Bližnji vzhod. To potrjuje tudi ponovno odločitev za pogovore s Kitajsko.

Kaj pa pritiska na ZDA, da bi spremenile svojo nekdanjo politiko do SZ in se odločila za novo?

Poglavitne so tri točke.

Najprej je vojna v Vietnamu. Ta je pripeljala ZDA v položaj, da so morale preusmeriti svoje najvažnejše interese v veliko ožje okvire, kot so bili v preteklosti. Prav tako je prisilila ZDA, da so morale priznati svojo omejenost v uporabljanju moči. Posledice takšne preusmeritve so lahko vidne v tem, kaj se je zgodilo v nigerijski državljanski vojni.

V zadnjih dveh letih je SZ vojaško in ekonomsko podpirala osrednjo nigerijsko vlado. Se pred nekaj leti bi to avtomatično povzročilo v ZDA panično nasprotovanje v obliki masovne intervencije. Toda v tem primeru so ZDA ostale hladne po teoriji,

da njihovi življenjski interesi v resnici niso ogroženi.

Drugi vzrok, zakaj so ZDA ubrale takšno politiko, pa je množica domačih problemov: rasni problem, problem prenaseľljenosti in bede mest, problem nepokorne mladine na univerzah in še veliko več drugih. Vse to, se zdi, je veliko bolj pereče, veliko bolj nujno, kot katerokoli drugo vprašanje zunaj meja ZDA. Tako so Američani spremenili vrstni red.

Končno imajo danes ZDA veliko bolj realistično oceno o Sovjetski zvezi — njihovo resnično moč in slabost. Odkrili smo, da se spotikajo prav tako hudo, kot mi — če ne še bolj — v luči fiaska, ki so ga doživeli v Kongu, Gani in Indoneziji. Stara slika o SZ, kot nepremagljivi sili, je zbledela, kot tudi slika o monolitnosti v Vzhodni Evropi.

Mar hočete naglasiti, da se je, kar za deva SZ in ZDA, hladna vojna končala?

Ne. Rivalstvo med tema dvema deželama — tekma za vplive v svetu — se bo nadaljevala. Toda napetost, menim, bo vedno bolj vplivala na to, da se bo to rivalstvo obdržalo v varnih mejah in vedno manj povzročalo svetovne pretrse ali politične posege s hudimi posledicami.

US NEWS AND WORLD REPOST 5. I. 70.

Se bo tudi Kurdom kdaj nasmejala dolgo pričakovana svoboda?

V osmih letih kurdskih spopadov z osrednjo iraško vlado in njenimi četami je bilo sedemkrat več mrtvih Kurdev, kot pa vseh žrtev v spopadih med Izraelom in Arabci. Leta 1961 je iraška vlada zelo uspešno zaključila eno izmed dveh ofenziv proti Kurdom, ki jih priredi skoraj vsako leto. Kasneje so šli celo tako daleč, da so nekaj časa navidezno sodelovali s Kurdi in jim priznavali vse pravice manjšine. Toda vse to so iraške čete po nalogu vlade v nekaj letih poteptale, Kurdom pa je ostal edino boj do poslednjega diha za svoje narodnostne pravice in čakati ugodni trenutek in migljaj iz Bagdada. Stisnjeni so na koščku goratega predela na meji z Iranom in Turčijo in jih je nekaj nad 1,5 milijona, organizirali so se v močno vojaško organizacijo, ki s puško zelo uspešno brani svoje ozemlje.

Ena njihovih največjih naselbin, kjer se večji del zadržuje tudi njihov sedanj voditelj Mustafa Barzani, je Kale-Diza. Prav

tedaí, ko sem prebival v tej naselbini, je prišel glas iz Bagdada, da so pobesili 120 ljudi. Se dolgo v noč je šepet in pritajen pogovor o tem dogodku napolnjeval ulice.

Sredi vojne, ki že toliko časa traja med Kurdi in Irakom, je v Kale-Dizi naseljeno okrog 18.000 prebivalcev, v glavnem ženske, otroci in starčki, ki pripravljajo veliko stvari za fronto, ter stari vojaški veterani, ki vodijo naselje in njegovo dejavnost. Prva sprememba, ki jo opaziš, ko prideš iz iraškega ozemlja na kurdsko, je ženska enakopravnost v Kurdistanu. Takoj jih opaziš, kako poveljujejo četi vojakov, popravljajo razrušeno streho hiše ali pa učijo novince preciznega streljanja s topovi po ravnini okoli mesta.

Okoli letošnjega novega leta so se iraške čete z vso silo spravile nad Kurde, zabarikadirane v svojem gorovju in seveda žalostno odšle nazaj v Bagdad. Neki bojevnik mi je takole opisal bitko: »Naši ljudje so nam iz Bagdada sporočili, da se pripravlja

velika ofenziva proti nam pod poveljstvom znanega iraškega generala Hardane Takritja — ministra za narodno obrambo Iraka. Zato smo napravili zelo podroben vojni načrt ter usmerili vse naše sile, razen straže, v smer, odkoder smo pričakovali glavni udar. S svojim topništvom smo nagnali v beg dve diviziji, zajeli pa smo velikanske zaloge orožja in jetnike.

Najbolj pa je zanimivo to, da ima vsak Kurd, borec pod vodstvom Barzanija nad seboj gotovo kakšno nasilje, zaradi katerega čuti, da mora obračunati z iraškimi vojniki, kajti vsa ta dolga leta iraška vojska pod čigarkoli vodstvom ni izbirala sredstev, da bi enkrat za vselej uničila ves kurdski življenjski prostor. Koliko je bilo masakrov po kurdskih vaseh, kjer je ostalo prebivalstvo nezaščiteno. 24. avgusta so 70 žena, otrok in starcev žive zažgali v neki jami, kamor so se skrili pred iraškim vojaštvom. 16. septembra se je 90 prebivalcev vasi Sorya hotelo rešiti s tem, da je izkazalo vse časti iraški vojski, ki je pridrvela v kraj, toda kljub temu so ob odhodu vas s prebivalci vred zažgali. Nihče ni ostal živ.

Zato je dokaj razumljivo, da se vsi Kurdi množično priključujejo svojemu voditelju in osvobodilnemu gibanju in ga z vsemi silami podpirajo. Danes ni nezaščitena nobena vas več, kajti branijo jo tudi ženske, starci in otroci. Bolje je s puško umreti v boju s sovražnikom, kot pa se pustiti kot jagnjeta sežgati v lastni hiši — tako pravijo vsi Kurdi. Mogoče se bo celo napoved enega njihovih vojaških poveljnikov uresničila, da se bodo konec leta 1970 uresničile delno njihove želje in bodo izvojevali zmago za dokončno samostojnost.

Potem bo tudi konec vseh njihovih gospodarskih nadlog, ki jih trenutno tarejo.

Njihovo življenje je trdo, neizprosno, saj so že osem let pod pritiskom divjih vojaških napadov elitno opremljene iraške vojske. Veliko je takšnih, ki se ukvarjajo s tihotapstvom, da preskrbe osnovna živila ljudstvu. V Kurdistanu pridelujejo eno samo reč, to je tobak. V Iraku je tobak državni monopol, zato se dobro prodaja na črni borzi. Z izkupički za tobak kupujejo nekaj olja ali čaja.

Primanjkuje pa jim zdravil. Nimajo penicilina, zavojev in vseh drugih potrebščin, ki so nujne ranjencem, seveda poleg dobre hrane.

Toda vse to Kurdiv ne moti. Navdaja jih edina želja: »Borili se bomo iz roda v rod, če bo potrebno, kot pravi naš petinšestdesetletni voditelj Barzani, toda nikoli več ne bo noben iraški vojak stopil na naše ozemlje. Mi nismo bili in ne bomo postali Arabci, mi smo Kurdi. Turkom v dolgih stoletjih ni uspelo, da bi nas »poturčili«, pa tudi Iraku ne bodo uspeli njihove namere, saj smo danes veliko bolj enotni in organizirani, kot smo bili kdajkoli prej v svoji zgodovini.«

Zvečer, ob sončnem zahodu, ko se vsi Kurdi vrnejo s položajev in se življenje v kurdskih vaseh normalizira, se kot po nekem tihem ukazu vse ljudstvo zbira okrog tranzistorjev in posluša »Glas Kurdistan«, ki jih spodbuja in jim vliva moči za prihodnost. Mnogim pomeni večerjo ob prazni mizi, ker ne smemo pozabiti, da Kurdistan dolga leta nima več hrane, kot le za en obrok dnevno!

L'EXPRESS, 11. I. 70

Japonska danes

Ko sem pred sedmimi leti prispel na Japonsko, je bilo prvo, kar me je resnično pretreslo, »amerikaniziranje« dežele: njihovi hitri vlaki, moderne poslovne stavbe, hoteli zahodnega tipa, vsepovsod razobešene reklame coca-cole. Toda z leti se je moje mnenje o tej deželi spremenilo; globoko sem bil prepričan, da ta zahodnjaški zunanjí videz samo še bolj skriva njihovo privrženost fevdalni preteklosti. Kar je bilo videti na videz moderna tehnološka družba, je bil v resnici tradicionalen, družinski usmerjen narod. Pa vendar je Japonska prav v tem istem obdobju postala tretja industrijska velesila v svetu — pa prav gotovo ne zaradi te neurejene družbene struk-

ture, pač pa mogoče v veliki meri prav zaradi nje.

Vse do nedavna Japonska ni preživljala večjih pretresov zaradi spopadov med stari in novim. Večina Japoncev je bila zadovoljna, da je nekaj svoje kulture in navad privzela iz Zahoda, toda le tiste, ki so jih sami skrbno izbirali — v glavnem, da so z uspehom nadaljevali industrijsko tehnologijo. Japonske tradicionalne navade, kot neverjetna nagnjenost do dolžnosti in obveznosti, nenehen strah, da bodo obdržali »obraz« ter strah pred sramoto — vse to je bilo zelo lahko prevesti v jezik za dosmrtno zvestobo podjetnikom, zaplitvi, lojalnost in odgovornost na delov-

nem mestu. Večina Japoncev še vedno veruje v stari izrek: Noht, ki štrli navzgor, bo udarjen navzdol.

Vedno bolj pa se kažejo znaki, da je bilo podnožje, na katerem je slonela japonska družba, resno načeto.

V svoji volilni kampanji je predsednik vlade Eisaku Sato večkrat ponavljal o japonski »prekinitvi« — nekakšnem kulturnem šoku, kot rezultatu brezosebnih kvalit v življenju 20. stoletja. Toda Wataru Hirazumi, zelo bleščeč mlad politik in znanstvenik, je to razložil po svoje: »Japonska kultura in tradicija sta bili deporirani v banko leta 1868 (ko so se japonski vladarji odločili, da bodo modernizirali deželo) in vztrajno so nas odganjali od nje, ne da bi nam bili dali kakršnoli nadomestilo.«

ENAKOPRAVNOST IN NOVO ŽIVLJENJE

Primere prekinitve lahko opazimo vsepovsod. Ena najbolj radikalnih sprememb je bila prav gotovo nekakšna pell-mell urbanizacija za vzorno družinsko življenje. Prvič zdaj v svoji zgodovini številni Japonci ne živijo več v baraki, pokriti s slamo, z enim prostorom, kjer živijo mladi in stari skupaj. Danes živi 65 odstotkov mladih japonskih parov ločeno od svoje družine, številni v trdnih betonskih zgradbah, ki rastejo kot gobe po dežju po vsej deželi. To je spremenilo tudi stari način življenja srednjega sloja. Čez tako družinsko življenje v stanovanjih pa se pritožujejo gospodinje, češ da jih tare nevroza in prežive del svojega prostega časa pred televizorji ali pa hodijo na judo vaje. In prvič v dolgi japonski zgodovini se mladi japonski so-progi pritožujejo proti enakopravnosti. Njihove žene zahtevajo bolj podrobna pojasnila, kadar se moške takoj po delu ne vrnejo naravnost domov, in mnogi se celo pritožujejo, da morajo opravljati gospodinjska dela.

Najbolj od vsega pa je pretresljivo to, da v zadnjih letih povzročijo največ kriminala ženske. Od 140 umorov v prvih devetih mesecih 1969. leta so jih 25 povzročile ženske. V letu 1968 pa so ženske povzročile 412 hudih kriminalnih dejanj. Pred vojno Japonska ni poznala primera, kjer bi bila žena umorila moža, danes je takšnih primerov vedno več in psihologi trdijo, da so temu vzrok ameriški kriminalni filmi. Čeprav številke za stotilijonski narod niso velike, vendar z gotovostjo potrjujejo, da so nastali bistveni premiki v nekdanji strukturi patriarhalnega družinskega življenja.

Vsi Japonci se zavedajo, da so postale ženske v deželi tudi odločujoča politična sila. One so bile tiste, ki so leta 1967 iz-

volile v tokijsko mestno upravo socialiste in zavrnile premočne liberalne demokrate. Zelo agresivno in dobro organizirano društvo japonskih gospodinj močno vpliva na odločitve v gospodarstvu, posebej še v industriji in ne nazadnje v politični usmeritvi mestnih občin.

Matero so veliko pripomogle k današnjemu vedenju japonske mladine. Dolga leta po vojni je veljalo v japonski družini načelo, da se mora otrok naučiti čimveč, po vzoru svojih mladih vrstnikov v ZDA. Zato so matere tekale z njimi od ene učne ure do druge in mnoge spravile v hude psihične krize.

Na drugi strani pa so se spremenili odnosi tudi v podjetjih. Včasih so nadrejeni zelo radi vabili svoje mlajše kolege na skupne večerje, kar je bilo mladim le v prid in nepisano strogo pravilo, da je to izredna čast. Če danes podjetnik povabi svojega mladega udeleženca na večerjo, nemalokrat pa naravnost odkloni, češ da mora domov ali pa ima že drug zmenek. Vodilni ekonomski komentatorji trdijo, da ne bi bilo nič čudnega, če bi v deželi napravili mladi, v tujini izobraženi mladi tehnokrat v industriji državni udar, ko se bodo naveličali čakati počasnega napredovanja.

Vse to kaže, da je Japonska prešla na drugačno življenje. Pa ne samo v družini in podjetju, tudi v javnem življenju. V japonskih gostilnah nič več ne postrežejo v gostinski sobi, pač pa opozarjajo goste, naj gredo pač vsi v velike jedilnice. V sosednji banki so pred kratkim namestili celo čedna uniformirana dekleta, ki sprejemajo in vodijo stranke po stavbi in jih nato spet sprejmejo do izhoda.

Spremenil se je celo japonski jezik. Po drugi svetovni vojni se je zelo poenostavil. Od 5000 nekdanjih ideogramov na samo 1850; poleg tega so Japonci privzeli veliko tujk, predvsem iz angleščine. Znani lingvist, profesor Susumu Ono celo trdi, da bo v naslednjem stoletju japonščina izumrla.

Najbolj dramatične spremembe pa so doživela v zadnjem času študentska gibanja, kar kaže zlasti njihov lanski vsesplošni revolt, ki je zajel 124 univerz. Njihove zahteve in upor proti sedanji politiki ter staremu japonskemu gledanju na svetovne dogodke in notranjo politiko so bili tako zelo napadalni in divji, da se lahko primerjajo le še z napadom škofov na papeža v zadnjem času. Vprašanje, ki tare zlasti vodilne politike, je zelo nejasno. Mar se bodo ti študentski nemiri utišali, njihovih pobudniki pa mirno vključili v vsesplošno kolesje japonskega napredka ali pa bodo še naprej ostali revolucionarji, s svojimi velikimi zahtevami po novem. Če bo obveljalo poslednje, potem bodo za Japonsko prav kmalu nastopili povsem drugačni časi.

Povsem jasno je, da mladi Japonci nič več ne žive po Konfucijevi etiki, ki je tisočletja vodila japonski življenj. Mladi nič več ne priznavajo stari »giri-ninjo« (dolžnost in čustvo). Ko prebirajo mlade revolucionarne pisatelje in pesnike, kot je Kenzaburo Oe, in zavračajo tradicionalne pisatelje, kot je ostal Nobelov nagrajenec Yasunari Kawabata, čigar teme se še vedno sučejo okrog tega, kako moraš sprejemati stvari takšne, kakršne so.

Anketa, ki jo je za vladni kabinet izpolnilo 3300 mladih, da bi vlada ugotovila razpoloženje današnje mladine, je pokazala dokaj čudna nagnjenja. Osemdeset odstotkov jih je odgovorilo, da sploh ne bi v javnih vozilih odstopili mesto starejšim osebam, 60 % je odgovorilo, da je njihov namen živeti čim udobneje in le 10 % je odgovorilo, da hočejo delati za dobrobit družbe. 30 % jih zatrjuje, da so proti redu in pravu v deželi.

Takšni pogledi mladih so zelo zaskrbeli, tako vodečo liberalno-demokratsko, kot tudi opozicijsko socialistično stranko. Obe se povsem zavedata, da to nezadovoljstvo, zlasti med mladino, ni samo veselo zvrženje mladih, pač pa zelo resen problem, ki mu bodo morali takoj in za dalj časa posvetiti veliko pozornost. Kajti tu ni samo mladina, temveč ves srednji sloj japonskega prebivalstva, ki zahteva radikalne spre-

membe. In mogoče se svet moti, ko meni, da si je Japonska hotela priboriti Kurile in Okinawo le zato, da bi pridobila v notranji politiki čimveč simpatij, češ Japonska bo postala velika politična in mogoče tudi vojaška sila v Aziji. Veliko bolj verjetno je, da bo Japonska v letu 1970 posvetila veliko več pozornosti, tako kot ZDA, svojim notranjim problemom in ne bo preveč aktivno posegala v zunanjo politiko.

Kakorkoli že se bo Japonska odločila o svoji novi poti in novih prijemih v notranji politiki, tu je še vedno zelo močno razširjeno nasprotovanje proti tekmovanju z Zahodom — in močna nagnjenja, da bi se deželi povrnil stari duhovni način čustvovanja. »Naša napaka,« je rekel pred kratkim neki japonski minister, »je v tem, da mislimo, če bo Japonska zapustila svoje stare, utrjene patriarhalne poti v načinu življenja in dela, da bo takoj postala Zahodna. Toda, postala bo zmodernizirana, ne pa zahodnjaška. Japonska si bo morala za prihodnost prirediti življenje po svoje.«

Predsednik vlade Sato in mnogi drugi osupnjeni japonski politiki si žele, da bi lahko čimbolj optimistično gledali v prihodnost, toda to uspe le nekaterim. Japonska socialna revolucija pomeni bombo, za katero nihče na Japonskem ne ve, kdaj bo eksplodirala in kako velik krog bo zajela.

NEWSWEEK, 6. I. 70

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

LEPOSLOVJE

ALGREN, Nelson: Fant z zlato roko. Prevedla: Rapa Suklje. Zbirka Moderni roman. Opemil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 434 + (I) str.

FLISAR, Evald: Umiranje v ogledalu. Roman. Opemil: Zvest Apollonio. Založba Lipa, Koper 1969. 365 + (II) str.

GABOROVIC, Nada: Kariatide. Roman. Opemil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 228 + (II) str.

GRAH, Drago: Deveta nebesa. Opemil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 482 str.

HIENG, Andrej: Suhi mož na meji. Televizijska igra. Opemil: Janez Vidic. Obzorja. Maribor 1969. 46 + (II) str.

JOKAI, Mór: Črni diamant. Prevedel: Vlado Peteršič. Opemil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 482 str.

SAGAN, Françoise: Čudoviti oblak. Prevedel: Maks Veselko. Opemila: Melita Vovk-Stih. Založba Lipa. Koper 1969.

STYRON, William: Izpovedi Nata Turnerja. Roman. Prevedla: Mira Miheličeva. Opemil: akad. slikar Ladislav Danč. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 377 str.

SVETINA, Tone: Ukana. Tretja knjiga. Opemil: Ernest Krnaič. Zavod »Borec«. Ljubljana 1969. 916 str.

DRUŽBENE IN POLITICNE VEDE

NIKOLIĆ, Pavle: Savezna skupština na ustavnom i političkom sistemu Jugoslavi-

je. Prilog pitanju njenog karaktera i položaja. Izdanje Saveza Udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1969. 195 str.

ZGODOVINA

KOLEDAR zgodovine KPJ ZKJ. Kronika pomembnejših dogodkov iz zgodovine KPJ — ZKJ. Urednik: Janko Liška. Slike izbral: Miro Luštek. Tehnični urednik: Ciril Barborič. Ovitek in tipografija: Grega Košak. ČZP »Komunist«, Ljubljana 1969. (422 str.) Med tekstem slike.

TREČA krajiška proletarska brigada. 2 knjigi. Zbornik sjećanja 1. Urednici: Bajić Đuro, Čurgus Ljubiša, Pilipović Nikica. Tehnički urednik: Andro Strugar. Omot: Miroslav Vajić. Ratna prošlost naših naroda 99, 100. Urednik-redaktor: Ivan Džina Gligorijević. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 1. knj.: 662 + (VI) str.; 2. knj. 679 + (VIII) str.

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XI., knj. 2. Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije. 1. mart—1. maj 1945. Odgovorni urednik: Miloš Krstić. Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 620 str. + 2 pril.

ZGODOVINSKI časopis. Letnik XXIII, zv. 1-2. Leto 1969. Izdaja zgodovinsko društvo za Slovenijo. Ljubljana 1969. (I) + 191 str. Odgovorni urednik: dr. Ferdo Gestrin.

KRONIKA. Časopis za krajevno zgodovino. Leto XVII, 1969, zv. 3. Glavni urednik: Pavle Blaznik. Odgovorni urednik: Jože Šorn. Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Ljubljana 1969. (IV) + od 129 do 192 str.

LOŠKI RAZGLEDI XVI. Uredil: France Planina. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki. Škofja Loka 1969. 288 + (I) str.

RIBARIĆ, Danilo: Borbeni put 43. istarske divizije. Urednik: Nikola Radačić. Opremio: Marijan Jevšovar. Izvanredno izdanje Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1969. 400 + (II) str. + 45 prilog.

SVOB, Vinko - Mahmud KONJHODŽI: Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942. Urednik: Nikola Radačić. Opremio: Marijan Jevšovar. Tehnički urednik: Milena Mihalinec. Izvanredno izdanje Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1969. 380 str. + 18 prilog.

ZUPANIĆ, Ivo: Zgodovina vinogradništva slovenskih gor. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 144 + (III) str. Med tekstem slike.

ZUKOV, G. K.: Spomini in premišljanja. Prevedla: Jože in Milena Zupančič. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 748 + (III) str. Med tekstem slike in zemljevidi.

RAZNO

(DVADESETPET) 25 godina socijalističke Jugoslavije. (Autori: dr. Jovan Marjanović, dr. Djordje Knežević, dr. Branko Petranović, Aleksandar Jovanović.) Predgovor napisao: Videc Smilevski. Urednici: Jovan Dragutinović, Mihailo Maletić. Fotografije: Muzeja revolucije naroda Jugoslavije, Foto-Tanjuga i Foto službe NIP Borbe. Korice i vinjete izradio: Djordje Isakov. Izdaje i štampa Štamparsko izdavačko preduzeće PTT. Beograd 1968. 439 str. Med tekstem slike.

JADRANSKI koledar 1970. Urednik: Jože Koren. Platnice in vinjete: Jože Cej. Izdalo in založilo založništvo tržaškega tiska pod pokroviteljstvom Slovenske kulturno gospodarske zveze v Trstu. Odgovorni urednik: Milan Bolčič. Trst 1969. 288 + (I) str.

MUNDA, Jože: Bibliografija slovenskega marksističnega tiska. 11. april—26. marec 1941. Knjige, brošure in časopisje. Bibliografije delavskega gibanja II. del, 1. knj. Izdal in založil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1969. 121 + (II) str.

PREŠERNOV koledar 1970. Uredil in opremil: Tone Fajfar. Prešernova družba v Ljubljani 1969. 191 str. Ilustrirano.

SKOKO, Savo: Drugi balkanski rat 1913. 1. knjiga. Uzorci i pripreme rata. Glavni i odgovorni urednik: Branko Borojević. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. (II)+444 str. + 2 skici. Med tekstem slike.

SLOVENSKI izseljenski koledar 1970. XVII. letnik. Glavni urednik: Božo Kovač. Pri likovni ureditvi je sodeloval Dušan Osredkar. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana 1969. 351 str. Ilustrirano.

TASKOVSKI, Dragan: Rojstvo makedonskega naroda. Prevedel: Franček Šafar. Opremila: Nadja Furlan. Slikovne priloge: Blagoje Drnkov. Kultura in zgodovina. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 288+(IV) str. + 8 slik.

TOMAC, Petar: Kosovska bitka. Ratna prošlost naših naroda 91. Urednik-redaktor: Esad Tihic. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1968. 247+(IV) str. + 2 skici.

ZGODOVINA slovenskega slovstva VI. V ekspresionizmu in novi realizem. Napisal in uredil: Lino Legiša. Opremila: ing. arh. Jakica Accetto. Izdala in založila Slovenska matica. Ljubljana 1969. 448 + (III) str. Med tekstem slike.

